

ATATÜRK ANADOLU'DA

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.
Dizgi - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Mayıs 2000

TEVFİK BIYIKLIOĞLU

ATATÜRK ANADOLU'DA

(1919-1921)

Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz.

(N. C. II., S. 645)

ATATÜRK

CGAZETESİNİN

OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

I

TÜRK İSTİKLÂL MÜCADELESİ ÜZERİNE

Prof. JÄSCHKE'NİN BİR İNCELEMESİ 13

1. Tezat içinde zafer politikası 14

2. Babîâlinin anlaşma politikası 19

3. Millî hakların müdafaası 26

4. Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderilmesi 30

5. Âsi Mustafa Kemal'le mücadele 34

6. 16 Mart 1921 Moskova antlaşması tarihçesi üzerine 43

7. Türk-İngiliz dostluğunun yenilenmesi 49

8. Yeni Türkiye'nin sınırları 52

EK: 1918 Osmanlı hükûmeti 54

II

Prof. JÄSCHKE'NİN "TÜRK İSTİKLÂL MÜCADELESİ

TARİHİ"NE DAİR YAZISI ÜZERİNE MÜLAHAZALARIM

VE BU YAZININ TARTIŞILMASI 59

1. İtilâf devletlerinin tezatlı zafer politikası 62

2. Babîâlinin anlaşma ve uzlaşma politikası 66

3. Millî hakların savunulması 69

4. Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderilmesi 76

5. "Âsi" Mustafa Kemal ile mücadele 91

6. 16 Mart Moskova antlaşmasının tarihi üzerine 116

7. Türk-İngiliz dostluğunun yenilenmesi 129

8. Yeni Türkiyenin hudutları 133

1918-1922 yıllarında Osmanlı hükûmetleri 138

KRONOLOJİ 140

ÖNSÖZ

Bu günümüzü hazırlayan "Türk İhtilâli"nin, henüz ilmî ve tam bir tarihini yazamamış olmamız, en büyük kusurumuzdur. O vakitten beri, şöyle böyle, aradan kırk yıl geçti. Ortaya koyabildiklerimiz, aralarında çok değerlileri bulunmakla beraber, "hatıralar, incelemeler ve denemeler"i aşmamaktadır. Bu konu üzerine,

kitap

içeride ve dışarıda yazılanlar arasında, büyük kurtarıcının öz eseri olan "Nutuk" tarih için en başta gelen bir kaynak olarak kıymetini muhafaza etmektedir. Nutkun belgelerle desteklenmiş olması ona müstesna ve ilmî bir değer de vermektedir. Çünkü, her olayı "Tarihin yargılamasına bırakmamız" sırf tarihin vesikalara göre yazılmasından ileri gelmektedir.

Dahi yazarının, 1927 yılında, elindeki vesikalara göre yazılmış olan Nutuk, büyük kurtarıcının 9 uncu ordu müfettişi olarak Samsun'a çıkışıyla (19 Mayıs 1919) başlar ve 10 Kasım 1924 gününe kadar beş yıllık olayları içine alır. Atatürk, eserinde, 9 uncu ve 3 üncü Ordu müfettişi (30 Nisan-8 Temmuz 1919), Doğu Anadolu (24 Ağustos-11 Eylül 1919), Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetleri temsil heyetleri reisi (11 Eylül 1919-24 Nisan 1920), Büyük Millet Meclisi Reisi (24 Nisan 1920-29 Ekim 1923), Başkumandan (5 Ağustos 1921-23 Ağustos 1923) ve en nihayet Cumhurbaşkanı (29 Ekim 1923) olarak Kasım 1924 başlarına kadar davranışlarını umumî efkâra açıklamış bulunmaktadır.

Nutuk yazılırken muhteşem yazarının elinde yabancı arşiv vesikaları yoktu. Hatta, Osmanlı sadaret ve hariciye nezareti ve Genelkurmayımız arşivlerinden bile faydalanmamıştır. Bu büyük eser, Millî Mücadeledeki azim ve enerjile adeta bir solukta denecek kadar kısa bir süre sayılabilen üç ay içinde yazılmıştır. Bu başarının hikmeti şudur: Onun Anadolu'ya geçişi ile Büyük Millet Meclisinin açılması sırasında bir yıllık süre içinde her işi şahsen kendisi idare etmiş, daha sonraki davranışlarından farklı olarak, her emir kendisinden ve kendi imzasıyla çıkmıştır. Bu emirlerin asılları, hususî kaleminde bulunduğu için, bu bir yıllık devre için, başka kaynaklara pek ihtiyaç duymamıştır. Bu devre ait İtilâf vesikaları çok sonra yayınlanmıştır. Genel Kurmayımız harp tarihi dairesi ise "Harp Tarihi vesikalari dergisi"ni, ancak, altı yıldan beri çıkarmaktadır. Başvekâlet ve Hariciye arşivlerindeki "Mütareke ve Millî Mücadele" vesikalarının henüz yayınlanmamış, hattâ ilmî bir şekilde bile tasnif edilmemiş olması bilim dünyası için büyük bir boşluk teşkil etmektedir.

Karşı taraf vesikalari, bir kısım Türk hatıralari ve arşiv belgeleri meydana çıktıktan sonra dahi anlaşılabilir gerçek şudur: Mustafa Kemal Paşa, karşı tarafın, yani İtilâf devletleriyle Amerika ve Yunanistan'ın niyet ve takatlarını, Osmanlı Devletinin ve sarayının ne yapabileceğini gayet doğru olarak takdir etmiştir. Askerlikte ve diplomaside karşı tarafın yapabileceklerini kestirmekte işlenecek bir hatanın, başarısızlıktaki etkisi, herkesce bilinen bir gerçektir. Atatürk'ün "seziş" kudret ve karar isabeti, ona başarıyı sağlayan âmillerin başında gelir. Askerî yönetim sanatının en başta gelen bir ilkesi olarak yapılması gereken "vazife ve amaç"ı da en ağır ve buhranlı şartlar altında bile, daima gözönünde tutmuştur. Bununla beraber, o, bütün davranışlarında, en çok kendi kuvvetine dayanmıştır. "Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz" düsturu onun en güvenilir "hayat ve politika felsefesi" olmuştur. Bu görüşe göre kudret ve kabiliyetten yoksun olanların değil düşmanlardan, hatta dostlardan bile "insanlık, adalet, mürüvvet icaplarını" istemeye ve beklemeye hakkı olamayacaklarını kabul etmiş ve buna göre davranmıştır.

Millî ve devlet işlerindeki görüşlerini anlatmaya çalıştığımız Mustafa Kemal Paşanın karşısına taliin çıkardığı Vahidettin'in tutumu ise büsbütün başka idi. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçinceye kadar devlet idaresini, tek başına ve rakipsiz elinde tutan bu son Osmanlı padişahı mütarekenamenin ağır şartlarını öğrenince sadrazamına şunu söylüyordu:

"- Şartlar ne kadar ağır olursa olsun hemen kabul edelim. İngiltere'nin şarttaki bize dost politikası değişmemiştir. Daha sonra af ve mürüvvetlerini kazanabiliriz."

Osmanlı padişahı, bu ümit ve tahmininde aldandığını, iş işten geçtikten sonra anlayabilmiş ve bu kitapta bir fotokopisini koyduğumuz vesikanın da gösterdiği gibi, dostluğuna güvendiği devletin himayesine sığınmakla ancak canını kurtarabilmiştir. Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa, boynunda, Osmanlı Devletinin idam fermanı olduğu halde, hayatına ve millî varlığa karşı tertip edilen türlü suikast ağları arasında, şahsî emniyetini hiç düşünmeden, Türk istiklâl ve vatanını kurtarmak için çarpışmaktan bir an geri kalmamıştır. Padişahın, Türk milletine ve millî duygulara hiçbir değer vermediği de şüphe götürmeyen bir gerçektir. Sayın Rauf Orbay'ın, bana açıklamak lütfunda bulunduğuna göre, Vahidettin, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifa ettiği gün, Dolmabahçe Camiinde Cuma Selâmlığına Bahriye Nazırına (Rauf Orbay), ibretle okunacak şu sözleri söylemiş:

"- Millet bir koyun sürüsüdür. Ona bir çoban lâzımdır. O da, benim."

Vahidettin'in devlet idaresi ve Türk milleti hakkındaki fikirlerini gördükten sonra kendisinin, hanedanın ve Osmanlı İmparatorluğunun akıbetlerine hiç şaşmamalıyız.

Mütareke yıllarında Osmanlı Devletini, kendi başına, Orta Çağ anlayışıyla idare eden Vahidettin'le, mütarekeden altı ay sonra Türk milletinin başına geçen Arıburnu ve Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşanın yukarıda anlattığımız fikirleri karşılaştırılınca netice hakkında hiç şüphe ve tereddüde düşülmeyeceğini sanıyorum. Mütarekede, gerçekte, Vahidettin'in şahsında cehalet, taassup ve gerilikle Mustafa Kemal'in şahsında müspet bilim ve Batı anlayış ve kültürü çarpışmış ve beklendiği gibi ikincisi üstün gelmiştir. Mücadelenin ilk günlerinden itibaren Mustafa Kemal Paşaya katılan Sayın Rauf Orbay'ın, Atatürk'ün millî mücadeledeki rolü hakkında samimî düşüncesi ve kanaati de kesin ve açıktır:

"Mustafa Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulamazdı. Anadolu'nun tehlikeye düşen yerlerinde, batıda, doğuda ve güneyde başlayan bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf millî mukavemet hareketleri Mustafa Kemal Paşa tarafından birleştirilmeseydi, her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi. Nur içinde yatsın Büyük Kurtarıcı".

kitap

Bu küçük kitabımızda da açıkladığımız gibi, Atatürk ve eseri hakkında, yukarıdaki mütalâayı teyit eden birçok vesika ve beyanlar vermiş bulunmaktayız. Bununla beraber, bütün bunlar arasında, Sayın Rauf Orbay'ın kanaati, özel bir önem taşımaktadır.

Umumî efkârâ sunduğum "Atatürk Anadolu'da" adlı bu küçük kitap Millî mücadelemizin, başından sonuna kadar eksiksiz bir tarihi değildir. Bununla beraber, bu küçük incelemede, Millî Mücadelemizin başlıca olayları üzerinde, güçlükle bulabildiğim resmî ve özel belgelerin ışığı altında, dikkatle durulmuştur. Millî Mücadele tarihimizin her bakımdan aydınlatılabilmesi için, herkesin her şeyden ümit kesmiş bulunduğu mütarekenin ilk altı ayında bir kahramanın neye dayanarak mücadeleye başlamış olduğu, üzerinde durulması gereken bir problemdir. Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın bir "Millî mukavemet" cephesi kurabilmesi ise, Anadolu'ya geçmesinden daha kolay olmamıştır. Türk ihtilâlinin, şimdiye kadar, vesikalarla gerektiği gibi aydınlatılmamış olan kısmı Mondros Mütarekesi'nin imza edilmesiyle Büyük Millet Meclisi'nin toplandığı günler arasında bir buçuk yıllık bir süredir. Bu devrenin ilk altı ayında (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dadır. Bu süre içinde, Türk mukaddeleri, istilâcılarla sarayın elinde gibi görünmektedir. İtilâf devletleri, birçok sebep yüzünden, bu altı ay içinde, aralarında anlaşıp Osmanlı Devletiyle barış yapamazlar. Bu sırada, İtilâf yardımıyla, Türk topraklarında "Rumluk ve Ermenilik" yaratılmak tehlikesi karşısında mahallî "Müdafaai Hukuk Cemiyetleri" kurulmuştur. İstiklâl Mücadelemizi ilmî bir metotla incelemek için, buna göre:

- Müttetiklerin doğu politikasını ve aralarındaki anlaşmazlıkları,
- Babîâlî'nin tutumunu ve davranışını
- Millî hakların korunması için mahallî Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin kurulması problemini,

Bunun arkasından da:

- Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi meselesini incelemek gerekmektedir. Büyük kumandanın, Anadolu'daki davranışları da:

- Mustafa Kemal Paşa - İstanbul çatışmasını doğurmuştur. Âcizleri de Profesör Yeşke'nin ilmî bir şekilde ele aldığı bu sıra ile yukarıdaki problemleri, daha geniş bir ölçüde ve Sayın Profesörün göremediği vesikaların da yardımıyla işlemeyi uygun buldum.

Bundan sonra Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisinin karşılaştığı en önemli iki problem olarak:

- Sovyet Rusya ile işbirliği
- Başta İngiltere olmak üzere Batı ile münasebet;

Ve sonuncu mesele olarak da:

- Atatürk ihtilâlinin, Yeni Türkiye'ye kazandırdığı bugünkü hudutlarımızın elde edilmesi incelenmiş bulunmaktadır.

Bu küçük kitapta, Profesör Yeşke'nin bir makale çerçevesi içinde önümüzde serdiği yukarıdaki problemi, başvekalet ve hariciye arşivlerinde uzun yıllar süren araştırmalarım, Millî Mücadele yıllarında dikkatle tuttuğum ve "Anadolu İhtilâlinin kısa askerî tarihi" adını verdiğim şahsî notlarıma dayanarak daha geniş ölçüde okuyucularıma sormak istedim. Bu çalışmalarım, lütfen, her çeşit maddî ve manevî yardımlarını esirgemeyen ve Millî Mücadelede değerli hizmetleri geçmiş olan zatlara kalbî şükranlarımı sunmayı bir vazife bilirim. Sırası geldikçe metinde adlarını belirttiğim milliyetçi ve Atatürkçü yazarlarımızın, Atatürk ve Türk devrimleri üzerindeki yayınları geniş ölçüde faydalandığım kaynakların başında yer almaktadırlar. Bundan önce çıkardığım "Trakya'da Millî Mücadele" kitaplarım için olduğu gibi bana, devamlı yardımlarını esirgemeyen Emekli valilerimizden Ali Seyfi Tülümen'e minnettarlığım sonsuzdur. Çok çetin biyografik bilgileri tamamlamak yolundaki lütuflarından ötürü Emekli Orgeneral Muharrem Mazlum Iskora'ya da teşekkür etmek isterim. Bu saydığım yurtsever zatların yardımı olmaksızın ne bu küçük kitap, ne de bundan sonraki yayınlarımın mümkün olamayacağını açıklarsam, gerçeğin ancak kendisini ifade etmiş olurum. 1958-1959 kışı, "Türk ordusu ve Türk Cumhuriyetinin kuruluşu" adlı kitabını bütünlük için, Ankara'da çalışan Princeton Üniversitesi profesörlerinden Dr. A. Rustov'un, her yöndeki yardımlarını da, buradan açıklamak benim için zevkli bir vazifedir.

Değerli edip ve düşünürümüz Hasan-Âli Yücel'in teşvik ve uyarmalarının minnetdarıyım.

Türk Tarih Kurumu'nun gayretli ve bilgili Genel Direktörü Uluğ İğdemir'in anlayışlı yardımları olmaksızın bu küçük kitap bile, çok kısa bir süre içinde çıkamazdı. Bu aziz dostuma ve tashihleri yapmak, kronolojik ve indeks levhalarını hazırlamak lütfunda bulunan Doç. Şerafettin Turan'a şükranlarım sonsuzdur.

Bu küçük kitabımla Millî Mücadelemizin ilk devrinin bir az daha aydınlatılmasına en ufak bir hizmetim olmuştusa bundan büyük bir zevk duyacağımı arzetmek isterim.

TEVFİK BIYIKLIOĞLU

I TÜRK İSTİKLÂL MÜCADELESİ ÜZERİNE Prof. JÄSCHKE'NİN BİR İNCELEMESİ

Almanya'da Münster Üniversitesi "Doğu Semineri" Profesörlerinden Dr. Jäschke bundan 27 yıl önce, 1932'de "Türk Milletinin Hürriyet Mücadelesi" başlıklı 16 sayfalık bir inceleme yayınlamıştı(1). Şimdiye kadar VII. cildi çıkmış olan "Dünya Harbinden Beri Türkiye" adlı "Tarih Takvimi"nin(2) de müellifi olan Prof. Jäschke'nin, 26 yıl süren araştırma ve incelemeden sonra "Türk Milletinin Hürriyet Mücadelesi" üzerine çıkardığı ilk yazısını tamamlamak üzere, Die Welt des Islams "İslâm Dünyası" dergisinde, (N. S. Vol, V, No. 1-2, 1957) "Beitrag zur Geschichte des Kampfes der Türkei um ihre Unabhängigkeit" konulu 64 sayfalık yeni bir etüd daha yayınlamış olduğu büyük memnuniyetle görülmüştür.

Prof., ikinci yazısını hazırlarken Sovyet kaynaklarından başka 1937'den sonra çıkmış olan İngiliz ve Amerikan resmî vesikalarından(3) ve bizde çıkmakta olan "Harf Tarihi Vesikaları Dergisi"(4), "Tarih Vesikaları"(5) gibi ana kaynaklardan da faydalanmış bulunmaktadır.

Prof. Jäschke, sözü geçen son yazısında sırasıyla aşağıdaki konuları incelemektedir:

1. İtilâf devletlerinin tezatlı zafer politikası
2. Babîâli'nin uzlaşma ve tâviz politikası
3. Millî hakların savunulması
4. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi
5. "Âsi" Mustafa Kemal'le mücadele
6. 16 Mart 1921 Moskova Andlaşması tarihi üzerine
7. Türk-İngiliz dostluğunun yenilenmesi
8. Yeni Türkiye'nin sınırları

Ek: 1918-1922 Osmanlı hükümeti. İstanbul'da İtilâf Yüksek Komiserleri. Kaynaklar ve baskı esnasında yapılan düzeltmeler ve ilâveler.

Millî mücadele tarihimizin belli başlı problemlerini içine alan yukarıki konular sırasıyla özetlemeye çalışacağım. Bunu yaparken Sayın Profesörün önemli olaylar hakkındaki ana fikirlerini olduğu gibi tanıtmaya dikkat ettim. Dayandığı kaynaklara dair sahife altı notlarını vermedim. Daha fazla incelemek isteyenler aslına başvurabilirler. Sunduğum özetteki sahife altı notları benimdir.

I. TEZAT İÇENDE ZAFER POLİTİKASI

Anadolu'da İtalyan payı, İzmir meselesi

Profesör Jäschke, Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesi için, I. Dünya Harbi yıllarında, İtilâf devletleri arasında yapılan gizli anlaşmalarla bunlara aykırı açıklamaları karşılaştırarak Türk problemlerinde müttefikler ve ortakları arasındaki davranış ve görüş farkları üzerinde durmaktadır. Harp içinde, Osmanlı toprakları müttefikler arasında paylaşılırken evvelâ, 26 Nisan 1915 Londra anlaşmasıyla Antalya vilâyeti civarında Akdeniz bölgesinde haklı bir pay ve arkasından 17 Nisan 1917 St. Jean de Maurienne anlaşmasıyla bütün Güney-Batı Anadolu birer nüfuz bölgesiyle birlikte, Rus hükümetince tasdik edilmek kaydıyla, İtalya'ya ayrılır. "İzmir ve arka bölgesi", hemen darbe katılmasını bir mükâfatı olarak, 1915'de, Yunanistan'a vaad olunmuştur. Fakat, her iki şart yerine getirilmediği için, harp sonlarında, "İzmir meselesi" açık kalmıştı. Bununla beraber, müttefikler, Wilson'un barış notasına verdikleri 10 Ocak 1917 tarihli cevapta "Yabancı unsurları, Batı medeniyetine düşman Osmanlı idaresinden kurtarmayı ve Osmanlı Devletini Avrupa'da dışarı atmayı" ana davalar arasında göstermişlerdir.

Loyd Core, Wilson ve Lord Curzon'un

İngiliz Başvekili Loyd Corc'un 5 Ocak 1918, (6) Amerikan Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918'de Türkiye hakkındaki beyanları (7), Osmanlı Devletinin paylaşılması planıyla "Tezat" halindedir. Lord Curzon da, 2 Ocak 1918 tarihli muhtırasında

Türk problemi hakkındaki fikirleri

"Türlere de, kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etmeleri hakkı tanınmalı (self-determination) ve Türklerin asıl vatani olan Anadolu'nun hürriyet ve istiklâliyle toprak bütünlüğü garanti altına alınmalı, fakat, Avrupa'daki yerleri Türklerden alınmalı, İstanbul ve Boğazların idaresi başkalarına verilmelidir" diyordu.

Barış konferansında Yunan işleri

komisyonunun İzmir raporu

İngiliz ve Amerikan liderlerinin Türkler lehindeki bu sözlerine rağmen, Venizelos, barış konferansından, Meis adası - Marmara denizi çizgisinin batısında kalan Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılmasını, 30 Aralık 1918 tarihli muhtırasıyla istemekten geri kalmamıştır. Yunan arazi isteklerini incelemekle görevli komisyon, 30 Mart

kitap

1919 raporuyla, İtalyan üyelerinin itirazları karşısında, "İzmir'in ve arka bölgesi"nin Yunanistan'a verilmesini kabul ve tavsiye etmiştir.

İzmir'de oturan Avrupa kolonisi, İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği, bu delice kararın doğuracağı tehlikeler üzerine dikkati çektiler. Kabin üyesi Lord Curzon bile, 18 Nisan 1919 muhtırasında şöyle diyordu.:

"- Selânik kapılarının beş mil dışında asayışı sağlayamayan Yunanistan'ın, Aydın vilâyetinde barış ve güvenlik sağlamakta nasıl görevlendirilebileceğini anlayamıyorum".

Üç büyüklerin 14 Mayıs 1919 günkü kararları

Loyd Corc, komitenin tavsiyesine uymuştur, Amerikan Başkanı Wilson, İngiliz Başvekilinden daha ileri giderek 21 Nisan 1919'da; 'Yunanlıları kendi yurtlarında, her şeye hâkim yapabilmek için İzmir ve civarının, Yunanistan'la birleştirilmesini' istiyordu. Bu hava içinde, üç büyükler (Loyd Corc, Klemanso ve Wilson' 14 Mayıs 1919'da "Meğri batısında bir noktaya kadar" uzanan bölgede Yunan mandasına karar verirler.

Profesör Jäschke, Yunanlıları İzmir'e çıkarmakta başlıca hata ve sorumluluğun, Loyd Corc'da olduğunu, Üçler Konseyinin tutanağına dayanarak ileri sürmektedir:

Loyd Corc, 5 Mayıs günkü Üçler Konseyinde, şöyle konuşur: -"İtalyanların, doğuda, bütün davranışları şüphelidir. Batı Trablus'da yapılan İtalyan seferi de gizlilik içinde tertiplenmişti. Şimdi de Anadolu'ya öyle bir sefer yapmalarından şüphelenmekteyim. Günün birinde, İtalyanları Anadolu'yu zaptetmiş bir halde görebiliriz. Onları, oradan çıkarmak güç olur. Rumlar öldürülmekte olduğundan Yunanlılara, İzmir'i işgal müsaadesi verilmelidir. Türkiye'de işgal kuvvetleri işini, İtalyanlar, Paris'e dönmeden(8), çözmeliyiz. Mümkünse bugün öğleden sonra... İtalyanlarla birlikte bu iş görüşülecek olursa, daha evvel davranacaklardır".

6 Mayıs'ta da: "Türkiye'deki Rumları korumak için, Venizelos'a İzmir'e 2-3 tümen çıkarmak müsaadesi verilmelidir" demesi üzerine Klemanso ve Wilson da razı olurlar.

Aynı gün öğleden sonra, çıkarmanın teferruatı görüşülürken askerî mütehasıslar şu mütalâada bulunurlar:

İtilâf askerî mütehasıslarının şüphe ve tereddütleri

"-Bu gibi bir hareketin mütareke hükümlerine uygun olduğuna emin olmadığımız için İtalyan ve Türk hükûmetine, bundan, haber verileceğini kabul ediyoruz".

Venizelos, Türklere, çıkarmadan

12 saat evvel haber verilmesini istiyor.

Venizelos, üçlerin 10 Mayıs oturumunda "Türklere, çıkarmadan ancak 12 saat önce haber verilmesine" önem veriyordu. O, "Türkleri ben çok iyi bilirim. Olaydan biraz evvel, onlara söylenirse mukavemet etmezler.

Bununla beraber hiç tehlike yok değildir" diyordu.

Gerçekte, İzmir'e, bir İtalyan çıkarmasını ihtimali pek yoktu. Limandaki müttefik harp gemileri, böyle bir hareketi önleyebilirlerdi.

İzmir'de Yunan işgali üzerine soruşturma yapmaya memur edilen Milletlerarası komisyonun 7 Ekim 1919 tarihli raporunda "Mütarekeden beri, Aydın vilâyetinde Hıristiyanlar, tehlikede değillerdi. Güvenlik şartları, mütarekenamenin 7 inci maddesine dayanılarak İzmir istihkâmlarının işgalini gerektirmez. Asayişin korunması için yapılan işgal, gerçekte, bir ilhakın bütün şekillerini göstermektedir" denilmektedir.

General Harbord ve Çörçil müttefikleri sorumlu görüyorlar.

Amerikalı General Harbord da 16 Ekim 1919 tarihli raporunda "İşgalden sonra İzmir'de çıkan karışıklıklardan büyük devletlerin sorumlu olduklarını" kaydetmiştir.

Churchill'in bu konudaki kanaati ise şudur: "hak, şimdi, yan değiştirmiş bulunmaktadır. Galiplerden kaçan adalet, şimdi karşı tarafa gitmiştir".

"Ermenileri kurtarma politikası" da Yunan işlerindekinden daha çok "tezat" içindedir. Harpten hemen sonra Kafkasya'da, Ermenilere yardım için faaliyete geçen "Yakın Doğu Yardım Teşkilâtı", (Near East Relief), biraz sonra siyasî anlaşmazlıklara yol açtı. Bogos Nubar Paşa, On'lar konseyinden, 26 Şubat 1919'da, Ermeniler için "Maraş'la birlikte Kilikya'yı, altı doğu vilâyetimizi(9) ve Trabzon vilâyetinin bir kısmını ister ve bir rakam söyleyemeden, Ermenilerin oralarda azlıkta olduklarını kabul etmez". 22 Haziran 1919'da, Amerikalı uzmanlar, "Ermenistan'ın henüz işgal edilmeyen kısmını işgal etmek için Ermenilere verilmek üzere 50 bin silâha, Ermenilerin dönmesini sağlamak için de 60 bin kişilik bir yabancı kuvvete ve kurulacak bir Ermeni hükûmetine yardım ve asayiş korumak üzere de, yıllarca en az 30 bin kişilik bir kuvvete lüzum olduğunu" konferansa açıklarlar. Fakat, bu kuvvetleri kim verecekti? İngiliz kuvvetleri (22 bin kadar) (Batım müstesna) 15 Ağustos 1919'dan itibaren Kafkasya'dan çekilirler.

Wilson, Senatonun tasdik etmesi kaydıyla

Ermeni mandasını kabul ediyor.

İtalyanlar, böyle bir maceraya yanaşmazlar. Klemanso, 29 Ağustosta, Kilikya üzerinden Ermenistan'a 12 bin Fransız göndermek vaadinde bulununca Wilson, bu teklifi iyi karşılar ve hatta buna k atılmak arzusunu da gösterir. Amerikan Başkanı, Senatonun muvafakati kaydıyla, 14 Mayıs'ta kabul ettiği "Ermeni mandası"nı Akdeniz'e kadar genişletmeye hazır olduğunu açıklar. Wilson, daha ileri giderek, Amiral Bristol vasıtasıyla

kitap

Damad Ferit'e verdiği 21 Ağustos 1919 tarihli bir notada "Ermenilerin, Türkler, Kürtler veya diğer Müslümanlar tarafından Kafkasya'da veya başka yerlerde öldürülmesine mani olmadığı takdirde, Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn kısımlar için barış prensiplerinin 12 inci maddesiyle vaad olunan istiklâl geri alınacağı gibi, bu husus, Osmanlı İmparatorluğunun büsbütün dağılmasını ve barış şartlarının Türkler aleyhine değiştirilmesini mucip olabilir" demiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn kısmının istiklâlî tanınacağını barış prensiplerinin 12 inci maddesiyle bütün dünyaya açıklayan Amerikan başkanının, bu nota verildiği sıralarda, Türk idare ve hâkimiyetinde olmayan Kafkasya'da Ermenilere mezalim yapılmasından Osmanlı Devletini sorumlu tutmasını ve Türk milletini her türlü haklarından mahrum etmekle korkutmasını, galip devlet adamlarının içine düştükleri "Tezad"ların en büyüğü olarak vasıflandırmak mümkündür. Bu tezadlar içinde çırpınan Wilson'un, 14 Mayıs'ta, Üçler Konseyine Loyd Corc'un getirdiği Türkiye'nin paylaşılması plânına, ne gibi bir ruh haleti içinde razı olduğu daha kolay anlaşılır. 14 Mayıs'ta, senatonun tasvibi şartıyla, Ermenistan mandasını kabul eden Wilson, Türkiye'nin parçalanmasına mani olmak için, İstanbul'daki bazı nüfuzlu unsurların bütün Osmanlı Devletini Amerikan mandası altına aldirmaya çalışmalarını, kendi düşüncelerini gerçekleştirmeyi güçleştirici bir gayret olarak sayıyordu.

Türk barışının geri bırakılması kararı.

Wilson, Amerika'ya dönmeden önce, Osmanlı Devletiyle, hemen hudutları tesbit eden kısa bir barış yapılması görüşülmüş, fakat, bu kararları uygulamak imkânı olmadığı anlaşılınca bundan vaz geçilmiş ve Üçler Konseyinin 27 Haziran 1919 oturumunda, "Türk probleminin, Amerika Birleşik Devletlerinin bir manda kabul edip etmeyeceği anlaşılincaya kadar geri bırakılması" kararı verilmiştir. Amerikan Senatosunun kararını, hemen altı ay bir süre bekleyen Loyd Corc, hiç farkında olmaksızın Türk davasına en büyük yardımı yapmış oluyordu.

Boğazlar problemi

Boğazlar için bir Amerikan mandası fikri, Curzon'da, 2 Ocak 1918 tarihli ilk muhtırasında belirir. Ruslar ve Amerikalılar işten çıkınca çözülecek iki problem kalıyordu:

1. Padişah İstanbul'da kalacak mıdır, yoksa Bursa veya Konya'ya mı gitmelidir?
2. Boğazların milletlerarası idaresi nasıl olmalıdır?

Bu iki problem üzerine yalnız müttefikler arasında değil, Britanya kabinesi içinde bile uzun müddet bir anlaşmaya varılamamıştır.

Konseyin, 11, 12 ve 22 Aralık 1919 oturumlarında bir karar varılmadan, padişahın İstanbul, Bursa ve Konya'dan hangisinde oturması uygun olacağı konuşulmuş ve en nihayet Curzon en doğru ve gerçekçi sözü ortaya atmıştır:

"-Müttefiklerin, kuvvetle destekliyemeyecekleri bir barışı zorla kabul ettirmek bir felâket olur."

İngilizler, Osmanlı Devletiyle yalnız

Amiral Calthorpe'un mütareke yapması yetkisini alıyorlar.

Osmanlı İmparatorluğunun çökmesinden sonra, Loyd Core, Yüksek Harp Konseyinin 6 Ekim ve 3 Ekim ve 3 Aralık 1918 kararıyla, Boğazların, Mareşal Franchet d'Esperey'in yüksek kumandasında, General Milne tarafından işgali ve Klemanso'dan da, Osmanlı Devletiyle mütarekenin yalnız Amiral Calthorpe tarafından yürütülmesi müsaadelerini koparır. Bu kararlara göre, Franchet d'Esperey, Avrupa ve Milne, Anadolu Türkiye'sinde bildikleri gibi kuvvetlerini kullanacaklardı. Fakat, İstanbul'un her iki kıta üzerinde olması, Mart 1920'ye kadar süren çekişmelere yol açar. 15 Eylül 1919'da, Churchill, Türkiye'nin, Allenby tarafından yenildiğini; 21 Eylül 1919 tarihli notasında ise Fransa, Bulgaristan'ın teslim olmasıyla diz çöktüğünü karşılıklı iddia ederler.

İngiltere, Osmanlı Devletinin talihini eline almak isterse de, zaferden sonra, ordu kuvvetini azaltmak zorunda kaldığından bu arzusuyla bu zaruret de "tezat" halinde idi.

Sert bir barışı uygulamak için müttefiklerin kuvvet çıkaramamaları.

On'lar konseyi, 30 Ocak 1919'da, Loyd Corc'un önergesi üzerine, "Osmanlı İmparatorluğunda intizam ve asayişin korunması için gerekli askerî kuvvetlerin âdilâne ve iktisadi bir şekilde paylaşılması" hakkında rapor hazırlamakla bir askerî komisyonu görevlendirdi. Büyük Britanya, Suriye ve Ermenistan'da manda almak niyetinde olmadığından, oralarda 1.084.000 kişilik bir kuvvet bulundurmak külfetini üzerine alamayacağını açıklar. Amerikan Başkanı da, Asya'da askerî sorumluluk kabul edemeyeceğini söyler. O vakit İngiliz kuvvetlerinin çoğu, Şam'daki Şerif hükümetini ve Ermeni cumhuriyetini korumak için Suriye ve Kafkasya'da idi. Loyd Corc, beyhude yere, İtalyanları ve Amerikalıları, Kafkasya'da bir hareket için kazanmaya çalıştı. Bunun yerine, İtalyanlar, 28 Mart 1919'da hiç arzu edilmeyen Antalya çıkarmasını yaptılar. Fakat, iyi karşıladıkları "Türk Millî Hareketi"nin kuvvetlenmesiyle İtalyan işgali de kendiliğinden kalkmıştı. Loyd Corc da, 1919 yılında, yerlerine başkasını koyamadan, İngiliz kuvvetlerini, en az bir miktara indirmek zorunda kalır.

kitap

Fransız Genel Kurmayı ise Aydın civarında Türklerle Yunanlılar arasında tampon olarak kalacak bir tabur bile veremeyeceğini sanmıştı. Böylece, yalnız Kafkasya ve Kilikya ile birlikte Suriye değil, Samsun ve Anadolu demiryolu boyundaki küçük İngiliz garnizonları bile geri alınmışlardı. Geri kalan kuvvetler "Vatikanlaştırılan" padişahın bir nevi karakolu mesabesinde (derecesinde) idi.

Venizelos'un sert bir barışı uygulamak işini üzerine alması.

Müttefikler, zaferden sonra, Osmanlı hükümetinin her şartı kabul edeceğini sanmışlardı. Halbuki Ferit Paşa'nın düşmesi, "sert bir barışın, oldukça büyük bir kuvvete dayanması gerektiğini göstermişti. Fakat, bu kuvveti vermeye, ne Londra, ne Paris, ne de Washington hazırdı". Böyle bir barışı kabul ettirmeyi yalnız Venizelos üzerine almıştı. Ama, onun dayandığı kuvvet de o kadar güvenilir (Eylül 1919'da Yunan ordusundaki kıralcı subayların nisbeti %80 idi) bir halde değildi. Türkler, moral ve coğrafya bakımından daha iyi bir durumda idiler.

Lloyd Corc'un, Yunanlılara yardımı ise pek zayıf olmuştur. Yunan üstünlüğü büyük olduğu sürece, Yunanlıları büsbütün serbest bırakmaktan, gittikçe artan vicdan azabı müttefikleri alıkoymuştur.

Prof. Jaschke'ye göre: "Diplomatik strateji yokluğu... ve Türkiye hakkında müttefiklerin muayyen bir politika üzerinde anlaşmaları, en nihayet Lord Curzon'un, daha 12 Kasım 1919 önceden görüp: düşmanlarımızın en zayıfı ve en kötüsü, sonunda büyük bir zafer elde edecektir, dediği akibete yol açmıştır."

2. BABİÂLİ'NİN ANLAŞMA POLİTİKASI

Damat Ferit'in barış programı.

Mütareke müzakerelerini "İmparatorluğun toprak bütünlüğü" esasına göre idare etmeye yeltenen Damat Ferit Paşa, sadrazam olunca "On'lar Konseyi" önünde 17 ve 23 Haziran 1919'da "1878 hududuna kadar bütün Trakya'yı, Ege adalarını ve padişahın hâkimiyetinde geniş muhtariyet verilmek şartıyla, Arabistan'ı isteyince bu davranışı hiç ciddiye alınmaz.

Vahidettin'in ve Babîâli'nin İngiliz himayesini aramaları

VI.ıncı Mehmet Vahidettin ise, mütarekenin ilk gününden başlayarak İngiltere ile dostluk bağlarının kuvvetlendirileceğinden bahseder ve 1919 yılı ağustosunda "İngiliz Muhibleri Cemiyetini" kurdurur. Osmanlı İmparatorluğunu parçalayan harp içi anlaşmalarının uygulanmasını önlemek amacıyla da Babîâli, devlet ve milleti "İngiliz himayesi" altına koymağa çalışır. Bunun için, Damat Ferit Paşa, 30 Mart 1919'da, Amiral Calthorpe'a bir proje vermiş ve birkaç ay sonra da (8 Eylül) bunun çabuklaştırılmasını Amiral Webb'den istemiştir. Gizli İngiliz vesikalarından öğrenildiğine göre, İngiliz himayesini istemek için yapılan müracaatlara İngiltere, kulağını tıkamış ve "Türk meselesinin Paris'te çözüleceği" cevabını vermiştir.

Ali Kemal Fransız himayesi peşinde

Ne Babîâli, ne Vahidettin ve Sadrazamı Damat Ferit, "yenilmiş bir Türkiye'ye, müttefiklerin, bilhassa İngiltere'nin önemli bir tâvizde bulunamayacaklarını" anlayabilmişlerdir. Damat Ferit kabinesinde Maarif Vekili Ali Kemal de Fransız yüksek komiserine "kendisine teklif edildiği takdirde, Türk hükümetinin Fransız himayesi"ni kabule hazır olduğunu da söyler.

Amerikan Mandacılığı

Mustafa Kemal'e göre dış yardım şartları

Mütarekenin ilk günlerinde, "İmparatorluğun toprak bütünlüğü" ve "istiklâli" gibi konuları savunur görünerek yüksekte konuşan Osmanlı hükümdarının ve devlet adamlarının, durumun ağırlığı karşısında, "İngiliz ve Fransız himayesi"ni istemekten başka bir kuruluş çaresi düşünememeleri çok ibret alınacak bir faciadır. İstanbul'da bir zamanlar moda olan "Amerikan mandası" politikasına Babîâli'nin yanaşmadığı anlaşılıyor. İstanbul'da Aralık 1918'de kurulan "Wilson Birliği" Wilson'a bir muhtıra göndererek "Türkiye'ye maliye ve iktisat alanlarında yardım etmesini ve 25 yıl süre ile müşavirler göndermesini" ister. Fakat, iki ay sonra, Amerikan sempatisinin Ermenilerin tarafında olduğu belli olunca, cemiyet, faaliyetini keser. Amerikan generali Harbord da "dürüst bir plebisit yapılacak olursa bütün imparatorluğun Amerikan mandasını istemesi"ni muhtemel görmüştür. Profesör Jaschke, çok doğru olarak Mustafa Kemal Paşanın Amerikan mandasına taraftarlık ettiğini kabul etmemekte ve onun "kuvvetli ve tarafsız bir devletin yardımını," "Türkiye'nin tam istiklâli" şartına bağladığını açıklamaktadır. Halbuki Harbord, Amerikan mandası için "Osmanlı İmparatorluğunun dış münasebetlerinin mutlak kontrolü"nü istemekte idi.

Vahidettin ve Damat Ferit'in tehcir işini kurcamaları

Vahiettin ve Damat Ferit'e yakın olan "Hürriyet ve İtilâf Partisi" evvela, 1915 "Ermeni tehciri"ni tel'in ettiler. Vahidettin de, 24 Kasım 1918'de, bu tehciri yapanların cezalandırılacaklarını açıkladı. Damat Ferit, 8 Nisan 1919'da, Boğazlıyan kaymakamını, sözde bu cürmünden dolayı ölüme çarptırınca yurtseverlerin yaptıkları gösterilerden korkan Vahidettin, Şeyhülislâm Mustafa Sabri'den mahkeme kararının şeriata da uygunluğuna

dair bir fetva almak zorunda kaldı.

Vahidettin ve Damat Ferit'in İttihad ve Terakki düşmanlığı

Vahidettin ve Damat Ferit, mütarekenin yarattığı durumdan faydalanarak kin besledikleri "İttihad ve Terakki" ileri gelenlerinde "intikam" almak ve bu yoldan da Müttefiklere yaranmak yolunu tuttular. Müttefikler, Tevfik Paşa'dan, 36 kişinin tevkifini istemişlerdi. Damat Ferit, ayrıca, 22 kişiyi divanı harbe verdi. Mahkeme, 5 Temmuz 1919'da Almanya'ya kaçmış olan "esas mücrimleri" idama ve şeyhülislâm Musa Kâzım Efendiyi sürgüne mahkûm etmiştir. Fakat, bu arada, mevkuf olanların kaçırılmasından çekinen Damat Ferit'in arzusu üzerine, İngilizler, Fransız ve İtalyan yüksek komiserlerine danışmadan veya bunlara haber vermeden, geri kalan 67 tutuğu, 28 Mayıs'ta evvela Mondros'a, oradan da Malta'ya sürmüşlerdir. Vahidettin, Müttefiklerin müdahalesine yol açar korkusuyla, bütün kabinelere "sükûn ve asayiş" in korunmasına hususî bir dikkat edilmesini emrederdi. Bu maksatla, İzmir ve Trakya'ya şehzadeler reisliğinde "Heyet-i nasihalar" gönderilmişti.

Babîlî'nin anlaşma politikası ve İzmir işgali.

Dörtler konseyi Yunan işgal sahasını sınırlandırıyor.

Milletlerarası soruşturma için yapılan müracaat.

"İzmir'in işgali" Vahidettin ve eniştesi Damat Ferit'in güttükleri anlaşma politikası için korkunç bir darbe olmuştur. Onlar, bu açıkça haksız ve öldürücü taarruz karşısında bile silâhlı bir mukavemeti delilik olarak vasıflandırıyorlardı. İzmir işgali, yalnız şehre münhasır kalmaz. Yunanlıların alabildiklerine ilerlemeleri ve Türklere karşı zulüm, öldürme ve yağma irtikâp etmeleri Türklere arasında haklı heyecan uyandırınca, Dörtler Konseyi evvela, 19 Mayıs'ta, Yunan işgalini, İzmir sancağı ve Ayvalık kazasıyla sınırlandırır. Yunanlılar, bu kararı dinlemezler ve işgal sahalarını, Türk millî mukavemetiyle karşılaşınca kadar genişlettikleri gibi, Türklere yok etme politikasına da vehşice devam ederler. Damat Ferit'e vekâlet eden Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendinin, İzmir işgali sıralarında, Yunanlıların irtikâp ettikleri fecayii tahkik etmek üzere bir "Soruşturma komisyonu" gönderilmesi için 15 temmuzda yaptığı teklif yüksek konseyce kabul olunmuştu. Bu türk şikâyetinden başka, Yunan fecayii durdurmak ve işgalini sınırlandırmak için yüksek konseye yapılan bütün müracaatlar müspet bir sonuç vermemiştir. Yunan kıtalarının taşkınlıklarını dizginlemek için bu birliklere İngiliz kontrol subayları verilmesi ve Aydın bölgesinde Türk ve Yunan kuvvetleri arasında İtilâf kuvvetleri yerleştirilmesi gibi teklifler dikkate alınmamış ve General Milne'nin, Batı Anadolu'da Türklere Yunanlılar arasında, hiçbir tarafın geçmemesi kaydıyla tesbit ettiği hatta da riayet olunmamıştır.

Babîlî'nin anlaşma politikasının iflâsı

Bu suretle, bütün teşebbüsler boşa çıkmıştı. Mütarekenin ilk gününden itibaren VI ıncı Mehmed Vahidettin'in ve Babîlî'nin gütmek istedikleri, İtilâf devletleriyle anlaşma, bilhassa İngiltere ile dostluk politikası, evvela, İzmir'nin müttefikler tarafından Yunanlılara işgal ettirilmesine ve arkasından da Sevres antlaşması gibi bir zillet ve esaret vesikasının Osmanlı devletine imza ettirilmesine yol açmıştır.

3. MİLLÎ HAKLARIN MÜDAFAASI

Türk milliyetçiliğinin kökleri.

Jäschke de, Türk milliyetçiliğinin köklerinin "Genç Türkler" devrine, kısmen de XIX uncu yüzyıla kadar uzandığını kabul etmektedir. Profesör, Balkan Harbi içinde (19 Ocak 1913) kurulan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" ve İkinci Balkan Harbi sıralarında, Batı Trakya'nın işgalinde "Kuvayi Milliye" adı altında bazı millî teşekküllerin kuruluş ve faaliyetlerini örnek olarak verir.

Mütarekede kurulan millî cemiyetlerin müşterek karakteri

Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan "Millî Cemiyetleri"nin hepsinin müşterek amacı, "Millî azınlıkların tecavüzlerine karşı millî hakların müdafaası" idi. Trakya'da, bu mücadele, Batı Trakya'nın durumu dolayısıyla güçleşmişti. Bunun sebebi, Batı Trakya'da, çoğunluk Türklere olmakla beraber, burasının milletlerarası antlaşmalarla, Türkiye'den ayrılmış olması idi. Bundan başka her iki Trakya, Anadolu'dan yabancı işgaline düşen Boğazlarla ayrılmış olduğundan kolayca savunulamazdı. Bu durum, Trakya'da halk ve idareciler arasında, fikir ve moralce savunma hazırlık ve azminin, tehlike altına giren diğer bölgelere kıyasla daha geri ve zayıf kalmasına sebep olmuştur(10). Kasım ve Aralık 1918'de İstanbul'da hep aynı maksatla, Vilâyat-i Şarkıye, İzmir, Trakya-Paşaeli Müdafaai Hukuk gibi millî cemiyetler kurulmuş olduğu malûmdur(11). Doktor Esat Paşanın (Işık) kurduğu "Millî Kongre", İstanbul'daki millî cemiyetleri bir araya toplayarak faaliyetlerini daha verimli bir hale sokmaya çalışmış ise de müspet bir sonuç elde edilememiştir.

İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin çalışmaları.

"Reddi İlh'ak' cemiyetinin ve kavramının doğuşu.

İzmir'de, "Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti", millî duyguları uyandırmaya çalışılıyordu. Cemiyet, İzmir'in

kitap

Yunanistan'a verilmesini nasıl önlemek mümkün olacağına bir karara varamamakla beraber, bazı üyeleri İngiliz, Fransız, yahut İtalyan mandasını düşünüyordular. Cemiyetin faaliyetini destekleyen vali ve kumandan Nurettin Paşa, silâhlı bir müdaafa fikri beslediği için İngilizlerin teşebbüsü üzerine 14 Mart 1919'da, vazifesinden uzaklaştırılmış ve yerine Osmanlı Dahiliye Nazırı (13 Ocak - 4 Mart 1919) Ahmet İzzet Bey getirilmiştir. Bu olaydan beş gün sonra yapılan cemiyetin kongresinde İzmir'in talihi hakkında ciddî endişeler açıklamış ise de, hiç kimse, Amiral Calthorpe'un 14 Mayıs günü, XVII inci kolordu kumandanı Ali Nadir Paşaya verdiği ikinci nota ile bildirilen baskın tarzında bir Yunan işgalini akıl ve hayaline getirememişti. Notanın tamamıyla anlaşılmasından sonradır ki, İzmir'de, mukavemete teşvik edenler olmuş ve 14 Mayıs akşamı, "Reddi ilhak heyeti milliyesi"nin, "Bahribaba mezarlığında", Türkleri toplanmaya çağıran meşhur ve tarihî heyecanlı beyannamesi, İzmir sokaklarında dağıtılmış ve duvarlara yapıştırılmıştır. 14/15 Mayıs gecesi İzmir Belediye Reisi Hacı Hasan Paşanın civar şehir ve kasabalara yetiştirdiği her şeyi anlatan "İzmir elden gidiyor, Reddi ilhak" metinli kısa telgrafı, İzmir ve bütün memleketin uğramakta olduğu millî felâketi, en veciz ve belîğ kelimelerle yayıyordu. Bu "kara haber", yurtseverleri harekete getirmiş ve hemen ertesi günü Denizli'de Müfti Ahmet Hulûsi'nin Türkleri, "silâh ve cephaneye azlığına bakmadan, yurt savunmasına çağıran" fetvası yayınlanmıştır. Bütün Batı Anadolu'da hatta Samsun civarında, Havza'da, "Reddi İlhak" cemiyetleri, Yunan tecavüzüne karşı fiilî bir protesto ve ayaklanma halinde, kendiliğinden meydana gelmiştir. Doğuda millî hareketin kaynakları.

Elviye-i Selâse'de millî teşkilât.

Türkiye'nin doğu bölgesinde, millî hareketin kaynakları daha eskidir. 1878'de, Rusya'ya bırakılan Kars, Ardahan ve Batum, daha Kerenski zamanında "Kars İslâm Cemiyeti"ni kurarak teşkilâtlanır. Bilindiği gibi bu üç Türk livası, 1918'de, Brest-Litovsk andlaşmasının hükümleriyle, Osmanlı Devletine katılmıştır. Mondros Mütarekesi (11 inci madde) bu bölgedeki müttefik politikasının tereddüt ve şüphesini göstermektedir: "...Kafkasya'nın geri kalan kısmı, durum yerinde incelendikten sonra müttefikler tarafından istenilirse boşaltılacaktır"(12) Böyle bir ihtimali Türk makamları gözönünde tutmuşlardı. Bu sebepten, Mutasarrıf Hilmi Beyin (Uran),

Kars Belediye Reisi Fahreddin (Erdoğan) Bey'e, verdiği talimat üzerine toplanan "Millî Kongre", 5 Kasım 1918'de "Kars İslâm Şurası"adını alan bir geçici hükümet kurdu. Aralık 1918 ortalarında, İbrahim Cihangiroğlu reisliğinde bir vilâyet kongresi açılır ve Fahreddin Bey idaresinde 12 üyeli bir hükümet (Millî İslâm Şurası) seçilir. Osmanlı kuvvetleri, 26 Aralık 1918'de Kars'ı bıraktıktan sonra şehre giren İngilizler, hükümeti tanıdıklarını söyleyerek listesini istediler. Bundan sonra toplanan (17-18 Ocak 1919) 131 üyeli büyük kongre (Reis Doktor Esat Oktay), İbrahim Cihangiroğlu idaresinde "Güney Batı Kafkasya geçici millî hükümeti"ni kurmuştu. 12 Nisan 1919'da İngilizler, geçici hükümet üyelerini tevkif ve Malta'ya sürünce ertesi gün de Kars, Ermenilerin eline geçer.

Yakup Şevki Paşanın 9 uncu ordu kumandanlığından geri alınması

General Milne'in ısrarıyla vazifesinden alınan Yakup Şevki Paşa geri çağırıldığını, nisan ortasında, Erzurum'da iki İngiliz subayından öğrenir. Damat Ferit, 9 uncu ordu kumandanına, ayrıca: "Erzurum'dan ayrılmadığı takdirde, İtilâf devletleri, mütarekenameye dayanarak bütün Anadolu'yu işgal edeceklerdir" der. Mütarekenamede, "karışıklık çıkması hâlinde işgal edileceği" kaydı bulunan altı doğu vilâyetinin, Avrupa'nın harp yorgunluğu yüzünden böyle bir ihtimalle karşılaşması pek uzak idi. Fakat, Ermeni delegelerinin 26 Şubat 1919'da, Paris Konferansından istedikleri hudut belli olunca, Ermeni Cumhuriyetinin hudutlar üzerinde tecavüzlere yeltenmesi beklenebilirdi. "Türk Ermenistanı" denilen bölgenin merkezi Erzurum olduğundan mukavemet hareketi buradan düzene konmalıydı.

Şark vilâyetleri Müdafaa Hukuk Cemiyeti ve Erzurum Kongresi

4 Aralık 1918 İstanbul'da "Şark Vilâyetleri Müdafaa Hukuk Cemiyeti"nden sonra, 10 Mart 1919'da, bu cemiyetin, Erzurum şubesi kurulmuştur. Nizamnamesinin 2 inci maddesine göre cemiyetin amacı aşağıda gösterilmiştir: "Kanun çerçevesi içinde bütün ahalinin millî ve siyâsî haklarının serbestçe gelişmesini hazırlamak, Müslüman ahalinin tarihî haklarını medenî dünya önünde savunmak, işlenen cinayetlerin tarafsız bir şekilde soruşturulmasını ve kabahatlielerin cezalandırılmasını sağlamak..."

25 Nisan 1919'da verilen karara göre, 17 Haziranda, cemiyetin "Erzurum vilâyeti kongresi" toplandı. En önde, hedef olarak "Osmanlı camiasından ayrılmayı önlemek için her türlü fedakârlığa katlanmak, bir Ermeni tecavüzüne şiddetle karşı koymak ve bunun için köylerde, silâhlı bekçi teşkilâtı kurmak" gibi hususlar geliyordu. Fakat, bu teşkilât geciktirildi. Başında Hoca Raif'in bulunduğu, Erzurum şubesi, 12 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulan "Muhafazai Hukuk Cemiyeti" ile işbirliği yapıyordu. Bu cemiyet de, Osmanlı Devletine bağlılığa önem veriyor ve istatistiklere dayanan muhtıralarla "Wilson prensipleri"ne göre, barış konferansı önünde millî hakları savunmak istiyordu.

Pontos Devleti Propagandası, İngilizlerin Samsun'u işgal etmeleri

kitap

Diğer taraftan, Karadeniz kıyılarında, "Pontos Devleti" propagandası yapılması Türkler arasında huzursuzluk yaratmıştı. Buna, harp sonunda, buralarda ortaya çıkan asayişsizlik de eklenince İngilizler, 9 Mart 1919'da Samsun'a 200 asker çıkardılar. Bunun küçük bir kısmı Ermeni ve Rumları korumak için, Merzifon'a sürüldü. Bu bölgede, asıl "sükûn ve asayiş" Türk birlikleri korumuştur (13).

4. MUSTAFA KEMAL PAŞANIN ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ

Profesör Jaschke'ye göre, Mustafa Kemal Paşanın, mütarekede Yıldırım Ordular Grubu kumandanlığından geri alınmasından sonra, İstanbul'da geçirdiği uzunca zaman (13 Kasım 1918 - 16 Mayıs 1919), henüz tarih bakımından gerektiği kadar aydınlatılmamıştır.

Loyd Core ve Vahidettin'in Mustafa Kemal'in talihindeki rolleri

Atatürk'ün sağlığında Amerikan elçisi olan ve kendisiyle uzun konuşmalar yapan General Sherill'e göre: "Talih, bir taraftan Yunanlıları İzmir'e çıkarırken öbür taraftan, onlara karşı koyacak Mustafa Kemal'i Samsun'a getiriyordu. Bu dramda, Yunanlıları İzmir'e gönderen Loyd Corc ve Mustafa Kemal'i Anadolu'ya tayin eden Vahidettin adındaki iki kukla, talihin âleti olmuşlardır. Vahidettin, Mustafa Kemal'i Samsun'a Ordu Müfettişi olarak göndermekle, başkenti, arzu edilmeyen şahsiyetinden kurtarmayı düşünmüştür." Hükümdar, Almanya seyahatinde (15 Aralık 1917 - 4 Ocak 1918) refakatindeki Mustafa Kemal Paşa hakkında iyi intibalar edinmişti. "Onu takdir ettiğini ve kendisine güveni olduğunu" açıklardı. Her ikisinin Enver Paşayı sevmemeleri, onları birleştiriyordu. Mustafa Kemal'in yurt sevgisi, herhalde, Vahidettin'in gözünden kaçmamış olmalıydı. Fakat, hükümdar, kendi durgunluğu ile Mustafa Kemal'in ateşli ruhu arasındaki uçurumun farkına varamamıştı.

Damat Ferit'in Mustafa Kemal Paşaya güveni neye dayanıyordu?

Acaba, Damat Ferit'in Mustafa Kemal'e güveni neye dayanıyordu. Bunu, Ali Fuat Cebesoy'un hatıraları aydınlatmaktadır. Hürriyet ve İtilâf Partisi ileri gelenlerinden Mehmet Ali'nin kızıyla Cebesoy'un büyük biraderinin evlenmiş olması her iki aileyi birbirine yaklaştırmıştı. Mehmet Ali, Mustafa Kemal'in İttihatçı olmadığına, Cebesoy ailesinin teminatı üzerine kanaat getirir ve faal bir vazife alması için yardım vaadinde bulunur. Mehmet Ali, İçişleri Vekili olunca bu vaadini yerine getirmiştir. Cebesoy'a göre, Damat Ferit, Mustafa Kemal lehindeki müdahalesinden dolayı Mehmet Ali'ye kızmış ve onu 19 Mayıs 1919 kabinesine almamıştır.

Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'da bir şey yapılamayacağını anlaması

Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmeden önce, İstanbul'daki davranışları üzerine Jmaschke şunları anlatmaktadır:

- Talât Paşa çekilmeden biraz evvel, daha cephede iken Mustafa Kemal, padişaha Ahmet İzzet Paşayı sadrazam yapmasını tavsiye eder ve kendisinin de Harbiye Nazırlığına getirilmesini ister. Aynı maksat için, İstanbul'a geldikten sonra, belki de 1919 yılı Şubat ayı sonlarına kadar, kendi tâbirince "Vatana ciddî hizmetler"de bulunmak amacıyla çalışır. Padişahı bu yola getirmek için bütün gayretleri boşa gider. Tersine, Vahidettin, Mustafa Kemal'i, kendisinin güttüğü "anlaşma politikası"na çekmeye çalışır. Ona: "Sen akıllı bir kumandansın. Tecrübesiz arkadaşlarımızı aydınlatacağınıza eminim" der.

Mustafa Kemal Paşa 6 ıncı Ordu Kumandanlığını kabul etmiyor

Mustafa Kemal, zamanla İstanbul'da bir şey yapılamayacağına inanır. Bunun için O, artık İstanbul'da kendini emniyette görmemeye de başlar. Gerekirse sivil olarak Anadolu'ya geçerek "Türk milletine felâketi anlatmak" istiyordu. Bu sırada, general "Allenby"nin kendisini 6 ıncı ordu Kumandanlığına tayin ettirmek istemesini hemen reddetti. Bu ordunun karargâhının bulunduğu Nusaybin, nüfuz sahası dar bir sürgün yeri olacaktı. Bu ordu, Allenby'nin emri üzerine, 9 Şubat 1919'da XII üncü Kolorduya çevrilmiş ve kumandanı Ali İhsan Paşa, 2 Mart günü Haydarpaşa'da İngilizler tarafından yakalanarak hapsolünmüştü. Allenby, aynı zamanda, 9 uncu Ordunun da XV inci Kolordu hâline getirilerek bu ordu kumandanı Yakup Şevki Paşanın geri çağırılmasını istemekte idi.

Mustafa Kemal Paşa 9 uncu Ordu Müfettişliğine nasıl gönderildi?

Müttefiklerin, Samsun dolaylarında, şikâyet ettikleri emniyetsizliği düzeltmek gerekince, akla Mustafa Kemal Paşa gelir ve Harbiye Nazırına bu işi çözmesi görevi verilir. Bunun üzerine ikinci başkan Kâzım Paşanın Ordu Müfettişliğiyle Anadolu'ya tayini iradesi çıkmadan (30 Nisan: önce, Damat Ferit, İngiliz Sefareti baştercümanı

kitap

Ryan'a Mustafa Kemal Paşanın "dürüstlüğü", Fevzi Paşa (Çakmak) da, bir İngiliz subayına, "Mustafa Kemal'in Alman ve Enver düşmanlığı hakkında teminat vermişlerdir.

Bunun arkasından kendisine geniş yetki verilen Mustafa Kemal Paşa, karargâhıyla birlikte 16 Mayıs'ta İstanbul'dan yola çıkmış ve 19 Mayıs'ta Samsun'a varmıştır.

Mustafa Kemal Paşanın, Samsun'a yola çıkarken Cevat ve Fevzi Paşalara gizli maksadını açıklaması Jaschke'ye göre, Mustafa Kemal'in Vahidettin'le son görüşme tarihi kesin olarak belli değildir. Padişah, 16 Mayıs selâmlığında, diğer asker büyükleri arasında, Mustafa Kemal'i de kabul etmiş ve Damat Ferit'in aracılığı üzerine ikisi arasındaki görüşme ise, 15 Mayıs günü olmuştur. Bu günün sabahı Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiyeye gitmiştir. Erkân-ı Harbiye Reisliğinde, Cevat (Çobanlı) ve Fevzi Paşalar aynı günün sabahında, daha sonra (20 Mayıs 1948, Akın) Fevzi Paşanın anlattığına göre, Anadolu'da bir "Millî İdare" kurulması konusu üzerine konuşurlarken gelip bu görüşmeye katılan Mustafa Kemal Paşa "Ben zaten bunun için Anadolu'ya gidiyorum" demiş ve her üç kumandan bu hususta anlaşmışlar.

Millî Mukavemet teşkilâtını ilk önce düşünen kimdir?

Daha Anadolu'ya geçmeden, Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'da Ali Fuat Cebesoy ve Kâzım Karabekir paşalarla buluşarak Anadolu'da bir millî mukavemet kurulması için bazı esaslar üzerinde görüştükleri ve Doğu Anadolu'da bir "Millî Hükûmet" kurmak suretiyle Batı tehlikesinin kaldırılarak vatanın kurtarılması konuları üzerinde düşünce birliğine vardıkları anlaşılmaktadır. Profesör Jäschke, "Millî hedefleri ilk önce kimin görmüş olduğu meselesi üzerinde tartışmanın lüzumsuz olduğunu ve Mustafa Kemal'in arkadaşlarının hizmetlerini küçültmenin haksızlık olacağını" ileri sürmekte ve "düşünmekle yapmak arasındaki büyük farkı" haklı olarak belirtmektedir. Diğer taraftan, yazar, Mustafa Kemal'in, İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Anadolu'ya gönderildiği fikrini kabul etmemekte ve o vakit, kendisinden korkulmuş olsaydı, onu tevkif etmek için gizli İngiliz polisine bir işaret yeterdi demektedir. Samsun'a hareketinden önce, tevkifhanede Fethi Beyi ziyaret eden Mustafa Kemal'in arkadaşına, "hükûmet ve sarayın kendi hakkında gaflete ve İngilizlerin de habersiz olduklarını ve üç günlük yolculuk sonunda her istediğini yapabileceğini" söylemiştir. Beklemediği yetkiyle Anadolu'ya gönderilmesinden Mustafa Kemal'in kalbi ümitlerle dolu olarak sevinç içinde, yola çıktığı muhakkaktır.

Jäschke, yola çıktıktan sonra, Mustafa Kemal'in tevkifi için arkasından bir torpito gönderilmiş olmasını pek muhtemel görmemekte ve o vakit "işgal altındaki Samsun'da" kolayca bunun yapılabileceğini düşünmektedir. Müttefikler Mustafa Kemal Paşayı Anadolu'ya göndermekle aldandıklarının farkına, Fevzi Paşaya göre, ancak üç hafta sonra, varabilmişlerdir.

5. ÂSİ MUSTAFA KEMAL'LE MÜCADELE

Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in dayandığı kuvvet

Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, maddî kuvvetten ziyade, fikir kuvvetine ve karanlıklar içinde aydınlığa doğru yol arayan Türk gençliğine dayanıyordu. Millet, yorgundu ve ruh çöküntüsü içinde idi. Onun için, o vakit, İtilâf devletlerine karşı, açıktan açığa düşmanlık göstermemek ve padişah ve halifeye bağlı kalmak gerekiyordu. Bunu kavrayan Mustafa Kemal, Yunanlılar üzerine zafer kazanıncaya kadar, "hilâfet ve saltanatı düşmanların elinden kurtarmak için" mücadele ettiği inancını bozmamaya dikkat etmiştir. Bununla beraber, Büyük Millet Meclisinin 25 Eylül 1920 günü gizli oturumunda Vahidettin'in hiyanetini açıklamıştı. İngilizlere karşı da, 16 Mart 1920 İstanbul baskınına kadar, açıkça düşmanlıktan çekindi. İngiliz haber subayları; 1919 yılında, Anadolu'da serbestçe dolaşıyorlardı. Doğuda Yarbay Rawlinson ve Eskişehir'de General Solly-Flood gibi İngiliz yüksek subaylarından, millî maksatların yürütülmesi için faydalanmayı da ihmal etmemiştir.

İngilizlerin, ilk zamanlarda Mustafa Kemal hakkındaki düşünceleri

İngilizler, Mustafa Kemal'i, önceleri "bir İttihatçı" yahut en az, "İttihatçılık fikirlerini" benimseyen birisi olarak görüyorlar ve birçok ittihatchı da kendisiyle işbirliği yaptıklarını kabul ediyorlardı. Harbord komisyonunun "Türklerin sınırı geçerek Ermenileri öldüreceklerine delâlet edecek birşey görmediklerini" söylemesi, İngilizleri şaşırtmıştı. Lord Curzon, bunu duyunca "ben katliâm ihtimallerine karşı daima şüpheli davranmışım" demekten kendini hükûmetine tavsiye temişti. Rawlinsonda, Tiflis'e "Müslüman ahali, insanlık adına Ermenilerin hâkimiyeti altında bulundurulmamalıdır" diye telgraf çekiyordu.

İngilizlerin Mustafa Kemal'den şüphelenmeye başlamaları

Mustafa Kemal'e verilen vazifeyi Damat Ferit ve İngilizler tasvip etmiş oldukları için, aldandıklarını anlayınca da, önceleri ihtiyatlı davranmak zorunda kalmışlardır. Kafkasya'dan İstanbul'a dönen General Milne, 19 Mayıs'ta, Mustafa Kemal'in "Büyük karargâhı"nın vazifelerini anlamak ister. 28 Mayıs'ta da yapılan büyük ve heyecanlı mitinglerden sonra Amiral Calthorpe da, Sivas'taki Ermeni muhacirlerinin tehlikeli durumundan kaygılanarak şikâyetle bulunur. Milne'nin 6 Haziran isteğiyle, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal'den, İstanbul'a dönmesi ricasında bulunur. Amiral Calthorpe da, 17 Haziran ve 2 Temmuz'da, Hariciye'ye Vekâlet eden Safa Beyden "Sivas ve Konya bölgelerinde ciddî tahrikler ve Müttefiklerin

kitap

menfaatlerine aykırı hareketler yapan ve çeteler kurduran "Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların, hemen geri çağırılmalarını, arkasından da, Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'a gittiği anlaşılınca, "Mustafa Kemal'in kanun dışı" muamelesi görmesini Osmanlı hükümetinden talep eder. Rawlinson da, İngiliz kumandanlığına Karabekir'in, mütareke gereğince silâh teslim etmekten kaçındığını bildirir. Bunun üzerine General Milne, 2 Ağustosta, "Mustafa Kemal'in tevkifi için hiçbir şey yapılmadığı"ndan şikâyetle bulunur. Amiral Calthorpe da, İstanbul'dan ayrılmadan evvel (5 Ağustos) Ryan vasıtasıyla "İttihatçılara karşı şiddetle hareket edilmesini" Damat Ferit'ten istediğini hükümetine bildirir.

Osmanlı hükümetinin, İngiliz baskısı altında Mustafa Kemal'e karşı aldığı tedbirler

O sıralarda, Damat Ferit Paris'te idi. Safa Bey de, İngiliz komiserinin 17 Haziran notasını cevapsız bırakmıştı. Diğer taraftan Dahiliye Nazırı Ali Kemal, ertesini günü, Paris'teki Osmanlı heyetinin çalışmalarına engel olmamak mülhazasıyla, milli mukavemeti ve 23 Haziran'da, Calthorpe'un isteğiyle azledilmiş olan Mustafa Kemal'le münasebette bulunmayı yasak etmişti. Kendi başına almış olduğu bu tedbirlerden kabinenin milliyetçi üyeleri, bilhassa Ahmet Ferit (Tek) Bey, Ali Kemal'i çekilmeye zorlamışlardır. Hürriyet ve İtilaf Partisi de, kabineyi tutmamaya başladı.

Ali Kemal'den sonra, Mustafa Kemal'le mücadeleye girişen Elazığ Valisi Ali Galip olmuştur. 25 Mayıs'ta, Vahidettin tarafından kabul olunan Ali Galip, Sivas'tan geçerken oradaki Hürriyet ve İtilafçıları, Mustafa Kemal'in ileriden gönderdiği İbrahim Tali (Ongören) ve Sivas Valisi Reşit Paşa'ya karşı kıskırtmaya ve hakkında kovuşturma yapılmakta olan Mustafa Kemal'in yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini yaymaya çalışıyordu.

27 Haziran'da Mustafa Kemal'in Sivas'a gelişi Ali Galip'i susturur.

Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul hükümeti tarafından azledilmesine, ordudan istifa etmekle cevap vermesi Damat Ferit ve Vahidettin'e göre milli hareketin manası Mustafa Kemal'i yola getirmek için Damat Ferit'in, düşündüğü çarelerin yetersizliğinden çekilmesi

8 Temmuz'da, İstanbul hükümetince azlinden sonra Mustafa Kemal Paşa, kendiliğinden ordudan çekilir. Bu suretle, Dahiliye Vekili Adil Bey'in 29 ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın 30 Temmuz'da Mustafa Kemal'in yakalanması için verdikleri emir ve "Fahri Padişah Yaverliği" unvanının kaldırılması hakkındaki 9 Ağustos tarihli irade havaya sallanan bir kılıç gibi boşa gitmiştir. Damat Ferit, Harbiye Nezareti'nden, tevkif emrini çıkartmak için, beş gün uğraşmak zorunda kaldığını söylemişti. Paris'ten dönüşünde, kendi deyişine göre Anadolu'yu "karışıklık" içinde bulmuş, bundan fazla olarak 21 Temmuz'da kurduğu 3'üncü kabine de, partisince iyi karşılanmamıştı. Durumunun gittikçe zayıflaması, onu Mustafa Kemal'le anlaşma yoluna girmeye zorluyordu. O, hâlâ milli harekete, İzmir işgalinden galeyana gelen milli duyguyu istismara kalkışan "haris ve gayrı memnun birkaç taşkın genç"in eseri olarak kabıyordu. Vahidettin de, hiçbir kuvvete dayanamayan bu adamların bağırp çağırılmalarını "blöf" olarak vasıflandırıyor. Padişaha çekilen telgrafların yerine verilmemesinden, Sivas Kongresi kararıyla, Anadolu ile hükümet arasındaki posta ve telgraf irtibatı kesilmiş, bir yandan da, Anadolu'nun her yerinden Damat Ferit'i çekilmeye zorlayan telgraflar yağdırılmıştı. Bu durumda ne yapacağını şaşırarak Damat Ferit, evvela, Mustafa Kemal'e karşı asker yollamayı düşünmüş. Bu tedbir, iç harbe yol açar düşüncesiyle yüksek komiserlerce iyi karşılanmayınca bizzat kendisi gidip Mustafa Kemal'le konuşmayı, yahut Hadi Paşa'yı onun yanına yollamayı düşünür. Milliyetçileri tenkil ve İstanbul'u tehlikeden kurtarmak için Eskişehir'e iki bin kişilik bir kuvvet göndermek istemesi de, General Milne'ce "kanun ve asayiş" düzelterek yeter bir tedbir olarak karşılanmamıştır.

Tam bir aciz içinde kalan Damat Ferit, 1 Ekim'de istifa zorunda kalmıştı. Vahidettin, bu istifayı istemeyerek kabul etmiştir.

Milli hareketin ilk günlerinde İngiliz politikası

İlk zamanlarda, İngiliz politikası henüz yolunu bulamamış bir haldedir. Calthorpe, 27 Temmuz tarihli raporunda şöyle yazmaktadır: "birkaç hafta öncesine kadar, İngiliz subayları büyük nüfuz sahibi idiler. Artık, bunları geri almak gerektiğini sanıyorum. Hep milliyetçiler geleceğinden bu günlerde büyük tehâlük gösterilen seçimlerin yapılması iyi bir şey olmayacaktır. Fakat, milli hareketi durdurmak için açıkça harekete geçmek, Türk işlerine karışmak olacaktır ki, bu da Wilson prensiplerine ve Türk anayasasına aykırıdır. Biz, meclisin İstanbul'da toplanmasına mani olsak bile içeride toplanmasını ve ihtimal, Anadolu'da bir müstakil hükümet kurlmalarını önlemek elimizde değildir..."

Bu raporuyla İngiliz Yüksek Komiseri'nin ileriye, ne büyük bir isabetle gördüğünde şüphe yoktur. Fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığı, bu rapora hiç kulak asmamış ve bunun mantıki sonuçlarına uymaya yanaşmamıştır. Binbaşı Noel'in Kürt işlerini karıştırmaması, Türklerce İngiliz hiyaneti için bir delil olarak ele alındı. Ona, 10 Temmuz 1919'da, İngiliz Sefareti'nce "Türlere karşı entrika"dan ve Mustafa Kemal'e karşı bulunmaktan kaçınması tenbih edilmiş olmasına rağmen, İngiliz tefsirine göre "kötü bir tesadüf" bu İngiliz binbaşısını, Eylül

kitap

başlarında, Damat Ferit'in kongreyi dağıtmak üzere, Sivas'a vali tayin ettiği Ali Galip'le Malatya'da buluşturmuştur. İngilizlerin Türk işlerine karışmalarının ikinci misali Damat Ferit'in Eskişehir'e yolladığı subay ve memurlara, oradaki İngiliz Generali Solly-Flood'ın yardım etmesi olmuştur. Lord Curzon, 18 Ağustos'ta, İttihat ve Terakki'ye veya mensuplarına karşı zor kullanılmaması için talimat verdiğinden General Milne yetkileri hakkında bazı tereddütler meydana çıkmıştı. Bu General, 17 Eylül'de İngiliz dışişlerinden "Türk sivil makamlarını desteklemeye yetkili miyim, değil miyim" diye soruyordu. Aynı zamanda aşağıdaki üç amacın, birden yapılmasının güçlüğü de açıklıyordu: 1. Kanuni hükümeti desteklemek, 2. Devamlı olarak mütareke şartlarını kuvvetlendirmeye devam etmek, 3. Tarafsız ve hareketsiz kalmak ve milliyetçilerin gittikçe artan isteklerine karşı durabilmek.

General, en nihayet, 26 Ekim'de Londra'dan şu talimatı alıyordu: "Anadolu demiryolu boyunca sivil Türk idaresini desteklemek için kuvvet kullanılmamalıdır. Bu kuvvetlerin orada kalmaları, milliyetçilerle açıktan açığa muhasamayı davet etmek tehlikesini doğuracaksa bütün bu kuvvetler geri alınmalıdır." İngiliz Harbiye Nezareti'nin tarafsızlığı korumakta ne kadar titiz davrandığını göstermek için iki misali hatırlatmak isteriz: Anadolu'da, Yunan işgal bölgesinde bırakılan ağır toplarla cephanelerin İngilizler tarafından İstanbul'a taşınması kararını, barış konferansındaki Yunan heyeti, 14 Ekim'de protesto etmiş idi. Barış konferansının karar veya düşünceleri bilinmediği için Mustafa Kemal ile işleri konuşmanın caiz olamayacağı bilindiği halde İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Mustafa Kemal ile geçici bir "tarafsızlık anlaşması" üzerinde temasta bulunulması da gözönünde tutulmuştur. Bilhassa Amiral de Robeck, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin, milliyetçiler aleyhinde bir politika güder görünmesinden kaçınmaya çalışmıştır. Bununla beraber, Amiral "Bizim başlıca düşmanımız olan Mustafa Kemal gibi bir adama güvenmek, emniyetimiz için ağır bir tehlike" olurdu, demekten de kendini alıkoymamıştı (11 Aralık 1919). Venizelos, 20 Ekim 1919'da, "Mustafa Kemal hareketinin bastırılması mutlaka lazımdır" diyor, General Milne de, 26 Aralık'ta, "Mustafa Kemal hareketinin bastırılması şüphesiz lüzumludur, iğnelemek politikası hiç de tavsiye edilmez" mütalaasında bulunuyordu. İngiliz Yüksek Komiserliği Türk milli hareketi karşısında tarafsız davranmaya çalışıyor Amiral de Robeck, 10 Kasım 1919'da Londra'ya yazdığı raporunda "Mondros Mütarekesi müzakerelerinde Türk delegeleri, İstanbul'un işgal edilmesini kabul etmemişlerdi. Biz de, teknik bakımından İstanbul'u işgal etmiş değiliz. Mütareke şartlarına göre işgal ettiğimizi ilan etmek için gerçek bir sebep de yoktur ortada" dedikten sonra, artık şimdi durumuna hakim olabilmek için İstanbul'u işgal etmenin zarureti belirtiyordu.

Amiral de Robeck ve İstanbul'un işgali

Lord Curzon ve Churchill'e göre İstanbul işgalinin sebepleri

Profesör Jaschke'ye göre, bu işgalin sebepleri, Harbiye Nazırı Cemal (Mersinli) ve Genelkurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) paşaların açıkça itaatsizlik etmeleri idi. Bu kumandanlar, General Milne'nin, 3 Kasım 1919'da, İzmir cephesindeki milli kuvvetlerin 3 km. geri alınmaları için verdiği emri yerine getirmedikten başka kendiliklerinden bazı Türk birliklerinin yerlerini de değiştirmişlerdi. Bu haller, İngiliz kumandanının sabrını tüketmiş ve kanını başına sıçratmıştı. Bunun için, üç itilaf komiseri adına, Fransız Yüksek Komiseri DeFrance, 20 Ocak 1920'de "47 saat içinde, her iki Osmanlı generalinin vazifelerinden uzaklaştırılmalarını" isteyen bir notayı Babıali'ye verir. Bu davranış, Amiral de Robeck'in 6 Şubat 1920'de, "Türk içişlerine karışmamak politikası"ndan vazgeçilmesi için yaptığı teklifin ilk müspet işaretleri idi. Londra'da da Osmanlı padişahının Konya'da mı, yoksa Bursa'da mı oturmasının daha uygun olacağı üzerinde tartışmalar yapılır ve Lord Curzon'un ısrarıyla en nihayet İstanbul'da kalmasına karar verilirken, Osmanlı Mebuslar Meclisi de, müstakil bir Türkiye'nin kabul edebileceği en son şartları tespit eden "Milli Misak"ı kabul etmişti. 26/27 Ocak 1920'de İtilaf kontrolündeki Akbaş silah deposuna yapılan başarılı baskından sonra Milne, "askeri durumunu kuvvetlendirmek" lüzumunu duymuştur. İngiliz takviye kuvvetleri Şubat 1920 sonunda yetişmişlerdi. Curzon, 10 Mart 1920, Lordlar kamerasında, "İstanbul'da işlerin İtilaf devletlerinin sabırlarını tüketecek bir dereceye bulduğunu, her yerde zulüm ve katliamlar işlendiğini" söylemiş. Churchill de, daha sonra "İstanbul'da yakın bir ayaklanma ile karşı karşıya gelmiştik, ürkütücü katliamlar da beklenebilirdi. Bu durumda müttefikler, birlikte harekete geçmek zorunda kalmışlardır" demiştir. Türkleri "cezalandırmak" maksadıyla girişilen İstanbul işgalini tasvip etmeyen Franchet d'Esperey'e, Milne "hükümetimden aldığı emre göre İstanbul'da yapılacak hareketler için hiçbir kimseden emir alamayacağım" diyordu. Bu İngiliz baskınında Türk 10'uncu Kafkas Tümeni'nden altı er şehit düşmüş, birçok milliyetçi, hatta Rauf (Orbay), Kara Vasıf, Faik (Kaltakkıran) ve Numan gibi milliyetçi bazı mebuslar da Meclis'te yakalanarak tevkif olunmuşlardır.

İstanbul işgali üzerine yorumlar, işgalin sonuçları

İngiliz Komiserliği'nce Maliye uzmanı M. Graves bu tevkiflerin "verdikleri netice itibarıyla gayet haklı olduklarını, çünkü işgalin sonuna kadar başkentte hiç ciddi ayaklanma tehlikesi çıkmadığını" iddia eder. Halide Edip Adıvar'ın fikri şudur: "Biz, General Milne'e müteşekkirek olmalıyız. Çünkü İstanbul'da aldığı şiddetli tedbirler, milli hareket prestijinin artmasına son derece yardım etmiş oldu". Birçok milliyetçi, bu arada Halide Edip, İsmet Bey ve Fevzi Paşa Ankara'ya sığınmaya muvaffak olurlar. Vaktinde haber verilmediği için Erzurum'da kalan İngiliz Yarbayı Rawlinson, Mustafa Kemal'in elinde kıymetli bir rehine olarak kalmış ve daha sonra, Malta mevküfları karşılığı olarak serbest bırakılmıştı. İşgalin, milli hareket için bir faydası da,

kitap

Anadolu'da demiryolu üzerindeki İngiliz askerlerinin geri alınması olmuştur. İzmit civarındaki çarpışmalar, Milne'i, birliklerini, Haziran 1920'de daha dar bir bölgeye, Tuzal-Kilye(!) çizisine kadar geri almaya zorlamıştır. Bununla beraber, bir yıl sonra İtilaf devletleri, Türk-Yunan Savaşı karşısında tarafsızlıklarını açıklayınca (13 Mayıs 1921) Derince'nin iki mil doğusuna kadar milliyetçilerin ilerlemeleri üzerine anlaşma yapıldı (Temmuz başları).

Mustafa Kemal'e karşı giriştikleri mücadelede

Yukarıda adı geçen Graves, Mustafa Kemal'e karşı girişilen mücadelenin bilançosunu şu suretle özetlemektedir: "Biz Mustafa Kemal'e ve Türkiye'deki en canlı unsurlara karşı biçare Vahidettin'i ve Damat Ferit'i desteklemekle paramızı kötü bir ata koymuştuk. Fakat ne de olsa, sonuna kadar tuttuğumuz yolda devam etmek meziyetini göstermiştik... Aynı zamanda, himaye ettiğimiz bütün Hristiyanları sonunda bırakmış, memleketteki eski imtiyazlı durumumuzu ve büyük harpten, bilhassa Türkiye harbindeki zaferlerden bekleediklerimizi elden kaçırmıştık."

Dördüncü Damat Ferit kabinesinin zihniyeti ve davranışı

Damat Ferit'in Milli Harekete karşı giriştiği son mücadele

Yüksek komiserlerin "Milli hareketi resmen takbih etmek" için Babıali'yi sıkıştırmalarının sonucu, Damat Ferit'in, yeniden iktidara getirilmesi olmuştur. Millet Meclisi İkinci Başkanı Hüseyin Kazım Bey'in bir itirazına Vahidettin şu cevabı verir: "Ben istersem Rum Patriği'ni de, Ermeni Patriği'ni de getiririm, Haham Baş'ı'yı da getiririm". 5 Nisan 1920'de kurulan 4'üncü Damat Ferit kabinesinde Adliye Nazırı Bosnalı Ali Rüşdü Bey'in Yunan ordusunun muvaffakiyeti için dua edilmesini ve Maarif Nazırı Rum Beyoğlu Fahreddin Bey'in mektep kitaplarından "Türk" kelimesinin yerine "Osmanlı" sözünün konmasını emretmeleri, bu kabinenin zihniyetini aydınlatan olaylardır. Damat Ferit, "Asiler"e karşı fetvanın, İngilizlerin ısrarıyla çıkarıldığını iddia etmiştir. Ahmet Reşit Bey ise, bu marifetin, onun ahmaklığı eseri olduğunu açıklamıştır. Her tarafa dağıtılan beyannamelerde, İngilizler, "şeriat hamisi" olarak gösterilmiştir. Eylül 1919 başlarında milli harekete karşı mücadeleye atılan Çerkez Ahmet Anzavur'a, Vahidettin, 11 Nisan'da (1920) paşa unvanı tevcih etmiştir. Fetvaya ve kendi beyannamesine (11 Nisan 1920) dayanan Damat Ferit, Mustafa Kemal'e karşı son darbeyi indirmeye geçmişti. Anayasaya aykırı olarak "Kuvayı Milliye" kurmak töhmetiyle İstanbul'da bir Divan-ı Harp, Mustafa Kemal'i idama mahkum etmiş ve hüküm 24 Mayıs 1920'de, padişah tarafından tasdik olunmuştur. Fransız Başvekili Briand ise, 25 Haziran 1920'de, Fransız Meclisi'nde Musatfa Kemal'den ve Kuvayı Milliye'den "Bizde bunlara, yurtsever insanlar denir" şeklinde bahsetmiştir.

Mustafa Kemal, Damat Ferit'in darbesine, 2 numaralı "Hiyanet-i Vataniye" Kanunu'na dayanarak 3 Temmuz 1920'de, Damat Ferit'i idama mahkum etmekle karşılık vermiş ve Ankara Müftüsü tarafından bir karşı fetva çıkartmıştı. Damat Ferit'in kendi eliyle sancak verdiği "Kuvayı İnzibatiye", General Milne'in de tahmin ettiği gibi, ilk çarpışmada, milliyetçilere geçmişlerdir. Memlekette yer yer çıkartılan ayaklanmalar da, zamanla söndürüldü.

Vahidettin'le eniştesi Damat Ferit'in, en büyük hayal kırıklığı dış politika alanında olmuştur. Topladıkları bir 'Büyük Meşveret Meclisi' 22 Temmuz 1920'de Barış Antlaşması'nın imza edilmesini kabul etmiştir.

Damat Ferit'in iktidardan çekilmesi

Mebuslar Meclisi, 11 Nisan 1920'de kapatılmış olduğu için antlaşma tasdik edilmemişti. Müttefikler bilhassa Yunanlılar arasında da anlaşmazlık artmıştı. Bu şartlar altında, Damat Ferit'e, dostları İngilizler, artık çekilmesi tavsiyesinde bulunmuşlardır. Son 5'inci Damat Ferit kabinesi, 31 Temmuz 1920'de, nasihat yoluyla, Anadolu'da milli hareketi durdurmak kararını vermişti. İkinci İnönü zaferinden sonra da Vahidettin, artık Mustafa Kemal'e asi gözüyle bakmamaktadır. Fakat, padişah, Büyük Millet Meclisi'ni tanımak için kendisine yapılan teklifi kabul etmek cesaretini göstermemiştir. Mustafa Kemal'e karşı verilen idam hükmünü kaldırmak kararını da verememiştir. Vahidettin, Bu hareketleriyle, bir İngiliz harp gemisiyle kaçmaktan başka bir şey yapamaz bir hale gelmiştir.

6. 16 MART 1921 MOSKOVA ANTLAŞMASI
TARİHÇESİ ÜZERİNE

Profesör Jaschke'ye göre Türk-Rus dostluğunun kuruluşu uzun müddet yarı karanlık içinde kalmıştır. Rus kaynaklarının yardımıyla bu durum, ancak bir parça aydınlatılmış bulunmaktadır. Yeni İngiliz, Rus, Türk kaynaklarının yardımıyla bu problemi aşağıda bir özeti verildiği gibi çerçevelemeye çalışmıştır.

Kafkasya'da İtilaf politikası

Kemalizmin, İttihat ve Terakki politikasının bir devamı olmadığı, en iyi Kafkasya'da görülür. Bu yanlış anlayışla, İngiliz haber alma servisi, "Enver Paşa'yı, Şuşa'da (29 Temmuz 1919), Kemal'le sıkı temas halinde, yahut Bakü'de (10 Ocak 1920) iş başında sanıyordu. Halbuki, İngilizlerin, İttihatçılık aleyhindeki Sivas Kongresi yemininden (6 Eylül 1919) ve Anadolu'ya girerse Enver'in tevkif ettirileceğinden bilgileri vardı. Diğer taraftan, İngilizler Enver'in başını getirecek olana 35 bin İngiliz birası vadetmişlerdi. 1918'de Osmanlı hükümetinin Azerbaycan'a yaptığı silahlı yardımı gözönünde tutan İngilizler, Mustafa Kemal'in de, Azerbaycan

kitap

ve Dağıstan'da bazı hareketlerde bulunmasından endişe edebilirlerdi. 1919 yılı sonlarında, İngilizler, Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle teması ve "Türklerle Bolşeviklerin işbirliği" hakkında bazı haberler alınınca Denikin kuvvetlerinin yenilmesinden sonra, bu iki yıkıcı kuvvetin (!) birleşmesini önlemek üzere, Kafkasya'da kuvvetli bir perde, bir set kurulmasını zaruri görmüşlerdir. Fakat, bu işte de, İtilaf devletleri, Bolşevik aleyhtarı kuvvetlere yardım probleminde olduğu gibi, mütereddit ve ayrı ayrı davranmışlardır. Bu arada, General Thomson, 10 Mayıs 1919'da, biraz acele olarak, "İngilizlerin yerine İtalyan birliklerinin geleceği" yolunda Azerbaycan hükümetine teminat vermişti. Ermeni Başvekili Hatisyan'ın, "Ermenistan aleyhindeki hareketlerini kontrol için Erzurum'a kuvvetli bir askeri heyet" gönderilmesi için yaptığı teklif dikkate alınmamış ve bunun yerine oraya Rawlinson'la birkaç er gönderilmiştir.

Londra Konferansı'nda Kafkasya meselesi

1919 yılı Aralık ayında başlayan ve 1920 Ocak ayında devam eden Türk barış antlaşması için müttefikler arası hazırlık konuşmalarında, Batum'un, Danzig gibi serbest bir şehir haline getirilmesinde ve Lazistan'ın Gürcülere verilmesinde anlaşmaya varılmıştır. Damat Ferit ise, Bolşevikliği, şeyhülislamlık fetvalarıyla, Türkiye'den uzakta tutmaya çalışıyordu. Azerbaycan ise, konferans tarafından, 12 Ocak 1920'de fiilen tanınmasından menundu ve içinde bulunduğu güç durumdan, İngiliz himayesinde İran'la birleşmek suretiyle çıkmaya çalışıyordu. Sir Percy Cox de, Tahran'dan yazdığı bir raporda, bu birleşmenin "her iki Azerbaycan'ı birleştirmek politikasını güden Turancılığa" nihayet vereceği ve "Güney Hazer Denizi'nin İran ve Büyük Britanya kontrolüne girmesine" yardım edeceğini bildiriyordu (11 Ocak 1920). Paris'teki İran heyeti ise, daima İran'ın bir parçası olan "Azerbaycan ve Ermenistan eyaletleri"nin İran'a geri verilmesini Mart 1919'da istemişti.

Mustafa Kemal'in Kafkasya politikası

Mustafa Kemal'in, Bolşeviklerle ilk temas teşebbüsleri

Mustafa Kemal, Amerikalı General Harbord'a "Turancılık"ın "hatalı bir anlayış" olduğunu yazarken şüphesiz, ister beyaz olsun, Ruslar için Kafkasya'nın er geç iddia edecekleri bir saha olduğunu biliyordu. Enver, bu durumu 1918'de hiç anlayamamıştır. Mustafa Kemal'in, 200 yıl süren çarpışmalardan sonra, Rusya ile dostluk kurmak fikri tamamıyla ihtilalci bir anlayıştı. Elinde hiçbir maddi kuvvet olmadan mücadeleye atılınca bu yola dökülmek zorunda kalmıştır. Daha Havza'da iken, Karabekir'le muhaberesinde Bolşeviklerle temasa girmek meselesi üzerinde durulmuştur. Bolşeviklerin misafir olarak Erzurum ve Sivas kongrelerinde hazır buldukları hakkında hiçbir vesika gösterilememiştir. Çiçerin'in Türkiye işçi ve köylülerine 13 Eylül 1919 tarihli dostça olmayan bildirisi aleyhte sayılır. Esrarlı Kırım "tuzak"ından sonra Avrupa'da Mustafa Kemal'in Bulat Paşa müstear adıyla yaveri Azmi'yi Moskova'ya gönderdiği haberi Avrupa'da ortaya çıktı. Buna karşı, Halil Paşa'ya verilen vazife tamamıyla gizli kalmıştır. Halil Paşa, İstanbul'da, 8 Ağustos 1919'da mevkuf (tutuklu) bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden kaçmış ve Eylül 1919 ortalarında Sivas'a gelmişti.

Milli Mücadelede silah, cephane ikmal ve dış politika

Mustafa Kemal, onu "Bolşeviklerle yolu açmak ve onlardan silah, cephane ve para almak"la vazifelendirdi. Kazanılacak dostluğun kıymeti "arkayı emniyete almak ve silah yardımı" ile ifade olunabilirdi. Cephane kıtlığı Anadolu'da, her vesile ile her yerde kendini hissettiriyordu. Daha Mondros Mütarekesi sıralarında bunu sezen Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım 1918'de, silah ve cephanenin emniyet altına alınması lüzumunu Genel Kurmay'a hatırlatmıştır. Hemen arkasından kurulan Karakol Cemiyeti'nin esas vazifesi de (4'üncü madde) bu idi. Silah ve cephane problemi, bütün milli mücadele süresince dış politikaya da müessir olmuştur. İskenderun sancağı, milli misak sınırları içinde olduğu halde, Güney cephesinden acele ikmal yapabilmek için Musatfa Kemal bu bölgeden, geçici olarak, vazgeçmeye katlanmıştı. Birçok ıstırap içinde cepheye cephane yetiştiren Anadolu kadınının kahramanlık türküsü Avrupa'ya kadar ulaşmıştı.

Bakü'de Komünist Partisi'yle aylarca süren konuşmalardan sonra "Moskova ile İhtilalci Türkiye" arasında bir köprü kurmaya muvaffak olan Halil Paşa (Kut), Azerbaycan'ın da Sovyetleştirilmesini (28 Nisan 1920) kolaylaştırmış ve Mayıs 1920 ortalarında, "Türk milli kuvvetlerinin mümessili" olarak Sovyet Dışişleri Komiserliği'yle temasa geçmişti. Kurulmak üzere bulunan Milli Türk hükümetiyle ittifak konuşmalarına başlamadan hemen önce Halil Paşa Moskova'dan silah, cephane ve para verilmesini istedi. O vakit, Moskova'da, TBM Meclisi'nin açıldığından haber alınamamıştı. Bolşevikler, Halil Paşa'dan yapılacak maddi yardıma karşılık Bitlis, Van ve Muş vilayetlerinden bazı yerlerin Ermenistan'a verilmesini istemişlerdir. Halil Paşa, yüz bin lira kıymetinde altınla Moskova'dan ayrılmış ve bunları Karaköse'de Tümen Kumandanı Cavit Bey'e (General Cavit Erdelhun) teslim etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın "Kafkas Seddi"ni yıkmak planı

Bundan sonra, Türk-Sovyet münasebetlerinin ikinci safhası başlamıştır. Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'e yolladığı 6 Şubat 1920 tarihli bir yazıda, Kafkasya'da Bolşevik istilasını kolaylaştırmakla Kafkas Seddi'ni arkadan yıkmak ve her iki taraf hareketlerinin düzenli işbirliğiyle Doğu kapılarını açmak istediğini açıklar. Bunun için, TBM Meclisi'nin dışişler hakkında ilk kararı Moskova'ya bir heyet gönderilmesi olmuştur. 26 Nisan 1920'de Türkiye "Muvakkat İcra Heyeti", Sovyet Rusya Halk Komiserler Meclisi'ne bir mektup yazarak ihtilalci Rusya ile birlikte emperyalizme karşı mücadele azmini bildirmiş ve Azerbaycan'ın Sovyet Cumhuriyetleri çevresine girmesini telkin etmiştir.

kitap

Bekir Sami heyetinin birkaç ay süren yolculuğu esnasında, Çiçerin'in 2 Haziran 1920 tarihli cevabı gelir. Bunda, ahaliyi karışık bütün bölgelerde "serbest plebisit" yapılması istenmişti. Cemal Paşa da, Mustafa Kemal'e gönderdiği 11 Haziran 1920 tarihli mektubunda Sovyet hükümetinin, her şeyden önce, Türk-Ermeni sınırlarında bir düzeltmeye önem verdiğini bildirir. 31 Mayıs'tan beri Moskova'da bir dostluk antlaşması için konuşmalarda bulunan Ermeni delegesi Şant da bu intibai kazanmıştır. Fakat, Ermenilerle Sovyetler arasında, sadece Tiflis'te bir mütareke yapılmıştır ki bu durum da Anadolu ile Kızıldoru arasında vücade getirilen irtibatın kopmasına sebep olmuştur. Kazım Karabekir, Maku (İran'da) üzerinden münazaalı Nahçıvan bölgesine birkaç subay gaöndermek (6 Mayıs 1920) ve Sovyet Azerbaycan Harbiye Komiserliği'yle 11'inci Kızıldoru'ya birer mektup (23 ve 24 Haziran 1920) yazmakla bu irtibatı kurmuştu.

Bekir Sami Heyeti'nin Moskova konuşmaları

24 Temmuz'da başlayan konuşmalarla bir ay sonunda, bütün önemli meseleleri açık bırakan bir geçici anlaşmaya varılmıştı. General Ali Fuat Cebesoy tarafından metni yayınlanan bu anlaşmanın birçok maddesi 16 Mart 1921 antlaşmasına uymaktadır. Fakat, hudutlar meselesine karar verilememiştir. 28 Ağustos konuşmasında, Çiçerin, yine Van ve Bitlis vilayetinden bazı yerlerin verilmesinde ısrar etmiş, sonunda Bitlis'ten bir küçük yerle yetineceğini açıklamıştır. Buna rağmen, büyük bir başarı elde edilmişti. Yarbay Seyfi Bey (General Düzgören) ilk silah kfilesini gönderebilmiş ve bunlar 22 Eylül 1920'de Trabzon'da teslim alınmıştı. Polonya-Sovyet harbi bütün Sovyet kaynaklarının bu uğurda kullanılmasını gerektirdiği bir sırada, Türkiye'ye silah vermekle Sovyetlerin, Türk dostluğuna ne kadar kıymet verdikleri daha iyi anlaşılır. Berlin'den Moskova'ya 16 Ağustos'ta gelen Enver Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektupla, Sovyet Harbiye komiser yardımcısının, Anadolu'ya Azerbaycan birlikleri göndermek istediğini haber veriyordu. Enver'in bu Sovyet birliklerinin başında kendisinin bulunmak istediği anlaşılıyor.

Taşnak Ermeni hükümetiyle yapılan mütareke ve barış

Durumu aydınlatmak zarureti karşısında, Bekir Sami Bey, 2 Eylül'de rapor vermek üzere, Yusuf Kemal Bey'i (Tengirşenk) Moskova'dan Ankara'ya gönderir. 6 Ekim'de başkente gelen Yusuf Kemal Bey bir milyon altın ruble de getirmişti. Bekir Sami Bey'in raporundan, Sovyet arazi isteklerinin, Taşnak Ermeni hükümetini düşürmek için ileri sürüldüğü anlaşıldığından, Mustafa Kemal, bu kördüğümü, kendi kılıcıyla kesmeye karar verir. Türk Doğu Ordusu, 28 Eylül'de, 1914 sınırını aşarak 30 Eylül'de Sarıkamış'ı, bir ay sonra da Kars'ı işgal etmişti. Ermenistan, 8 Kasım'da mütareke ve 2 Aralık 1920'de de barış yapmak zorunda kalmıştır. Bu arada, Bekir Sami Bey'e Milli Misak'a aykırı arazi isteklerinin şiddetle reddedilmesi talimatı verildi (16 Ekim) ve bu gibi aşırı isteklerin Sovyetlerin, "Emperyalizme karşı birlikte mücadele" arzusunda şüpheler uyandıracağı hatırlatıldı. Sovyet hükümeti buna aldırmadı ve tersine, 11 Ekim'de Erivan'a gelen elçi Legran'ı, Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesini hazırlamak ve Ankara Sefiri tayin ettiği Budu Mdivani'yi de, Türk-Ermeni konuşmalarında aracılık yapmakla vazifelendirdi. Bu aracılık kabul olunmamış, fakat 2 Aralık 1920'de Ermenistan Sovyetleştirilmişti. Bu suretle Taşnak hükümetinin aynı günde imzaladığı antlaşma hukuken hükümsüz oluyordu. Bundan sonra, Ankara'nın 6 Aralık'ta yaptığı yeni konuşma teklifini Çiçerin 9 Aralık'ta kabul etmekle beraber Gümrü'nün ve Kars'ın bazı kısımlarının boşaltılmasını da istedi. Sovyet Ermeni hükümetinin Gümrü Antlaşması'nın değiştirilmesi için istediği yeni bir konferans kabul olunmadı. Bolşeviklere direnen Gürcü hükümetinin de Sovyetleştirilmesiyle uğraşan Moskova için, Kafkas problemini, Ankara ile anlaşarak çözmek zarureti kendini göstermişti.

Moskova antlaşmasının imzası

Moskova elçiliğine tayin olunan (21 Kasım 1920) Ali Fuat (Cebesoy) ve Yusuf Kemal reisliğindeki Türk heyeti, Kars'ta bir ay kaldıktan sonra Tiflis (21-31 Ocak 1921) -Bakü (1-8 Şubat 1921) üzerinden hareketle 19 Şubat 1921'de Moskova'ya varmışlardı. Şartlar 1920 yazına nispetle daha uygundu. Bilhassa, Lenin ve Stalin, şahsen, konuşmaların çok çabuk yürümesine çalışmışlardır. O sıralarda, Londra Konferansı'nın da Türk barış şartları üzerinde konuşmalarda bulunması, Bolşevikleri yumuşatmıştır. Stalin, 22 Şubat günkü ilk konuşmada İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapılacağından Türkiye ile bir ittifak yerine bir "kardeşlik anlaşması" teklifinde bulundu. Para, silah ve insan yardımı vaadetti. "Ermeni meselesini de, kendiniz çözdünüz" dedi. 10 Martta, Batum'un Türk birlikleri tarafından işgali son dakikada güçlük çıkarmıştı. Lenin'in, Mustafa Kemal'e şahsi bir telgrafı ile mesele, Sovyetler lehine çözüldü. Fevzi Paşa da, 10 Mart 1921'de, BM Meclisi'nde gizli bir oturumda, Sovyetlerle anlaşmanın lüzumu üzerine konuşmuştur. 17 Martta imzalanan antlaşma, aynı gündeki Londra antlaşması göz önünde tutularak, Çiçerin'in arzusu üzerine, 18 Martta açıklanmıştır. Antlaşmadaki araziye ait hükümlerden (plebisitsiz Kars, Ardahan ve Artvin'in Türkiye'ye bırakılması, Batum yerine Sürmeli bölgesinin verilmesi ve Azerbaycan himayesinde muhtar Nahçıvan'ın kurulması) başka gizli noktalar da vardır. Bunlarla, Sovyet Rusya, Asya politikasında değişiklik yaptığı takdirde istişare mecburiyetini ve 10 milyon altın ruble, iki tümene yetecek kadar silah ve cephane vermesini kabul etmekte idi. İbrahim Tali Beyin de (Öngören) Ankara'nın delegesi olarak bulunduğu Doğu Milletleri Bakü Kongresinde (1-9 Eylül 1920), Zinovjev "Kemalizmin bir Komünist Hareketi olmadığını biliyoruz. Fakat, İngilizlere karşı her ihtilalci mücadeleyi desteklemeye hazırız" demişti.

Kemalist İhtilâlinin Bolşeviklere sağladığı faydalar

Bu Bolşevik politikasının onlar için faydası, "Kemalist ihtilâlinin, Sovyet bakımından umumî olarak, Sovyet rejiminin kuvvetlenmesini ve bilhassa Kafkasya'da Bolşevik idaresinin yerleşmesini sağlayan muazzam bir hareket" olmasında idi. Mustafa Kemal'den başka Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir de idi.

Mustafa Kemal'den başka Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir de Bolşevik dostluğunun samamî bir taraftarı idi. Karabekir'in cenaze merasimine (28 Ocak 1948) Ankara'da, Sovyet Elçilik Heyetinin katılması, bir Bolşevik şükran borcu olarak kabul olunabilir.

7- TÜRK-İNGİLİZ DOSTLUĞUNUN YENİLENMESİ

Türk-İngiliz dostluğunun bozulması
İngilizlerde Mustafa Kemal hayranlığı

Rus limanlarının, 29 Ekim 1914'de, Osmanlı donanması tarafından bombardıman edilmesi, Türk-İngiliz dostluğunu bozan ilk olay değildir. Daha geri gidilirse, 28 Temmuz 1914'de, İngiliz tezgâhlarında yapılmakta olan Osmanlı harp gemilerinin müsaderesi, 1907 İngiliz-Rus anlaşması ve 1876'da, bir buhranda Türkiye'nin Rusya'ya ve görülmemiş bir zulüm istibdada terkedilmiş olması ileri sürülebilir. Birinci Dünya Harbi'nde, İngiltere, Anadolu'nun paylaşılmasına katılmamıştır. Fakat, Allenby'nin göz kamaştırıcı başarıları, İngiltere'yi kendi başına, Osmanlı Devletiyle mütareke yapmaya ve uygulanmasını ve her şeyden önce, İngiliz menfaatlerinin uğrayacağı zararlar düşünülmeden, sözde esaret altındaki "azınlıkların kurtarılması"nı, eline almaya sürüklemiştir. Fakat, Kars ve İzmir olayları "Rumların ve Ermenilerin İngiliz ordusunun itibarını yükseltecek insanlar" olmadıklarını göstermişti. Ermeni dostu sıfatıyla Türkiye'ye Amerikalılar, hattâ İngilizler, Türk dostu olarak dönmüşlerdi. Kan dökülmesini önlemeye çalışan İngiliz Yüksek Komiserleri ve yardımcıları, kısa zamanda, Yunanlı müttefikin haklı olduğundan şüpheye düşmeye başlamışlardı. Atina'daki İngiliz elçisi bir raporunda, "Yunanlıların şahsiyeti çekici değildir. Türk karakteri ise, İngiliz duygularına daha yakındır", diyordu. Bilhassa, İngiliz Harbiye Bakanlığı'nda, Mustafa Kemal'e karşı hürmet duygusu, süratle duyulmaya başlamıştı. Lord Curzon şöyle diyordu: "Şu menhus İzmir çıkarmasından beri, her Türk, Mustafa Kemal'in temsil ettiği yurtseverlik davasına derin bir sempatiye başka bir duygu besleyemez". Bir taraftan, konferans, Osmanlı devletini Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi Anadolu yayla şehirleri etrafında bir Beylik halinde küçültmeye çalışırken, tanınmış İngilizlerin kurdukları İngiliz-Osmanlı Cemiyeti, Loyd Corc'a yazdığı bir mektupta "yalnız İngiltere ve Hindistan menfaati adına değil, dünya barışı için de, Türkiye'nin, Trakya, Anadolu ve başkenti İstanbul'dan mahrum edilmeyeceği yolundaki sözüne bağlı kalmasını" istiyordu. (12 Şubat 1920). Loyd Corc, İngiltere'de, Türkler lehine uyanan sempati duygularını teessüfle karşılarken, İzmir çıkarmasını tasvip etmeyen İngiliz Genel Kurmay Başkanı Sir Henry Wilson, eski Türk dostluğuna dönülmesini hararetle arzu ediyordu.

Bu zat, 1920 sonlarında "doğru İngiliz politikası, Mustafa Kemal'le dost olmaktır" diyordu. 1921 sonlarında, Çörçil de, Mustafa Kemal'le anlaşmaya yanaşmıştı. İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri kumandanlığına yeni tayin olunan Sir Charles Harington'a, 14 Aralık 1921'de, yazdığı bir mektupta, Genel Kurmay Başkanı Wilson "yapacağımız en doğru hareket İstanbul'dan çıkıp gitmek ve Türklerle dost olmaktır" diyordu. Londra Konferansında, İngiliz esirleri işi çözülmeyince bu vazife Harington'a verildi. Bu İngiliz kumandanının Mustafa Kemal'le görüşmek düşüncesi gerçekleşmemiştir.

Türk zaferlerinin İngiliz-Türk münasebetleri üzerine tesirleri

Ankara'nın İstanbul mümessili Hâmit Beyle İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold arasında 23 Ekim 1921'de "esirlerin mübadelesi"ne dair olan anlaşma İngiliz-Türk münasebetlerinin düzelmesine yardım etmişti. Bununla beraber, bu münasebetlerin yeni bir düzene girmesi için Yunan ordusunun yok olması gerekiyordu (30 Ağustos 1922). Bu sırada Çanakkale'deki İngiliz kuvvetlerinin Türk kuvvetleri tarafından sıkıştırılmasından çıkan buhranda, İngiliz kabinesi, takviye birlikleri göndermekle beraber, Mustafa Kemal'in "müttefikleri İstanbul'dan çıkarmasını önlemek üzere kuvvet kullanılmasına", 15 Eylül 1922 karar vermişti. Yalnız Mustafa Kemal'in Müttefik askerlerine ateş edeceğine ihtimal vermeyen ve soğukkanlılığını muhafaza eden Lord Curzon olmuştur. Çörçil'in, 16 Eylülde, Dışişleri Bakanlığı'na sormadan yayınladığı ateşli ve sert bildirisinin ilk sonucu, Çanakkale'nin Anadolu yakasındaki Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin geri alınmasında kendini göstermiştir. Tek bir Fransız askerinin, Türkler tarafından vurulmasına razı olmayan Poincar'e, Mustafa Kemal'le konuşmak üzere General Harington'un Mudanya'ya gitmesini kabul etmiştir. 23 Eylül 1922 tarihli müşterek Müttefik notası, Müttefik cephesinin görünüşte kurulduğuna işaret sayılabildi. Çanakkale'de, Türk süvarisi aynı günde, "tarafsız bölgeye" girince İngiliz birlikleri daha dar bir mevziye yerleşmek üzere geri çekilmişler (24 Eylül) ve Türk kuvvetleri de ateş etmeden, karşılarında yerleşmişlerdi. Londra'da, o kadar sinirli bir hava esiyordu ki İngiliz kabinesi, Lord Curzon'un muhalif reyine karşı, 29 Eylülde, Harington'a, "kendisi tarafından tesbit edilecek kısa bir zamanda, kuvvetlerini tarafsız bölgeden geri çekmediği takdirde üzerlerine ateş edileceği"ne dair Türk kumandanına bir ultimatom verilmesi için talimat vermişti.

kitap

İngiliz kabinesi, her an "ülmatomun verildiği ve muhasamatın başladığı" haberlerini almak üzere aralıksız toplantı hâlinde idi. Harington, ultiatomu, Türk kumandanına verilmemiş ve sadece cebinde saklamıştı. Çörçil'in de övdüğü gibi, Harington'un "soğukkanlılığı, sabrı ve taktı" Mudanya Konferansının başarısını sağlamıştır. Harington, İsmet Paşanın güvenini de kazandığı için konferansın birçok buhranları geçiştirebilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da, Harington'a yazdığı bir mektupla, "İsmet Paşa ile aralarındaki karşılıklı saygı duygularından dolayı" kendisine teşekkürlerini bildirmişti. Türk-İngiliz dostluğu, Musul meselesinin çözülmesinden sonra, Amiral Field'in (14 Ekim 1929) merasimle kabulüyle kesin olarak yenilenmiş sayılabilirse de, bu dostluğun temel taşı, Mudanya'da atılmıştır.

8. YENİ TÜRKİYE'NİN SINIRLARI

Mustafa Kemal'in milli hudutlar üzerine fikri

Damat Ferit, 1914 hatta 1912 hudutlarını muhafaza hülyasını beslerken Mustafa Kemal, daha mütarekeden önce, imparatorluğun Arap kısımlarından vazgeçilmesi gerektiğini anlamıştı. Atatürk, hatıralarında güney hududun 26 Ekim 1918'de Halep'in kuzey batısında, İngiliz süvari tümenine karşı kazandığı zaferle "Türk süngülerinin" tayin ve tesbit etmiş olduğunu anlatır. Erzurum ve Sivas kongrelerinde "millî hududu" çizmek gerekince, O, Türk süngülerinin kanla çizmiş olduğu bu hududu seçmiştir. Mustafa Kemal'e göre "süngü, kuvvet, şeref ve haysiyetin müdafaa edemediği hatlar, başka hiçbir prensiple müdafaa edilemez." Mondros Mütarekesinde (30 Ekim 1918), Erzincan Mütarekesinin (18 Aralık 1917) tersine olarak, bir ayırıcı çizi gösterilmemiştir. Profesör Jaschke'ye göre, mütarekenin 7 inci maddesi varken böyle bir çizinin tesbit edilmesi hiçbir değer taşımaz.

Mustafa Kemal'e göre güney hududumuz

Nitekim, Musul ve İskenderun, Mondros Mütarekesi yürürlüğe girdikten sonra işgal olunmuşlardır. Mustafa Kemal, 28 Aralık 1919 ve 24 Nisan 1920 nutuklarında "süngülerle çizilen güney sınırlarımızı" şu suretle göstermiştir: İskenderun Güneyi - Antakya- Halep ve Katma istasyonları arası - Cerablus - Fırat Köprüsü Güneyi - Deyr-i Zor - Musul Güneyi - Kerkük ve Süleymaniye. Açıkladığına göre, bu çizgi, "vatanımızın, Türklerle ve Kürtlerle meskûn kısmını" içine almaktadır. Profesör "Eğer Wilson'un 12 inci maddesine göre (Osmanlı Devletinin Türklerle meskûn kısmı) hareket etmek icabederse, Kürt meselesinden dolayı, bu bölgede hudut tesbiti güçleşir" diyor.

1921 Londra Konferansında, Ankara delegesi Bekir Sami Bey, İskenderun sancağı için, "Arap dili hududu esasına göre muhtariyet" istedi. 9 Mart ve 20 Ekim 1921 anlaşmalarında, üzerinde mutabık kalınan ve Lozan Barış Antlaşmasına doğru gibi geçirilen ve Bağdat demiryolundan ibaret olan hudut demiryolu platformu Türk toprağında kalacak) Mustafa Kemal'in istediği gibi savunulması kolay bir sınır değildi. Fakat, "dil farkına dayanan bir hudud"a nisbetle daha sade idi.

Trakya'da Türk hududu

Avrupa Türkiyesinde, 30 Ekim 1918'de, hudut, Meriç boyunca uzanıyordu. Bu nehrin Talveg'i bu tarihten bir az evvel, 24 Eylül 1918 Berlin protokoluyla Türk-Bulgar hududu olarak tesbit olunmuştu. Bu, 6 Eylül 1915 Sofya anlaşmasının yerini almıştır. Osmanlı Parlâmentosu, bu anlaşmayı, tasdik etmediği için Bekir Sami Bey, Londra'da, İsmet Paşa da Lozan'da, Trakya Batı hududu olarak, 29 Eylül 1913 İstanbul barış hududunu; Batı Trakya için de, Millî Misaka göre (3 üncü madde) plebisit istemişlerdir. Lord Curzon, Wilson'un, "kendi mukadderatlarını serbestçe hâkim" olmak prensibini ortaya atmakla, dünya barışına bir darbe indirdiğini söyleyerek bu istekleri reddetmiştir. Mustafa Kemal'in, Wilson prensipleri için söyledikleri, şüphesiz, onun tarafından 22 Kasım 1920'de çizilen Türk-Ermeni hududu için de tam yerindedir.

Erzurum ve Sivas kongreleriyle Millî Misak arasındaki ayrılık

Erzurum ve Sivas kongreleri beyannamelerinde 30 Ekim 1918 Mütareke hattı içindeki bölgeler "bölünmez bir bütün" olarak kabul edildiği halde Millî Misakta, bu hattın "dahil ve haricinde" denilmiştir. Doktor Rıza Nur'a göre, bazıları Suriye'yi de Millî Misak içine almak istemişlerse de, çoğunlukla bu fikir reddolunmuştur. "Hariç" kaydıyla ne gibi bir amaç güdülmüştür? İskenderun sancağı bu hattın içinde idi. Batı Trakya'ya ve doğudaki üç sancağa da Millî Misakta ayrı maddeler konmuştur. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in anlattığına göre, Husrev Bey (Gerede) 22 Ocak 1920'de İstanbul meclisinin gizli bir oturumunda, Mustafa Kemal Paşanın gönderdiği misak metnini okumuştur. Bu metin şimdiye kadar yayınlanmamıştır.

EK: 1918 OSMANLI HÜKÜMETİ

Sultan: VI İnci Mehmet Vahidettin 4.7.1918 (2-17.11.f 1922 yalnız Halife).

Sadrazamlar: Mehmet Talât Paşa: 4.2.1917. Ahmet İzzet Paşa: 14.10.1918. Ahmet Tevfik Paşa: 11.11.1918, (2) 13.1.1919, (3) 24.2.1919. Damat Ferit Paşa: (4) 5.4.1920. (5) 31.7.1920. Dürrizade Abdullah Efendi (V.): 14.6.-11.7.1920. Tevfik Paşa: 21.10.1920-4.11.1922. Ali Rıza Paşa (V.): 12.2.-14.4.1921

kitap

Şeyhülislâmlar: Mustafa Kâzım Efendi: 8.5.1916. Ömer Hulûsi Efendi: 14.10.1918. İbrahim El Haydari Efendi: 11.11.1918. Mustafa Sabri Efendi: 4.3.1919. İbrahim El Haydari Efendi: 2.10.1919. Dürrizade Abdullah Efendi: 5.4.1920. Mustafa Sabri Efendi: 31.7.1920. Mehmet Nuri Efendi: 26.9.1920-4.11.1922.

Evkaf Nazırları: Mustafa Kâzım Efendi (V.) 4.2.1917. Abdurrahman Şeref Bey: 14.10.1918. (Kambur) Ahmet İzzet Bey: 11.11.1918. Hoca Vasfi Efendi: 4.3.1919. Mehmet Hamdi Efendi: 19.5.1919. Sait Bey (V.) 2.10.f 1919. Ömer Hulûsi Efendi: 8.3.1920. Osman Rifat Paşa: 5.4.1920. Hilmi Paşa: 31.7.1920. Hüseyin Kâzım Bey: 13.6.1921. Sait Bey (V.) 20.8.1921-4.11.1922.

Harbiye Nazırları: Enver Paşa: 3.1.1914. Ahmet İzzet Paşa (V): 14.10.1918. Abdullah Paşa: 11.11.1918. Cevat Paşa: 19.12.1918. Ömer Yaver Paşa: 13.1.1919. Ali Ferit Paşa: 24.2.1919. Avni Paşa (V): 4.3.1919. Ahmet Abuk Paşa: 10.3.1919. Şakir Paşa: 2.4.1919. Şevket Turgut Paşa: 19.5.1919. Ali Ferit Paşa: 29.6.1919. Nazım Paşa: 21.7.1919. Süleyman Şefik Paşa: 13.8.1919. Mersinli Cemal Paşa: 2.10.1919. Salih Hulûsi Paşa (V): 21.1.f 1920. Mustafa Fevzi Paşa: 3.2.1920. Damat Ferit Paşa (V.): 5.4.1920. Kara Mehmet Salih Paşa (V.): 8-18.4.f 1920. Ahmet Hamdi Paşa (V.): 10.6-17.7.1920. Hüseyin Hüsnü Paşa: 28.8.1920. Ziya Paşa: 21.10.1920-4.11.f 1922.

Erkân-ı Harbiye Reisleri: Enver Paşa: 3.1.1914. Ahmet İzzet Paşa: 14.10.1918. Cevat Paşa: 3.11.1918. Mustafa Fevzi Paşa: 24.12.1918. Cevat Paşa: 14.5.1919. Hadi Paşa: 2.8.1919. Fuat Paşa: 12.9.1919. Cevat Paşa: 9.10.f 1919. Şevket Turgut Paşa: 16.2.1920. Nazif Paşa (V.): 11.4.1920. Hadi Paşa: 2.5.1920. Ahmet Hamdi Paşa: 13.f 5.1920. Zeki Paşa: 23.10.1920-4.11.1922.

Bahriye Nazırları: Ahmet Cemal Paşa: 28.3.1914. Hüseyin Rauf Bey: 14.10.1918. Ali Rıza Paşa: 11.11.1918. Şakir Paşa: 4.3.1919. Ahmet Avni Paşa: 2.4.1919. Ali Rıza Paşa (V.) 21.7.1919. Salih Hulûsi Paşa: 18.8.1919. Mehmet Hadi Paşa (V.) 23.10.1919. Salih Hulûsi Paşa: 1.11.1919. Salih Hulûsi Paşa (V.) 8.3.1920. Bükat Esat Paşa: 14.3.1920. Kara Mehmet Sait Paşa: 5.4.1920. Hamdi Paşa: 31.7.1920. Salih Hulûsi Paşa: 21.10.1920-f 4.11.1922.

Hariciye Nazırları: Ahmet Nesimi Bey: 4.2.1917. Mehmet Nabi Bey: 14.10.1918. Mustafa Reşit Paşa: 11.11.f 1918. Yusuf Franko Paşa: 24.2.1919. Damat Ferit Paşa (V.): 4.3.1919. Safa Bey: 6.6.1919-18.7.1919. Mustafa Reşit Paşa: 2.10.1919. Safa Bey: 8.2.1920. Damat Ferit Paşa (V.): 5.4.1920. Safa Bey: 21.10.1920. Ahmet İzzet Paşa: 13.6.1921-4.11.1922.

Dahiliye Nazırları: İsmail Bey: 30.7.1918. Ali Fethi Bey: 14.10.1918. Mustafa Arif Bey: 11.11.1918. (Kambur) Ahmet İzzet Bey: (V.): 13.1.1919. Cemal Bey (Konya Valiliğinden): 4.3.1919. Mehmet Ali Bey: 7.4.1919. Ali Kemal Bey: 19.5.1919. İbrahim Ethem Bey (V.): 29.6.f 1919. Adil Bey (Defter-i Hakani Emini): 21.7.1919. Damat Şerif Paşa: 2.10.1919. Ebu Bekir Hazım Bey: 8.2.1920. Ahmet Reşit Bey (Rey): 5.4.1920. Reşat Bey (V.): 26.4.1920. Reşit Mümtaz Paşa: 31.7.1920. Ahmet İzzet Paşa: 21.10.1920. Ali Rıza Paşa: 13.6.1921. Salih Hulûsi Paşa (V.): 24.6.-18.8.1922.

Adliye Nazırları: Halil Bey (Menteşe): 4.2.1917. Hayri Efendi: 14.10.1918. Haydar Efendi (Gürcü), Mehmet Şerif (V.): 11.11.1918. Damat Arif Hikmet Paşa: 13.1.f 1919. Molla Mahmut Cemil Efendi: 24.2.1919. İsmail Sıtkı Bey: 4.3.1919. Mehmet Cemil Bey: 26.4.1919. Vasfi Bey: 19.5.1919. Mustafa Nuri Efendi: 21.7.1919. Kâzım Bey (Baş Müddeiumumi): 8.2.1920. Mehmet Celâl Bey 8.3.1920. (Bosnalı) Ali Rüştü Bey: 5.4.1920. Mustafa Bey 21.10.1920. Arif Hikmet Paşa: 14.8.1921. Kâzım Efendi: 20.8.1921-4.11.1922.

Devlet Şûrası Reisleri: Halil Bey: 4.2.1917. Reşit Akif Paşa: 14.10.1918. Damat Mehmet Şerif Paşa: 11.11.f 1918. Cemil Molla: 24.2.1919. Seyit Abdülkadir Efendi 4.3.1919. Ethem Bey (V.): 19.5.1919. Rıza Tefvik Bey: 24.5.1919. Ethem Bey (V.): 19.6.1919. Vasfi Bey: 8.7.1919. Mustafa Sabri Efendi (V.) 28.7.1919. Rauf Bey: 18.8.1919. Abdurrahman Şeref Bey: 2.10.1919. Cemil Molla: 11.3.1920. Ahmet Reşit Bey (V.): 5.4.1920. Rıza Tefvik Bey: 31.7.1920. Mustafa Arif Bey: 21.10.f 1920. Tefvik Paşa (V.): 18.8.1921-4.11.1922.

Maliye Nazırları: Cavit Bey: 4.2.1917. Abdurrahman Efendi: 11.11.1918. Tefvik Bey (Biren, Divanı Muhasebattan): 4.3.1919. Şevket Turgut Paşa: 19.6.1919. Ata Bey: 24.2.1919. Ferit Bey (Tek) 5.7.1919. Tefvik Bey 21.f 7.1919. Faik Nüzhet Bey: 11.3.1920. Reşat Bey: 5.4.1920. Abdullah Bey: 21.10.1920. Faik Nüzhet Bey: 14.8.1921. Tefvik Bey: 3.11.1922.

Maarif Nazırları: Nazım Bey: 30.7.1918. (Kara) Mehmet Sait Paşa: 14.10.1918. Rıza Tefvik Bey: 11.11.1918. Yusuf Ziya Bey: 13.1.1919. Ali Kemal Bey: 4.3.1919. Sait Bey: 19.5.1919. Abdurrahman Şeref Bey: 8.3.1920. Rum Beyoğlu Fahrettin: 5.4.1920. Abdullah Bey (Kâmil Paşazade) (V.) 26.4.1920. Hadi Paşa: 31.7.1920. Abdullah Efendi: 21.10.1920. Sait Bey 20.8.1921-3.11.1922.

Nafia Nazırları: Ali Münif Bey: 4.2.1917. Mehmet Ziya Paşa: 14.10.1918. Şevket Turgut Paşa (V.): 24.2.1919. Ahmet Avni (İsmail Sıtkı, V): 4.3.1919. Ş.Turgut Pş.: 2.4.1919. Ferit (Tek): 21.5.1919. Abuk Ahmet Paşa: 21.f 7.1919. Tefvik Bey: 8.3.1920. Doktor Cemil Paşa: 5.4.1920. Osman Rifat (V.) 26.4.1920. Zeki Bey: 31.7.f 1920. Ali Rıza Paşa: 11.2.1921. Safa Bey: 13.6.1921. Ali Rıza: 18.8.1921. Safa Bey: 24.6.-4.11.1922.

Ticaret ve Ziraat Nazırları: Mustafa Şeref Bey: 4.2.1917. Mehmet Ziya Paşa (V.) 14.10.1918. Kostaki Vayani: 11.11.1918. Mehmet Ziya Bey (V.) 12.2.1919. Abdullah Bey: 24.2.1919. Ethem Bey (Dirvana) 4.3.1919. Abuk Ahmet Paşa (V.): 28.7.1919. Tahir Hayrettin Bey: 18.8.1919. Mehmet Hadi Paşa: 14.9.1919. Abdurrahman Şeref Bey (V.): 8.2.1920. Mehmet Ziya Bey: 8.3.1920. Hüseyin Remzi Paşa: 5.4.1920. Cemal Bey: 31.7.1920. Hüseyin Kâzım Bey: 21.10.1920. Mehmet Hadi Paşa (V.): 13.6.1921-4.11.1922.

Posta Telgraf Nazırları: Hüseyin Haşim: ?9.1917. Abdurrahman Şeref Bey (V) 14.10.1918. Rıza Tefvik Bey

kitap

(V.): 11.11.1918. Yusuf Franko Paşa: 2.1.1919. Ethem Bey: 24.2.1919. Mehmet Ali Bey: 4.3.1919. Bu nazırlık 12.4.1919 da kaldırılmıştır.

İaşe Nazırları: (Kara) Kemal Bey: 22.8.1918. Doktor Celâl Muhtar Bey: 14.10.1918. Raşit Bey: 11.11.1918. Ahmet İzzet Paşa (V.) 2.1.1919. Abdurrahman (Vefik) Bey: 13.1.1919. Bu nazırlık 20.1.1919 da kaldırılmıştır. Heyet-i Vükelâya memur nazırlar (devlet nazırları): Ali Rıza Paşa, Reşit Akif Paşa: 20.5.1919. Tevfik Paşa, İzzet Paşa, Abdurrahman Şeref Bey: 22.5.1919. Haydari-f zade İbrahim, Ahmet Abuk Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, İsmail Hakkı Paşa, Topçu Rıza Paşa: 24.5.1919.

Mebuslar Meclisi Reisleri: Halil Bey: 14.10.1918. Celâlettin Arif Bey: 26.1. ve 10.3.1920. Reşat Hikmet Bey: 31.1.-28.2.1920.

Âyan Meclisi Reisleri: Ahmet Rıza Bey: 1918. Mustafa Asım Efendi 31.3.1919. Tevfik Paşa: 10.1.1920. İstanbul'da İtilâf Yüksek Komiserleri:

İngiliz: Amiral Sir Somerset Arthur Gaugh-Calthorpe (yardımcısı Amiral Richard Webb) 13.11.1918-5.8.1919. Amiral Sir John de Robeck (Yardımcısı Webb): 11.9.1919. Sir Horace Rumbold (yardımcısı Neville Henderson): 17.10.1920.

Fransız: Amiral Amet 13.11.1918. Defrance: 30.3.1919. General Pell'e: 10.2.1921.

İtalyan: Kont Sforza (yardımcısı Lodif'e): 13.11.1918. Maissa: 14.8.1919. Marki Garroni: 22.11.1920.

II

PROFESÖR JASCHKE'NİN "TÜRK İSTİKLÂL MÜCADELESİ TARİHİ"NE DAİR YAZISI ÜZERİNE MÜLÂHAZALARIM VE BU YAZININ TARTIŞILMASI

Türk İhtilâlinin Önemi, M.Kemal'in Seziş kuvveti

Atatürk'ün liderliğindeki "Türk Kurtuluş Savaşı" ve "Türk devrimleri" daha doğru bir deyimle "Türk İhtilâli" Birinci Dünya Harbi sonlarında, birçok millet tarafından girilen kurtuluş savaşının ve ihtilâllerin en başarılısı ve iç ve dış sonuçları bakımından en önemlisidir (14).

Birinci Dünya Harbi'nde Türk vatani, galipler arasında paylaşılmış, mütareke ile de en can alacak yerleri işgal olunmuş ve Türk milletinin istiklâl ve hürriyeti fiilen sona ermişti. En fenası, "Birinci Dünya Harbi'ni kazanmış olanların diktasına karşı hiçbir şey yapılamayacağı fikrinin memlekette umumî bir hâl alması idi. Bu devletlerin merhametlerinden, Wilson prensiplerine sığınmaktan başka bir çare aranmıyordu. Mustafa Kemal, yabancıların merhametine inanmazdı. Wilson prensiplerine de bel bağlamazdı. Milletçe, mütareke şartlarının galipler tarafından kötüye kullanılmasına karşı devletçe ve milletçe dayanmak, mümkün olduğu kadar silâh teslim etmemek ve Anadolu'nun elverişli yerlerinde toplanmak, fırsat gözetmek fikrinde idi". Bundan başka: "Milletler, harpte yorulmuşlardır. Anadolu'da, yeni bir harbe tutuşmak istemeyeceklerdir" diyordu.

Daha mütarekede, Mustafa Kemal'i, o zamanın şahsiyetlerinden ayıran ilk şey, ondaki bu teşhis kuvveti idi. Zaman, yalnız onun doğru düşünmüş olduğunu ispat etmiştir (15).

Türk milletinin en ümitsiz ve en zayıf bir zamanında mücadeleye atılan Mustafa Kemal Paşa, "esaret ve teslimiyet" taraflısı Osmanlı padişah ve hükümetinin yıkıcı müdahalesini de kırarak istilâcılara karşı, bütün dünyayı şaşırtacak zafer kazanmasını bilmiştir. Başından sonuna kadar onun idare ettiği İstiklâl Savaşımızla (19 Mayıs 1919-24 Temmuz 1923) Türk vatani her taraftan saldıran üstün düşmanların pençelerinden kurtarılmış, yeniden bir vatan yaratılmış ve yeni bir Türk devleti, "Türkiye Cumhuriyeti" kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Türk İhtilâlinin ilk siyasî neticesidir. Atatürk bununla da yetinmemiş ve en büyük askerî zaferlerden sonra hiç kimsenin aklından geçirmeye cesaret edemeyeceği "devrimler"i başarıyla uygulamıştır. "Atatürk Devrimleri" Türk İhtilâlinin yapıcı ve kurucu safhasıdır. O, en büyük bir asker olduğu halde, savaşı, ancak millî varlığı kurtarmak için başvurulacak bir çare olarak görürdü. Ona göre, savaşın rolü; ancak, barış içinde, medeniyet yolunda çalışmaya ve ilerlemeye yol açmaktır. Savaştan sonraki devrimlerle de, Türk milletinin, yüzelli yıldan beri hasretini çektiği Batı medeniyet dünyasına katılmasını mümkün kılmıştır.

Türk İhtilâli üzerinde içeride ve dışarıdaki araştırmalar

Atatürk, bu mutlu sonuçlara nasıl ulaşabilmiştir? Bunda, onun dehâsının, Türk milletinin fedakârlık ve kahramanlık gibi yüksek meziyetlerinin, maddî ve manevî kuvvetlerinin, coğrafya faktörünün rolleri nelerdir? Birinci Dünya Harbi'nden, yenilmiş, fakir, silâhsız çıkan Türk milletinin, bütün dünyayı dize getiren, Batı

kitap

âlemine, haklarını kabul ettirebilmesinin sır ve hikmeti nelerdir? Atatürk, ne biçim sihirli prensiplere dayanarak zaferlerini sağlayabilmiştir?

Onu başarıya ulaştıran bu esrarlı prensiplerin, dün olduğu gibi, bugün de yarın da, bize ve istiklâlleri için çarpışmak zorunda kalacak milletlere, en doğru yolu gösterecek tükenmez bir ilham ve kuvvet kaynağı olduğunda şüphe yoktur. Bilim dünyasının, bu başarısının sırlarını çözmeye ve birçok karanlık noktaları aydınlatmaya çalışmasının sebeplerini bunda aramalıdır.

Şimdiye kadar, içeride Kurtuluş Savaşımızı ve devrimlerimizi incelemek ve yaymak için çok şeyler yapılmıştır.

"İnkılâp Tarihi" dersleri yüksek öğretim ders programlarımızla 1934'den beri yer almış bulunmaktadır (16).

Atatürk'ün, kendi eliyle yüksek himayesinde, kurduğu "Türk Tarih Kurumu" (12 Nisan 1931), ölümünden sonra devlet eliyle kurulan "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü" (15 Nisan 1942 Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in öncülüğüyle) ön safta sayılması gereken ana kültür kurullarımızdandır. Bundan başka, "Türk Devrim Ocakları" (12 Nisan 1947, Genel Başkan Şair Behçet Kemal Çağlar) ve "Mustafa Kemal Derneği" (6 Kasım 1947) gibi millî kurullarımız da, kendilerine düşen vazifeleri yapmaya çalışmaktadırlar.

Avrupa'da ve Amerika'da "Yakın Doğu Enstitüleri", "Doğu seminerleri" de bıkmadan araştırıyorlar. Bu enstitü ve seminerlerde, bütün ömürlerini, Türk Kurtuluş Savaşı'nı ve Türk devrimlerini incelemeye vakfetmiş mütevazî bilim adamları bulunması çok ümit verici bir olaydır. Sadece bunları hatırlamak da hiçbir şey ifade etmez. Eserlerini tanıtmak ve çalışmalarında onlara yardım etmek bizim için bir borçtur. Bu yöndeki Batılı yayınların, dikkatle göz önünde tutulmasındaki büyük faydayı açıklamaya lüzum görmüyorum. Millî Mücadele tarihimizin, bizim için ve bütün dünya için ibret alınacak bir ders olabilmesi, bunun en ince noktalarına kadar ilk elden vesikalara dayanılarak yazılmasıyla mümkündür.

Yakın tarihimizin çeşitli problemleri üzerine, Türk ve yabancı vesika ve ana kaynaklara dayanarak makale, monografi ve kitaplar yayınlayanların ve aralıksız, bütün bir ömür boyunca çalışmakta olanların ön safında, Almanya'da, Münster Üniversitesi Doğu Semineri Profesörü Dr. Juaschke gelmektedir (17). Bunun için sayın profesörün, şimdiye kadar yayınlanmış olan vesikalara göre "İslâm dünyası" dergisinde çıkan son yazısının geniş bir özeti yukarıda sunmuş bulunmaktayım. Konu, her bakımdan bizce önemli olduğu için yalnız bu özetini vermekle yetinmeyerek Juaschke'nin dokunduğu problemler üzerinde, belki onun göremediği bir kısım yeni vesikalara dayanarak, daha fazla durmayı faydalı buldum. Bu amaçla Profesörün sekiz bölümde ele aldığı problemlerle Osmanlı mütareke kabineleri listesi üzerinde kendi düşüncelerimi kısaca teker teker sunmayı bir vazife saymaktayım.

Batı bilim dünyasında, şüphesiz, Türk İhtilâli üzerine çalışmakta olan başka bilginler de vardır. Bundan sonra, sırasıyla, bu zatların, Türk devrimleri üzerindeki yayınları da bu sahifelerde tanıtılacaktır.

I. İTİLÂF DEVLETLERİNİN TEZATLI ZAFER POLİTİKASI

Loyd Corc'un uyuşturucu bir demeci

1. Loyd Corc'un, Türkiye hakkındaki 5 Ocak 1918 demecinin, daha önce, harp içinde, Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu ile birlikte paylaşılması için yapılan anlaşmalarla "tezat" halinde olduğu meydandadır. O, bu yeni demecinde hiç de samimî değildi. Bununla, o, profesörün de işaret ettiği gibi, Osmanlı Devletinin 1918 yılı başlarında, harpten çıkmasını sağlamak amacını güdüyordu. Halbuki, Loyd Corc'un bu demeci, Osmanlı Devletinde hiçbir tepki uyandırmamıştır. O vakit, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Partisi ve Enver Paşa, ordu saflarından gelen bazı muhalefet (18) ve uyarmalara rağmen, sonuna kadar Almanya ile birlikte yürümekten vazgeçmemişlerdir.

Wilson prensiplerinin gerçek manası

2. Anadolu'nun paylaşılması ve İstanbul'un Ruslara bırakılması için yapılmış olan müttefikler arası gizli anlaşmalar Wilson prensiplerine aykırıdır. Türk milletinin de lehinde görünen 12'inci maddeyi dünyaya ilân etmiş bulunan Wilson, Juaschke'nin de belirttiği gibi İzmir işgaline karar veren konsey konuşmaları sırasında Türk İzmir ve arka bölgesinin Yunanistan'a verilmesi lehinde oy vermiştir. Bundan başka, ABD., Osmanlı Devletinin Mondros Mütarekesi'yle boşalttığı Kafkasya'da, Ermenilere yapılacak her türlü tecavüzden Osmanlı Devletini sorumlu tutmak ve bu tecavüzler önlenmediği takdirde, Wilson prensiplerinden Türkler lehindeki 12 inci maddenin hükümsüz sayılacağı tehdidinde bulunmak gibi anlaşılması gerçekten güç garip hareketlerde bulunmuştur. Amerika'nın barış konferansında ve mütareke devrindeki davranışlarıyla Wilson prensiplerinin birbirine ne kadar taban tabana zıt olduğu görülüyor. Gerçi, amerika, Sevr Antlaşmasını imzalayanlar arasında yoktur. Fakat, Paris Barış Konferansında, çoğunluğu Türk olduğunda hiç şüphe olmayan Trakya ve İzmir'le birlikte Batı Anadolu'nun Yunanlılara bırakılması veya işgal ettirilmesi için geçen konuşmalarda, kendi prensiplerine aykırı olarak Yunanlılar lehinde oy vermiştir. Sonunda da Sevr Antlaşmasıyla (10 Ağustos 1920) tesbit ve tâyini kendisine bırakılmış olan Osmanlı-f Ermeni hududunu, içinde hiçbir Ermeni bulunmayan bütün Doğu vilâyetlerimizi bırakacak gibi çizen (22 Kasım 1920) kişinin de Wilson olduğu bir gerçektir. Durum böyle olunca, insanın, acaba Wilson da, Loyd Corc gibi Türklerin bütün ümitlerini "Wilson prensipleri"ne bağlayarak başka kurtuluş yolları aramamaları için mi bu uyuşturucu 12 inci maddeyi ortaya atmıştır, diyeceği

kitap

geliyor. Mustafa Kemal, Türk milletini "Wilson prensipleri" hülyasından vazgeçirmek için Sivas Kongresinde oldukça uğraşmak zorunda kalmıştır (19). Birinci Dünya Harbi'nden sonra, dünya nizamını kurmaya gelenler, sendeleme ve sayıklama geçiriyorlardı. İdealist devlet adamı Wilson, milletlere ve bu arada biz Türklere de hürriyet vadederken hırçın politikacı Klemanso, Osmanlı Devletinin etrafını esaret çemberiyle çevirmeye çalışıyordu. Loyd Corc da, yeryüzüne yeni harplerin tohumlarını saçıyordu. Türk milletinin Avrupa hak ve adaletine inancı sarsılmış ve havaya yeni bir Ortaçağ'ın karartısı çökmeye başlamıştı. "Milletlerin kendi mukadderatlarına hâkim olmaları" prensibi, mühim işlerde, eşit olarak, her millet için kabul olunmadığından haksızlığa uğrayan milletler, zorla kabul ettirilen anlaşmalar üzerine yamalar yapmak suretiyle değil, yeni yapıcı bir anlaşmaya ulaşmak için çalıştılar. Bunu yapanlar "yeni düzen" kurmak fikriyle mücadeleye atılmışlardır. İşte, İtilâf devletlerinin "tezatlı zafer politikası", Türk milletini de, bu yeni düzeni kurmak amacıyla mücadeleye ve ihtilâle sürüklemiş bulunuyordu.

İtilâf devletlerinin Kafkasya ve Anadolu'yu boşaltmalarının gerçek sebepleri

3. İngilizler, Kafkasya'daki kuvvetlerini "terhis" ve "tasarruf", en nihayet son Osmanlı Meclisinin toplandığı sıralarda İstanbul'da kuvvetli bulunmak düşüncesiyle geri çekilmişlerdir. (ilk boşaltma 26 Ağustos 1919, Batum'un bırakılması 4 Temmuz 1920). Fransız ve İtalyanlar ise, oraya asker göndermemişlerdir. Fakat, Fransızların Klıkya'yı, İngilizlerin Samsun dolaylarını ve Anadolu demiryollarını bırakmalarında Türk baskısını en başta hesaba katmalıdır. Millî Türk kuvvetleriyle çatışmamak için, Sivas Kongresinden hemen sonra, Merzifon ve Samsun'daki İngiliz müfrezeleri geri alınmıştır (Merzifon 20 Eylül, Samsun 4 Ekim 1919). Anadolu demiryolunu tutan İngiliz kuvvetlerine gelince, bunlar, Mustafa Kemal Paşanın emriyle harekete geçen Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşanın (Cebesoy) kuvvetleri karşısında Eskişehir'den İzmit'e kadar geri atılmışlardır (20-28 Mart 1920) (20).

Fransızlar ise, Urfa (9 Şubat - 11 Nisan 1920), Maraş (21 Ocak - 10 Şubat 1920), Gaziantep (1 Nisan 1920 - 8 Şubat 1921) Adana cephesi (21 Ocak 1920 - 20 Ekim 1921) savaşlarından sonra Klıkya'yı muhafaza edemeyeceklerini anlamışlar ve üç yıl (Kasım 1918 - 20 Ekim 1921) tutunmaya çalıştıkları Klıkya'yı ve dolaylarını kesin olarak boşaltıp çekilmişlerdir. Bu boşaltmada ve yeni Türk devletiyle yapılan Ankara Anlaşmasını (20 Ekim 1921) imza etmekte Suriye'yi muhafaza kaygısı da sezilmektedir. Türk millî mücadelesi olmasaydı, pekâlâ, zayıf kuvvetlerle de olsa, İtilâf devletleri işgal sahalarında kalabilirlerdi. Buralardan çekilişlerinin gerçek sebepleri üzerinde önemle durmayı faydalı gördüm. Bunda Sayın Profesörün de bana katılacağına eminim.

4. Yunanlıları, her türlü hak ve adalet prensiplerine ve mütareke hükümlerine aykırı olarak İzmir'e gönderen (15 Mayıs 1919) ve bu tecavüzden bir yıl sonra (22 Haziran 1920) sadece kendi çıkarlarını sağlamak için Yunan ordusunu Bursa-Uşak-Nazilli çizgisine kadar ilerleten ve birçok masum Türk kanının akıtılmasına sebep olan Müttefiklerde vicdanî endişe ve mülâhazaların varlığını kabul etmek çok iyimserlik olur sanırım. Bununla beraber, bu tecavüzler yapılırken bizi savunan akıl ve mantık sahibi Batılılar, hattâ İngilizler yok değildi.

2. BABİÂLİNİN ANLAŞMA VE UZLAŞMA POLİTİKASI

Vahidettin'in ve mütareke Osm. hükümetlerinin davranışları

V. Mehmet Reşad'ın ölümüyle (3 Temmuz 1918) Osmanlı tahtına gelen VI ıncı Mehmet Vahidettin, Osmanlı devletini, kendi bildiği gibi idareye başlamıştı (21). Dört buçuk sene süren saltanatında, iktidara geldiği hükümetler, onun talimatı dışına çıkmamışlardır. Karışık bir zamanda Osmanlı tahtına çıkan Vahidettin'in, devlet idaresini elinde tutmasında, şüphesiz, Birinci Dünya Harbi sonlarında, Avrupa merkez devletleri hükümdarlarının, hatta hanedanlarının tahtlarını kaybetmelerinin tesiri çok olmuştur. Osmanlı padişahı, kendisinin ve hanedanının, ancak İtilâf devletlerinin teveccühünü kazanmakla yerinde kalabileceklerine inanmış ve bu teveccühünü en ön plânda tutmuştur. Vahidettin 27 Ocak 1919 günü, başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi'ye tahtını kurtarmak için istilâcılara niçin boyun eğmek zorunda kaldığını şu sözlerle anlatmıştır: "...Bizi tazyik ile Meclis-i Mebusanı dağıttırdılar. Fikirlerini ihsas değil, âdeta açıktan açığa ihsas ediyorlar... karşımızda müracaat edecek kuvvet olarak yalnız sizi tanırız... istediklerimizi yapmazsanız sizi de tanımayız demek istiyorlar".

Müttefikleriyle birlikte yenilen Osmanlı Devleti hakkında Müttefiklerin yargıları, şüphesiz, ağır olacaktı. Bütün sorumluluğu, İttihat ve Terakki hükümetinin sırtına yüklemekle bunun sonuçlarından kurtulmak ve işin içinden sıyrılmak mümkün olamazdı. Damat Ferit'in yaptığı gibi şahsî tanışıklığa (22) veya eski tarihî dostluklara güvenerek çocukça teklif ve isteklerde bulunmanın (23) herkese gülünç olmaktan başka bir şeye yaramayacağını anlamayanların, devlet idaresine kalkışmaları ne kadar acınacak bir haldir. İtilâf devletlerinin ise, yenilmiş bir Osmanlı Devletine mecbur olmadıkça, önemli tâvizlerde bulunmayacakları aşikârdı. Bütün mesele, müttefikleri, eski kararlarından vazgeçirtecek kadar kuvvetli bir baskı yapabilmekte idi. Müttefikler, haksız olarak, Türk milletinin yok edilmesine ve Türk vatanının paylaşılmasına karar vermişler ve aralarında

kitap

bu konuda anlaşmışlardır. Atatürk'ün dediği gibi "Nasfet ve merhamet niyaz etmekle millet ve devlet işleri görülemez" (24). Gerçekten Babiâli'nin, Mütarekede güttüğü politika "anlaşma ve uzlaşma" değil, düpedüz esarete götüren "mümaşat ve riyakârlık"dan başka bir şey değildi. Sivas Kongresinden sonra, İstanbul'da işbaşına gelen Ali Rıza Paşa hükümetinin de diğer Osmanlı Mütareke hükümetlerinden farksız olduğunu anlatmak için, bu hükümet harbiye nazırının Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığına gönderdiği 1 Kasım 1919 tarihli şirfe telgrafnamenin bazı parçalarını sunmak isterim: "...Pek aşikârdır ki İtilâf devletlerinden herhangi birisine karşı bugün silâh kuvvetiyle bir muvaffakiyet istihali düşünülemez. Devletin gelecekteki selâmetini sağlayacak muvaffakiyetleri elde etmek için en güvenilir silâh, siyaset ve efkârı umumiyyeye haklarımızı tanıtmak olacağında şüphe yoktur... Müttefik işgal kuvvetlerine karşı mahallî silâhlı bir ayaklanma tertibi veyahut İtilâf İtilâf kuvvetlerini muharebe ile taretmek üzere memleket içinden silâhlı kuvvetler tertip ve sevki, ne İngiliz ve ne de Fransızlara karşı muvaffakiyet veremez. Belki bu gibi hareketlerin, muhasamatın iadesi suretinde telâkkisiyle, devleti, her bakımdan yeni birtakım güçlülere sokacağında şüphe edilemez..."

M. Kemal'in zulüm ve istilâya karşı davranışı

Mustafa Kemal Paşa'nın görüşü ise büsbütün başka idi. Urfa, Maraş ve Antep'i işgal eden ve buralarda türlü tecavüzlerde bulunan Fransızları, memleketin yüksek menfaatleri için, hoş tutmayı isteyen ve Kuvay-ı Milliyenin o vakit İstanbul'da sözcülüğünü yapan zatlara verdiği 12 Kasım 1919 tarihli cevap bu görüşü şu suretle açıklamıştır: "...Fransızların hoş tutulmasında ne kazancımız olacağına doğrusu bizim aklımız ermiyor. Garp zihniyeti, tabasbus ve riyakârlığın hassaten zulüm ve itisafına uğradığı bir milletten çıktığını görürse, o milletin yaşamak hakkı olmadığına, zelil, hakir, duygusuz bulunduğu hükmeder ve haince maksadlarını tatbikte bir beis görmez. Tersine, yapılan haksızlıklardan, zulümden avazımız çıktığı kadar bağırmalı, düşmanlıklarını dilimiz döndüğü derecede yüzlerine vurmalyız ki hayatımıza kasetmiş olan Avrupa nazarında yaşamak hakkına sahip olduğumuz anlaşılsın. Mümaşat ve riyakârlıktan ibaret olan Babiâli politikasının mürevvici değiliz. Muhterem heyetinizin de, aynı ruh ve fikirle millî siyasetimizi takip etmesini vatanın selâmeti namına rica ederiz. Mustafa Kemal".

Bütün mütareke boyunca, Babiâli'nin İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan yüksek komiserleri nezdinde yaptığı teşebbüsler, Atatürk'ün tasvir ettiği tabasbus ve riyakârlık kadrosunu geçmemiştir.

Fetvacılar ve Millî Mücadele

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beyin divanı harpce idamına dair verilen hükmün padişah tarafından bir fetvaya dayatıldığını anlatmakla Profesör Juaschke çok önemli bir noktaya daha dokunmuş bulunmaktadır. "Taassub ve medrese", Boğazlıyan kaymakamının asılmasında olduğu gibi (25) Millî mücadelenin de şeriata aykırı olduğuna dair fetvalar yazmakla memleketin esaret ve cehalet altında kalması için düşmanla işbirliği yapmaktan bile çekinmemiştir (25a). "Halife fetvaları"nın, Anadolu içerisinde sebep olduğu "İç ayaklanmalar" Anadolu'da "Millî mukavemet" düşmanlarının en tehlikelisiydi. Ne İzmir'den ilerlemekte olan Yunan ordusu, ne doğudaki Erivan Ermenileri tehlikesi, ne de Urfa, Maraş, Antep, Adana ve Mersin bölgelerine yayılan Fransız kuvvetleri ve bunları destekleyen yerli Ermeniler, millî mukavemeti, bu iç ayaklanmalar kadar uğraştırıp zayıflatmamış ve hırpalamamıştır. Bunun içindir ki, BMM. Başkanı Mustafa Kemal Paşa, meclis açıldıktan sonra, millî mücadeleyi yürütebilmek için her şeyden önce, bütün millî gücü, bu iç ayaklanmaları bastırmakla kullanmıştır. O, bunda çok haklıydı. Millî hükümet, Anadolu'ya hâkim olduktan sonra, dış düşmanlarla savaş daha kolay olacaktı. Nitekim de böyle olmuştur.

3. MİLLÎ HAKLARIN SAVUNULMASI

Millî Cemiyetlerin Kurtuluş Savaşı'ndaki rolleri

Yakın tarihimizde olduğu gibi (Genç Osmanlılar, İttihat ve Terakki Cemiyeti) Birinci Dünya Harbi sonundaki batışımızda da kurtuluş mücadelesini, ne isimde olursa olsun, millî cemiyetlerin yüklenmesi gerekiyordu. Bu tarihî vazifeyi, Osmanlı Devletini, başındaki birkaç kişinin diktatörce kararıyla Birinci Dünya Harbi'ne sokan ve sonunda Türkiye'yi batıran "İttihat ve Terakki Partisi", kendi kendini feshetmişti (5 Kasım 1918). Millî hakların, barış yoluyla savunulması vazifesini, Kasım ve Aralık 1918'de, İstanbul'da ve kısmen Anadolu ve Trakya'da kurulan "Müdafaai Hukuk Cemiyetleri" yüklenmiş bulunuyorlardı. Bu vazifeyi türlü siyasî, içtimaî ve iktisadî içtihatların çarpıştığı "siyasî partiler" yapamazlardı.

Türlü isimdeki Millî Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin en zayıf tarafı, her birinin yalnız memleketin bir bölgesinin haklarını savunmakla kendilerini görevli saymaları idi. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra (19 Mayıs 1919) ilk iş olarak Erzurum Kongresinde (10-20 Temmuz 1919), "Doğu Vilâyetleri Müdafaai Hukuk Cemiyeti"nin adını "Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti"ne çevirmiş ve cemiyetin nizamnamesinde çok önemli değişiklikler yapmıştır. Millî mücadelenin temelini ve kadrosunu ise "Türk milletinin birliğini" sağlayacak olan "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" teşkil etmişti (26). Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş olan bütün millî cemiyet ve reddi-ilhak heyetlerini birleştiren Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi beyannamesinde (11 Eylül 1919) belirtildiği gibi (2 ve 3 üncü maddeler), "Osmanlı camiasının bütünlüğü, millî istiklâlimizin sağlanması, hilâfet ve saltanatın masuniyeti için millî kuvvetleri âmil

kitap

ve millî iradeyi hâkim kılmak, Osmanlı memleketinin herhangi bir cüzüne karşı yapılacak müdahale ve işgale, bilhassa vatanımız içinde müstakil bir Rumluk ve Ermenilik kurmak maksadını güden hareketlere karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde mücahedat-ı milliyede olduğu gibi, müttehidan müdafaa ve mukavemet esasını kabul etmişti. Bu suretle, Sivas Kongresinde Rumluk ve Ermenilik kurulması tasavvurlarına karşı olduğu gibi aynı şiddetle İtilâf devletlerine karşı da mukavemet edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu gerçek, daima gözönünde tutulması gereken en önemli bir olaydır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyetinin tarihî misyonu:

1. Millî Mücadeleyi zafere ulaştırmak ve vatan topraklarından düşman çizmelerini çıkarmak ve,
2. Millet in ileriye doğru hamlelerine engel olan, mazinin bütün yıkıntılarını, molozlarını ortadan kaldırmaktır.

Millî Mücadele, ancak Türk milletinin elbirliğiyle yapılabilirdi. Bu birlik çeşitli sosyal kanaat sahibi siyasî partilerle değil, ancak her sınıftan Türk halkını içinde toplayan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk" cemiyetiyle yapılabilirdi. Mustafa Kemal Paşanın, Anadolu'ya geçer geçmez, daha önce kurulmuş olan bütün Müdafaa Hukuk Cemiyetlerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti ve kendi bayrağı altında toplamasının maksadı bu idi. Bu cemiyet, Büyük Millet Meclisi kurulmadan önce Türk milliyetçiliğinin, padişaha, hükûmetine ve İtilâf devletlerine karşı başarıyla mücadele eden ilk siyasî teşkilât idi. Mustafa Kemal de, Millî Mücadele hareketinin ve cemiyetin ruhu ve lideri idi (27).

İtilâf baskısıyla tevkif ve yerleri değiştirilen Kumandanlar

Profesör Juaschke, 9 uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın İngiliz İşgal Ordusu Kumandanı General Milne tarafından verilen bir emirle vazifesinden geri alındığını yazmakla Mütareke devrinin en acıklı bu noktasına dokunmuş oluyor. Mütareke devrinde, "Memleketin menfaatlerine göre hizmet etmeye çalışan Türk kumandanları İngilizlerin gazabına uğrayarak tevkif veya azil" olunmuşlardır. En ileride İngilizler olmak üzere, İtilâf devletleri böylelikle Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşanın, daha Mütarekenin ilk günlerinde, Başkumandanlık Erkânıharbiye Reisliğine yazdığı gibi "Türk ordusunun kendileri tarafından sevk ve idaresi"ni sağlamış oluyorlardı. İngiliz işgal kumandanlığının emriyle tevkif edilen ve görevlerinden uzaklaştırılan veya geri çağırılan kumandanların listesi oldukça uzundur. Bir fikir vermiş olmak için belli başlı kumandanların isimlerini veriyorum.

Tevkif olanlar

1. Kars'ta 12 inci Tümen Kumandanı Albay Ali Rifat (1876-1953) (28),
2. Batum'da 5 inci Tümen Kumandanı Albay Mürsel (Baku) (1882-1945),
3. Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Nuri Paşa (Killigil) (1890-1949),
4. Şark Ordular Grubu Kumandanı Halil Paşa (Kut) (1881-1957),
5. 6 inci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa (Sabis) (1882-1957),
6. 9 uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa (Sübaşı) (1876-1939),
7. Eski Samsun Kumandanı Refet Paşa,
8. İstanbul Muhafızı Ali Sait Paşa (Akbaydoğan) (1876-f 1950),
9. Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Cevat Paşa (Çobanlı) (1870-1938),
10. Erkânı Harbiye Umumiye Birinci Şube Müdürü Yarbey Basri Bey (General Basri Saran) (1885-1934),
11. Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa (Mersinli) (1873-1941),
12. Çürüksulu Mahmut Paşa (1865-1930),
13. Kurmay Albay Kara Vasıf (1880-....),
14. Eski Bahriye Nazırı ve tanınmış deniz kumandanlarımızdan Rauf Bey (Orbay) (1881),
15. Eskişehir Mevki Kumandanı Yarbey Atif Bey (Ateş)

Geri çağırılan ve yerleri değiştirilen kumandanlar:

16. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) (13.7.1881-10.11.f 1938),
17. Refet Bey (General Refet Bele) (1881),
18. XVII inci Kolordu Kumandanı Nureddin Paşa,
19. XX inci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy),
20. XII inci Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey (Org. Altay) (1882),
21. XIII inci Kolordu Kumandanı Cevdet Bey,
22. I inci Kolordu Kumandanı Albay Cafer Tayyar Bey (General Cafer Tayyar Yılmaz) (1877-1958),
23. 2 inci Ordu Kumandanı Nihat Paşa (Anılmış) (1878-1954),
24. 2 inci Ordu Müfettişi Cemal Paşa (1873-1941),
25. Erkânı Harbiye Umumiye Reisi M.Fevzi Paşa (1876-1950).

Osmanlı hükûmeti, İtilâf devletlerinin her arzularını yapmakla onları teskin edebileceğini ve "İngilizlerin bize dost olacaklarını, bize merhamet ve şefaahat" edeceklerini umuyordu. Osmanlı İmparatorluğunun bu yanlış politikasını, hayatıyla ödediğini, bir ibret dersi olarak daima gözönünde bulundurmak bugünkü nesil için bir borçtur.

Yakup Şevki Paşanın geri çağırılması

Diğer taraftan, 9 uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, geri çağırıldığını, Profesör Juaschke'nin ileri

kitap

sürdüğü gibi, Nisan 1919 ortalarında Erzurum'da iki İngiliz subayından öğrenmiş değildir. Damat Ferit Paşanın da, Yakup Şevki Paşaya İstanbul'a dönmesi için telgraf çektiği de tevsik olunmamıştır. Gerçekte, yakup Şevki Paşa mütarekeye aynı hareketlerinden dolayı İstanbul'da İngiliz İşgal Ordusu Kumandanı General Milne'e hesap vermek üzere İstanbul'a çağırıldığını, Şubat 1919 ortalarından itibaren biliyordu. Göz rahatsızlığını ileri sürerek yola çıkmasını geciktirebilmişti. Fakat, İngiliz karargâhının ısrarı karşısında, en nihayet, hükûmetin emrine uyarak İstanbul'a getirmiştir (29). Yakup Şevki Paşanın İstanbul'a geri çağırılmasının gerçek sebebini "Mütareke sıralarında Elviye Selâsedeki Türk ordusunu tam mevcutlu ve techizatlı olarak Erzurum bölgesine çekmeye muvaffık olması"nda aramalıdır. Bu suretle, Erzurum'da kuvvetli bir Türk Ordusu buldukça, buralarda bir Ermenistan kurulmayacaktı. Büyük M.Kemal'in Erzurum'a gelerek işi eline alması İngiliz plânını büsbütün suya düşürmüştür.

Samsun'un İngilizler tarafından işgali sebebi

Profesör Juaschke'nin burada dokunduğu problemlerden biri de Karadeniz güney kıyılarında asayişin sağlamak bahanesiyle Samsun ve Merzifon'un İngilizler tarafından işgali problemidir. 9 uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın Mondros Mütarekesinin imzasından bir ay sonra Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderdiği raporlarla 9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıktığı günlerde harbiye nezaretine ve Sadrazam Damat Ferit Paşaya çektiği telgrafların ışığı altında (30) bu meseleler, biraz daha aydınlatılmış bulunmaktadır. Osmanlı harbiye nezaretinin 30 Kasım 1918 tarihli şifre telgrafına göre, "Anadolu kuzey kıyılarındaki Türk limanlarını ziyaret eden İngiliz ve Fransız harp gemileri, Samsun'da mütareke hükümlerinin henüz uygulanmamış olduğunu ve Hristiyanları toptan öldürmek için Müslüman ahalinin silâhlendirildiğini" bildirmeleri üzerine, İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleri şikâyetle bulunmuşlardır. Sinop'ta çıkan karışıklık dolayısıyla buraya da iki gemi gönderilmiştir (31). 9 uncu Ordu Kumandanının kanaatine "İtilâf subayları Rum ahalinin sözlerine kapılmaktadırlar. Samsun'da ve Batum'da vapur bekleyen çok sayıda terhis erleri vardır. Ahalinin silâhlendirilmiş olduğu iddiası, Rum çeteleri tarafından şakavetlerini daha serbest yapabilmek için uydurulmuş bir haberdir. Gizlice silâhlendirilmiş olan Rum eşkiyası İtilâf donanmasının gelmesiyle taşkınlığa başlamışlardır. Musul ve Irak bölgelerinden gelerek Samsun'da toplanan Alman ve Avusturya askerleri de gitmek için gemi beklemektedirler. 9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşada, hükûmete yolladığı 22 Mayıs 1919 tarihli raporunda, Samsun'a çıktığı günlerde bölgenin asayiş durumunu şu suretle tasvir etmektedir (32): "Umumî harp seferberliğinin başlarında Samsun livası içinde asker kaçaklarından ve Müslüman, Ermeni ve Rum unsurlarından bir takım çeteler âdi hırsızlık ve katl yapıldı. Rum ve Ermeni tehciri sıralarında bu unsurlardan bazı çeteler siyasî bir mahiyet almış, Rus istilâsı başlayınca Ruslar tarafından teşvik ve denizden takviye edilmiş, fakat sıkı kovalama karşısında tehlikeli bir hâl almamıştı. Rus bozgunundan sonra Mütarekeye kadar şakavet devam etmiştir. Mütarekeden sonra, Yunanlılık emeli güden bütün Rumlar her yerde şımardılar. Samsun havalisinde de Pontos hükûmetini kurmak için birleştiler. Bütün Rum çeteleri bu maksat uğrunda, siyasî bir şekil aldı. Son zamanlarda Samsun havalisindeki Rum nüfusunu arttırmak için Rusya'da ne kadar Rum var ise buraya getirilmesine çalışılmıştır. Bugün, Samsun havalisinde 40 kadar Rum çetesi vardır. Buna karşılık Türk ahali, hükûmet tarafından korunamadığından bazı Laz çetelerini Trabzon havalisinden getirerek mal ve namuslarını muhafaza zorunda kalmışlardır. Bu suretle 13 Müslüman çetesi faaliyettedir. Hakiki durum budur. Samsun'da nüfus ekseriyeti Rumlardadır. Bunlar hükûmete karşı soğukturlar. Fakat liva içinde ezici çoğunluk Türklere'dir". Yine Mustafa Kemal Paşanın 25 Haziran 1919 tarihli raporuna göre: "İstanbul'da, Galata'da, Minerva hanının üçüncü ve dördüncü katlarında, Rum muhacir komisyonu gibi aldatıcı bir ad altındaki Kordas yahut Etniki Eteryâ Cemiyetinin bir şubesi de çalışmaktadır. Bu vaziyet, Yunanistan'dan gönderilen çeteleri ve İstanbul'da kaydettiği Rumları, Trakya'ya, İzmir'e ve Karadeniz kıyılarına göndermektedir. Fener Patrikhanesi Merkez Komitesi de, bu cemiyete yardım etmektedir".

Yukarıda verdiğimiz çok önemli vesikaların tanıklığıyla meydana çıkan gerçek şudur ki, Samsun dolaylarında umumî harp içinde âdi şakavet ve soygunculuk karakteri taşıyan asayişsizlik Mondros Mütarekesiyle birlikte, İtilâf devletlerinin bu bölgedeki müdahale ve işgaliyle siyasî bir renk almış bulunmaktadır. Bu işgalin gayesi de, Samsun dolaylarındaki Rum ahali arasında Pontos hükûmeti kurulmasını teşvik ederek Türk vatanının parçalanmasını sağlamaktır. Mustafa Kemal Paşanın Samsun'da Anadolu'ya ayak basmasıyla, bu bölgedeki Pontos şakaveti de bir bütün olarak kurtuluş davası çerçevesi içinde ele alınmıştır. Büyük kurtarıcının Samsun'a gelir gelmez, 3 üncü Kolordunun 5 inci Kafkas ve 15 inci Tümenleriyle Potnosculara karşı açtığı mücadele, 1920 ve 1921 hattâ 1922 yıllarında da merkez ordusu birlikleri tarafından yine evvela TBMM. reisi ve daha sonra Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın talimatıyla, tasfiye edilmiştir. Profesör Juaschke'nin de belirttiği gibi 9 uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşanın, mütarekenin ilk aylarında Samsun dolaylarında başlayan temizleme hareketi, bütün mücadele süresince büyük birliklerle devam etmiş ve oldukça kabarık bir yekûn tutan kuvvetlerimiz, asıl muharebe cephesinden uzak olan Orta Anadolu'da Rum siyasî çeteleriyle uğraşmak zorunda kalmışlardır.

4. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ

M.Kemal'in Mütarekede mücadeleye atılması bir tesadüf sonucu değildir.

Her hareket, bilhassa ihtilâl, önceden yalnız bir fikir hazırlığının değil, ancak bir fikir savaşının sonucu olarak yapılabilir. Bunun için, Millî Mücadelemizde, Mustafa Kemal'in uzun yıllardanberi uğrunda savaştığı bir fikrin, bir idealin etkisi çok büyüktür. Mücadelemizde "Fikri düşünenele uygulayanın aynı büyük adamda birleşmiş" olduğunu görmekteyiz. O, gençliğinden beri, "Vatanına büyük faydaları dokunacak" büyük bir fikir taşıyordu (33). Onun için, Mustafa Kemal Paşanın Birinci Dünya Harbi sonunda, Türk istiklâlini ve Türk milletini kurtarmak için mücadeleye atılmasını, yalnız Mütarekeden sonra uğradığımız haksızlıkların bir sonucu olarak kabul etmek pek sathi bir görüştür. Birinci Dünya Harbi felâketinden sonra, birçok liyakatli ordu kumandanları arasından, Mustafa Kemal Paşanın, 9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesinin ve kendisinin de bu vazifeyi yüklenmesinin gerçek sebepleri üzerinde ne kadar durulsa yerindedir. Bunu, yukarıda da işaret ettiğim gibi, gençliğinden beri memleket ve millete, büyük hizmetlerde bulunmak için taşıdığı "büyük fikir"de ve onun "inkılâpçı" karakterinde aramalıdır. O, İkinci Meşrutiyetle birlikte rütbe ve vazifesi ne olursa olsun, iç ayaklanmalar ve harpler gibi devletin tümünü ilgilendiren meseleler üzerinde durmadan fikir yürütüyordu. İkinci Meşrutiyet inkılâbının (1908) daha ilk aylarında Genç Kurmay Mustafa Kemal, yapılan inkılâbı yeter görmemekte ve "İnkılâbı tamamlamak gerektiği" tezini açıkça savunmaktadır (34). Daha genç subaylığında "gelecekte büyük işler başında bulunmak fikri ve istidadı cemiyet içinde yaşamak ve toplayıcı, tesir edici" vasıfları arkadaşlarının dikkatini çekiyordu (35). O, küçük ve büyük rütbeli ordu mensupları arasında fikirlerini açıklamakta çekinmezdi. 1910 yılında, Selânik civarında, topçu 15 inci Alay subaylarının yaptıkları bir atlı tatbikat sonunda, Makedonya'nın bir garnizonunda, tertip edilen bir akşam yemeğinde konuşan kolağası Mustafa Kemal'in inkılâpçı fikirleri oradakileri çok düşündürmüştü. Bu toplantıda, Arnavutluk ayaklanmasını bastıran Türk ordusunu tebrik eden bir Alman albayına, Mustafa Kemal şunları söylemişti: "Türk ordusu vatanı, dış tecavüz ve istilâdan, milleti taassup ve fikir esaretinden kurtardıği gün vazifesini yapmış olacaktır".

Akşamdan ortalık ağıncaya kadar süren bu karşılıklı tartışma, Mustafa Kemal'in fikir üstünlüğü altında gerçekleşmişti. Oradakiler onun sözlerinden, büyülenmiş gibiydiler. Gecenin sona erip ortalık ağardığına herkes üzümüştü. Mustafa Kemal neler söylememişti! Oradakilerin hepsi, Meşrutiyeti Abdülhamit'in kanlı ellerinden kurtarmakla milletin kurtulmuş olduğunu, her işin yoluna girdiğini sanmıştı. Daha yapılacak çok şey olduğunu ve düzeltilecek içtimâî hastalıklarımızı onun ağzından işitmekle oradakilerin gözleri açılır gibi olmuştu. Mustafa Kemal, anlaşılıyordu ki, milletin dertlerini kendine dert edinmişti. O içini yakan memleket dertlerinin ateşiyle durmadan konuşmuştu. Genç Mustafa Kemal'in asıl ıstırabı "Türk milletinin Batı dünyasından çok geri kalmış olması"ndan ileri geliyordu. Ona göre asıl dava, Türkleri çağdaş medeniyete ulaştırmaktı. Mustafa Kemal, o toplantıdakilerin ne kumandanı, ne de en yaşlısı idi. Sofra sonunda, herkeste beliren kanaat şu idi: "Mustafa Kemal millet mukadderatı hakkındaki düşüncelerini, etrafındakilere, zorla, rütbe ve mevkiine dayanarak değil, fikir kuvvetiyle kabul ettirebilecek ileriye görebilen bir yurtseverdir" (36).

M. Kemal'in İttihat ve Terakki'ye ve Enver'e muhalefeti sebepleri

II. Abdülhamit'in (1876-1909) istibdadına ve kötü idaresine karşı, ilk zamanlarda, bütün Türk idealistleri gibi, İttihat ve Terakki ile birlikte yürüyen Mustafa Kemal, biraz sonra, idaresini beğenmediği cemiyetten ayrılmış, bu cemiyet halk arasında itibardan düşüren hareketlerden uzak kalmış ve bunları ilerisi için bir ibret dersi olarak gözönünde tutmuştur. Kendini mesleğine vermekle beraber, idare başındakilerden daha çok vatanın mukadderatıyla yakından ilgileniyordu. O Osmanlı İmparatorluğunu çökerten iç ayaklanmalar ve birbirine eklenen İtalyan (1911-1912), Balkan (1912-1913) ve Birinci Dünya Harbi'nde (1914-1918) vatana, rütbesi ve nüfuz sahası genişledikçe büyük hizmetler yapmıştır. Enver'le, Sofya ataşemiliteri iken başlayan mücadelesi, Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar gittikçe genişleyerek devam ettir. Sofya Ataşemiliteri Yarbay Mustafa Kemal Bey, Alman askerî islahat heyetinin Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi ve Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Harbi'ne girmesi aleyhinde idi (37). Bununla beraber, Gelibolu yarımadasındaki Arıburnu ve Anafartalar muharebelerinde Albay Mustafa Kemal Bey (Albaylığa yüklediği 1 Haziran 1915), Boğazları ve İstanbul'u kurtarmıştı (38). Biraz sonra Mustafa Kemal Paşa (Generalliğe yüklediği 1 Nisan 1916), Hicaz sefer kuvveti, Yıldırım Orduları Grubu ve Genel Olarak Osmanlı ordularının sevk ve idaresi işlerinden dolayı Osmanlı umumî karargâhı, Osmanlı hükûmeti ve bilhassa Başkumandan Vekili Enver Paşa ile mücadele girişmişti (39).

Bütün İttihat ve Terakki devrinde (1908-1918) cemiyet, bilhassa Enver, Mustafa Kemal'e daima "Muarız ve rakib" gözüyle bakmıştır. Gerçekte o, İttihat ve Terakkinin anladığı gibi bir komiteci ve "günlük politikacı" olmamıştır. "Suikastları" ve "Hükûmet darbe"lerini hiçbir suretle hoş görmemiştir (40). Umumî harpte, Osmanlı Devletinin müttefiki Almanya'nın, Türkiye içinde nüfuz elde etmeye çalışması ve bu harpten sonrası için yerleşme hazırlıkları yapması gizlenmeyecek bir hâl almıştı. Her cephede, silâhla itilâf tecavüzlerine yurdu koruyan Mustafa Kemal, müttefik de olsa bir yabancı devletin memleket içinde nüfuz elde etmesine seyirci kalamazdı. Umumî harp tecrübesi, Mustafa Kemal'e, her yabancı nüfuz ve kontrolüne mukavemet

kitap

zaruret ve imkânlarını vermişti (41). Mondros Mütarekesi'yle Yıldırım Orduları grubu Kumandanı (31 Ekim 1918) olarak ırk ve coğrafya bakımından gelecekteki Türkiye'ye ait olması gereken toprakların elimizde kalması için mücadele etti, İskenderun ve Antakya dolaylarının elimizde kalmasına çalıştı. O, bu faaliyetleriyle, çoğu subay olmak üzere, aydın Türkler arasında o vakit için, pek alışılmamış olan Batı anlayışında bir millî bilinç (şuur) geliştirmiştir. Henüz kırk yaşında bile olmayan Mustafa Kemal Paşa, üstün bir kumandan ve teşkilâtçı olarak temayüz etmişti. Bundan başka bozulan Osmanlı Devleti ile yakın işbirliğinde bulunmamış ve Enver'le mücadele etmiş olmasının onu, yeni millî hareketin başına getirmesi mukadderdi (42). Arkadaşları ve büyük bir subay kitlesi, ona, memleketi kurtaracak lider gözüyle bakıyorlardı.

Türk ordusunun kurtuluştaki rolü

Türk milletini, tarih boyunca olduğu gibi, bu kere de ancak ordu kurtaracaktı. Gerçekte de eğer Mustafa Kemal olmasaydı, Millî Mücadele hareketi olmayacak (43) ve başarıyla sonuçlanmayacaktı (44).

Birinci Dünya Harbi sonunda, Mustafa Kemal Paşa, sükün ve huzur içinde yetişmiş müstesna bir "istidat ve liyakat"ın üstünde, dünyayı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu alt üst eden büyük olaylar ve fırtınalar içinde sertleşmiş ve yoğurulmuş kuvvetli bir "karakter" olarak da dikkati çekiyordu.

Birinci Dünya Harbi içinde İtilâf devletlerinin yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamakta yetinmeyerek bin yıllık Türk vatani Anadolu'yu da aralarında paylaştıklarının (45) herkesçe ve Türklerce öğrenilmesi ve bunun fiili tatbiki olan Mondros mütareke olayları, Mustafa Kemal Paşa'nın mücadeleye atılması için en elverişli şartları hazırlamış bulunuyordu. Türk vatanının parçalanmasını önlemek için, 1919 yılı başlarında mücadeleye girişilmediği takdirde, son fırsat da kaçırılmış olacaktı. 1919 yılı mayıs başlarında "Anadolu'da asayişin korunmasını düzenlemek ve mütareke şartlarının uygulanmasını sağlamak" için, 9 uncu ordu kıtaatı müfettişi olarak görevlendiğini haber alan dostları ve onun ihtilâlcî fikirlerini bilen yakınları, Anadolu'da hiç kimsenin yapamayacağı bir mücadeleye atılacağını bekliyorlardı.

"Samsun bölgesindeki asayişsizliği yerinde görüp tedbir almak" görevine, Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi, aydınlanması gereken çok önemli bir sorumdur. Damat Ferit kabinesinde Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey gibi Hürriyet ve İtilâf Partisi ileri gelenlerinin Mustafa Kemal Paşayı bu vazife için aday göstermelerinin yanında, kendisinin, Enver Paşanın ve İttihad ve Terakkinin muhalifi olduğu inancıyla birlikte, her ihtimale karşı İstanbul'dan uzaklaştırılması gereken bir şahsiyet sayılması bu tayinde etkili olmuştur (46). Mareşal Fevzi Çakmak'ın aşağıdaki notu bu son ihtimali kuvvetlendirmektedir. "Mustafa Kemal Paşanın, Ahmet Rıza Beyle beraber hükümeti ele almak ve Ferit Paşayı sadareten uzaklaştırmak istediğinden, Ferit Paşa tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılmak istediğini Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Erkânî Harbiye Umumiye reisi olduğum cihetle bana bildirmişti. Sureti zahirede Pontuscuların faaliyetine mani olmak üzere Müslümanlarla Rumlar arasında bir kıtal zuhurunu bertaraf etmek vazifesiyle gidiyordu. Harbiye Nezaretinde Cevat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğümüz sırada, Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir mukavemet tesis etmesi ve bizim de her vecihle yardımda bulunmaklığımız, lüzumuna karar vermiştik." Bu tayini, Osmanlı padişahı Vahidettin'in 30 Nisan 1919 tarihli irade ile tasdik etmesi, hükümdarın Mustafa Kemal Paşanın şahsından hiç şüphelenmediğini göstermek bakımından çok manalıdır. Velihahtlığında, birlikte yaptıkları Almanya seyahatinde ve Mütareke devrinde İstanbul'da kendisiyle yaptığı konuşmalarda (47) Vahidettin'de Mustafa Kemal Paşanın kendisine bağlılığını sarsacak bir intiba uyanmamış olduğu da kabul olunabilir. Aksi takdirde bu tayini tasvip etmeyeceği muhakkaktır. Bir dergide (48) Mustafa Kemal Paşanın 9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine "Zat-ı hazreti padişahinin şahsî nüfuzu ve kat'i arzusuyla" tayin edilmiş olduğuna dair yayınlanan bir vesika, şimdilik resmî arşiv vesikalarıyla teyide muhtaç olmakla beraber, dikkate alınması gereken yeni bir sebep olarak yer almış bulunmaktadır. Müfettişlik talimatını bilmemekle beraber bu tayinden, önceden İngiliz yüksek komiserliğine bilgi verildiği anlaşılıyor (49).

Ordu Müfettişi M.Kemal Paşaya geniş yetkiler veren talimat

9 uncu Ordu kıtaatı Müfettişliğine tayin olunan Mustafa Kemal Paşa'nın emrine, müfettişlik vazifelerini tesbit eden 6 Mayıs 1919 tarihli talimata göre, XV inci ve III ünçü kolordular verilmişlerdi. Komşu kolordular da (XIII, XII ve XX inci kolordular), Müfettişliğin müracaatlarını dikkate alacaklardı. Aynı zamanda müfettişlik bölgesi içindeki dört vilâyetle (Erzurum, Trabzon, Sivas, Van) iki müstakil liva (Erzincan ve Canik) doğrudan doğruya, beş vilâyetle (Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu) iki müstakil liva da (Maraş ve Kayseri) müfettişlik bölgesine bitişik oldukları için Mustafa Kemal'in vereceği talimatı yapacaklar veya dikkate alacaklardı (50). Bu tarihî talimatla gerçekte, evvelâ bütün Anadolu ve kısa bir zamanda bütün memleket Mustafa Kemal Paşanın kontrolü altına girmiş oluyordu. Nitekim, o, Samsun'a gelir gelmez, müfettişlik bölgesiyle komşu vilâyet kolorduları da atılarak Doğu Trakya, Batı Anadolu, İstanbul ve bütün memleket işleriyle yakından uğraşmaya başlamıştır (51).

Mustafa Kemal Paşaya bu kadar geniş salâhiyetler veren tarihî talimatın, ordu ve memleket üzerindeki sıkı işgal kontrolüne rağmen nasıl hazırlanıp kabul olunduğu da gerçekten aydınlanması gereken bir muammadır. Bu talimattan Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya varıncaya kadar, İtilâf işgal orduları kumandanı General Milne'e, Harbiye Nezaretindeki İngiliz irtibat subayına ve İngiliz Yüksek Komiserliğine bilgi verildiğine dair şimdiye kadar bir vesikaya rastlanmamıştır. O vakit Osmanlı hükümetini idare eden sivil kişilerin, bilhassa

kitap

Damat Ferit Paşanın bu talimatın önemini anlayacak kabiliyette olmadıkları kabul olunabilir. Mustafa Kemal Paşanın "İstanbul'dan uzaklaşmasını arzu edenlerin icadettikleri sebep, Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmesiydi (52). O, "Bu vazifenin ifası için bir makam ve salâhiyet sahibi olmaya mütevakıf olduğunu" ileri sürmüş, bunda hiçbir beis görmemişler. O tarihte, Erkânı Harbiye Umumiyyede bulunan ve "maksadını bir dereceye kadar sezen zatlar" müfettişlik vazifesini bulmuşlar. Müfettişliğin salâhiyetine dair olan talimatı da, bizzat Mustafa Kemal Paşa yazdırmış (53). Burada, bu talimatın mana ve genişliğini anlayan Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Cevat Paşa ve İkinci Reis Kâzım Paşa (İnanç) gibi arkadaşlarının onun gerçek maksatlarını "bir dereceye kadar sezmiş ve bu kadarını tasvip etmiş olmaları doğrudur. Nitekim Anadolu'da "bir şeyler yapacağından" hiç şüphe etmeyen Cevat (Çobanlı) ve Kâzım Paşa (İnanç)lara Mustafa Kemal Paşanın verdiği cevap, sadece "evet bir şeyler yapacağım"dan ibaret olmuştur. Erkânı Harbiye Reisliğinden o sıralarda çekilen Fevzi Paşa (Çakmak) da, memleketin uğradığı felâketlerden çok dolgundu. Bu muhterem zat "İstanbul'daki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz, bu ne akıldır" diye yakınıyordu.

M.Kemal Paşa Anadolu'ya gitmeden önce gerçek maksatlarını en yakın arkadaşlarına bile açmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Erkânı Harbiyesinin başında bulunan Cevat, Fevzi ve Kâzım paşaların, ilerisi için, yardımlarını bu suretle sağlamış bulunuyordu. Zaten, onların anlayışlı yardımları olmasaydı, müfettişlik salâhiyetlerini tesbit eden talimatın yazılıp, İtilâf Kumandanlığının haberi olmadan, Osmanlı Vükelâ Meclisinin de tasdikinden geçirilmesinin mümkün olmayacağı şüphesizdir. Müfettişlik yetkilerini tesbit eden Talimatın Osmanlı Vükelâ Heyetince ne vakit okunarak tasvip olunduğu da üzerinde durulacak önemli bir noktadır. 9 uncu Ordu Müfettişi M. Kemal Pş. Hz. ne yazılan 6 Mayıs 1919 gün ve 2690 sayılı tezkereye göre (Hr.Ta.V.D. sayı I, vesika 4) bu talimatnâme, en geç, 6 Mayıs 1919 günü, Vükelâ Meclisinde okunarak kabul olunmuş ve ertesi 7 Mayıs 1919 günü de şifreyle gereken makamlara tebliğ olunmuştur. Bununla beraber, aynı talimatın bir daha 7 Mayıs 1919 günü Harbiye Nezaretinden Sadarete gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu tezkerenin Vükelâ Meclisinde 17 Mayıs günü okunarak talimatın uygun görüldüğü Prof. Tayyib Gökbilgin'in Osmanlı Vükelâ Meclisi tutanakları üzerinde yaptığı incelemelerle tesbit edilmiş bulanmaktadır. 18 Mayıs 1919 günü Dahiliye Nezaretleriyle birlikte Harbiye Nezaretine de bildirilen bu kararın ikinci defa Vükelâ Meclisinden geçirilmesine neden lüzum görüldüğü araştırılacak önemli bir işlemdir. İlk önce, 6 Mayısta tez elden Vükelâ meclisinden geçirilip "Azimetçe iltizami istical buyurulması" kaydıyla M. Kemal Paşa'ya tebliğ olunan Talimatnâmenin, ertesi günü Harbiye Nezaretinden resmî bir tezkereyle Sadarete sunulduğu görülmektedir. 6 Mayıs tebliğiyle M.Kemal Pş.'nin, bir an önce İstanbul'dan hareketini sağlamak ve talimatın usulüne uygun olarak bütün hükûmete maledilebilmesi için titizlik gösterildiği gözden kaçmamaktadır. Hükûmet ve Harbiye Nezaretinin bu talimat içindeki davranışında bir taraftan sınırlı bir acelecilik, diğer taraftan da talimatın doğurabileceği sorumluluktan kaçınmak istendiği göze çarpmaktadır. Bu arada, Talimatın Vükelâ Meclisinden çıkması için aradan on günlük bir zaman geçmiş olduğu da dikkati çekmektedir. Talimat ikinci defa olarak Vükelâ Meclisince kabul olunduğu gün, M.Kemal Pş. Samsun'a yaklaşmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Cevat, Fevzi ve Kâzım Pş.'lerden başka, İstanbul'da görüştüğü arkadaşlardan Ali Fethi (Okyar), İsmet (İnönü), Ali Fuat (Cebesoy) ve Kâzım Karabekir'le kurtuluş çareleri ve Anadolu'da mücadele yolları konusunda daha açık görüşmüştür. Fakat, hiç kimseye, hatta yukarıda adları geçen yakın arkadaşlarına dahi, İstanbul'dan hareketinden önce gerçek maksadını açıklamamıştı. Eğer, gerçek maksadını, İstanbul'dan ayrılacağı sıralarda, yukarıda adları geçen yakın arkadaşlarına dahi ifşa etmiş olsaydı, kurtuluş hareketinin daha ilk adımında muvaffakiyetsizlikle karşılaşacağı gibi, işini kolaylaştıran müfettişlik salâhiyetlerini tesbit eden talimatı da belki elde edemezdi. O, "millî sır" dediği, batı anlayışında yeni bir Türk devleti kurmak ve memleketi tehdit eden Ermenilik, Rumluk istilâsına ve İtilâf devletlerinin Türk vatanını paylaşma kararlarına karşı silâha sarılmak lüzum ve zarureti ancak, Anadolu'ya geçtikten sonra, adım adım ve Erzurum ve Sivas kongrelerinde millî karar hâlinde açıklamış ve uygulamıştır (54). Mustafa Kemal Paşayı Anadolu'ya geçmeden önce ve geçtikten sonra İstanbul'dan destekleyecek milliyetçi asker ve büyüklerin, onun, ancak, barış şartlarını hafifletecek kadar Anadolu'da bir mukavemet hareketi yaratmasına taraftar olduklarını sanıyorum. Millî hareketin bilhassa İtilâf devletlerine karşı silâhlı bir mukavemet hâlinde genişlemesinin çıkar bir yol olmadığına inanmışlardı (55). İşgal altındaki İstanbul'da işbaşında buldukça gerçek inançlarını gizlemek zaruretinde oldukları da düşünülebilir. Bununla beraber, hepsi tecrübeli, yurtsever olan bu zatların Anadolu'da başlayan mukavemet hareketine muvazi olarak Mustafa Kemal Paşanın zaferi elde etmesindeki hizmetleri de büyük olmuştur.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck, Curzon'a yazdığı 17 Eylül 1919 tarihli raporunda, isabetli bir görüşle, millî hareketin, İstanbul'dan, bilhassa, Harbiye Nezaretinden desteklendiğini belirtmiştir. İtilâf makamları arasında, M. Kemal Paşayı ele geçirememekten ve millî hareketin bütün Türk milletinin benimsediği bir ihtilâl halinde genişlemesinden sınırlı ve hırçınlık havası esiyordu.

Hınçlarını Harbiye Nazırı Cemal ve Erkânı Harbiye Reisi Cevat paşaları çekilmeye zorlamak suretiyle, millî hareketi desteklemeye çalışan Ali Rıza Paşa Hükûmetinin itibarını kırmak ve Türkleri korkutmak politikasını gütmeleri, beklediklerinin tam tersine olarak Millî Hareketi kuvvetlendirmekten başka bir sonuç vermemiştir.

Millî Mücadeleyi ilk düşünen kimdir?

Burada, sayın Profesör Juaschke'nin de dokunduğu millî mücadeleyi ilk düşünen ve başlayanın kim olduğu sorumuna da cevap vermek isterim. Hiç şüphesiz, bütün mana ve şümüliyle, millî Türk kurtuluş hareketini düşünüp başlayan ve uygulayan Mustafa Kemal Paşadır. Bunu, kabul ve tasdik etmek bir millî vazife olduğu gibi, ilmî bir zarurettir. Bununla beraber eğer Harp Okulundan ve Harp Akademisinden yüksek vasıfta, mesleğinde ve umumî hayat görüşünde derece derece olgun asker yetişmeseydi, bunlar arasından bir Mustafa Kemal (Atatürk) çıkamazdı. Hatta, Türk toplumunda, Atatürk ve yandaşlarını tutup destekleyecek bir millî olgunluk tarih boyunca vücut bulmamış olsaydı İstiklâl savaşı gerçekleşmezdi (56). Genel olarak, Yunanlıların İzmir'i işgalleri (15 Mayıs 1919) Millî Mücadele'in ve Kurtuluş Savaşı'mızın en başta gelen bir sebebi olarak gösterilir. Gerçekte yukarıda da işaret edildiği gibi Türkiye, Müttefikler arasında paylaşılmıştı. Türkiye diye, Anadolu'nun ortasında her türlü istiklâlden yoksun bir beylikten başka bir şey kalmıyordu. Mustafa Kemal Paşanın, ne şekilde olursa olsun bu felâketi anlatmak için Anadolu'ya geçmek istemesinin sebebi bu idi. İstanbul'dan ayrılmadan önce İzmir'in de Yunanlılar tarafından işgali, onun tasarladığı mücadelenin bütün milletçe daha kolay benimsenmesini sağlamıştı. Bununla beraber, taze Yunan ordusuna karşı savaş, çok buhranlı safhalardan geçerek son zafere kadar üç yıl ve dört ay (15 Mayıs 1919-11 Ekim 1922) süren bir Türk-Yunan ölüm-kalım mücadelesi hâlini almıştı. Fakat öyle bir mücadele ki, bütün gizli ve açık paylaşma andlaşmalarının ve anlaşmalarının talii, bunun akibetine bağlı idi. Mustafa Kemal Paşanın 9 uncu Ordu Müfettişliğine tâyin edilmeden önce 6 ıncı orduda Ali İhsan Paşanın yerine gitmek istememesinin sebebini de, Profesör Jaschke'nin işaret ettiği gibi, tasarladığı mücadele bakımından uygun görmesinden aramalıdır.

9 uncu Ordunun XV inci ve 6 ıncı Ordunun XIII üncü

Kolordulara çevrilmesinin sebepleri

Diğer taraftan, Yakup Şevki Paşanın (Sübaşı) kumandanı bulunduğu 9 uncu Ordunun XV inci Kolordu ve 6 ıncı Ordunun XIII üncü Kolorduya çevrilmesi, General Milne ve Allenbey'in istekleriyle olmamıştır. Essasen, Osmanlı ordusunun mütareke mevcuduna indirilmesi tamamlandıktan, seferberliğe mahsus bir makam olan ordu kumandanlıklarının da, 1919 yılı başlarında, "ordu müfettişliklerine çevrilmesi Harbiye Nezaretince kararlaştırılmıştı". Bu düşünceye göre, sırasıyla 2 inci, 6 ıncı ve 9 uncu ordu kumandanlıkları kaldırılmıştır. İlk olarak 2 inci Ordu Kumandanlığı, "Yıldırım Kıtâatı Müfettişliği"ne çevrilmiş (28 Aralık 1918) ve İtilâf baskısı etkisiyle Nihat Paşa (Anılmış) bu müfettişlikten geri alınarak(57) yerine Mersinli Cemal Paşa Konya'ya gönderilmiştir (2 Şubat 1919). 6 ıncı Ordu'nun XIII üncü Kolorduya ve 9 uncu Ordunun XV inci Kolorduya çevrilmeleri de İngilizlerin isteğiyle olmamıştır.

Ali İhsan ve Şakup Şevki paşaların İstanbul'a çağrılmaları

Onların maksadı sadece bu orduların, mütareke hükümlerine göre küçültülmesinden daha beterd. Büyük Britanya, Musul'un (3 Kasım 1918) ve Musul vilâyetinin (8-30 Kasım 1918) işgaliyle yetinmiyordu. Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da, barış antlaşmasıyla düşündüklerini daha kolay yapabilmesine engel olan kumandanları ve Türk kuvvetlerini ortadan kaldırmak, Britanya'nın, o vakit için başlıca amacıydı. "İngilizler, Kürdistan ve Kürtlük fikrini Erzurum, Diyarbakır ve Harput taraflarına sokarak Osmanlı Devletini parçalamak amacını güdüyorlardı. Ali İhsan Paşa, Süleymaniye'de kurulan Şeyh Mahmud'un Kürt Hakimliği vesilesiyle Musul vilâyetinden esmekte olan Kürtlük havasını, 6 ıncı Ordunun işgalindeki yerlere sokmamaya ve kuvvetlerini Musul vilâyeti hududuna karşı topluca tutarak bu teşebbüsü durdurmaya muvaffak olmuştu." Bu ordunun büyük kısmı, Carablus-Resûlayın-Nusaybin-Cizre çizgisinde bulundurulmakla Musul vilâyetinin boşaltılmasından sonra şımarmış olan aşiretlerin tecavüzlerini de önlemişti. Bu tedbirle, mütarekenamede, altı Doğu vilâyetimizde asayiş bozukluğuna dayanılarak buraların işgaline de meydan verilmişti. Bunun içindir ki, Allenby, İstanbul'da, Osmanlı Hariciye ve Harbiye nazırlarına, 7 Şubat 1919'da verdiği ultimatom karakteri taşıyan 12 maddelik istekleriyle "6 ıncı Ordunun silâhsızlandırılarak silâhlarının teslimini ve ordu kumandanı Ali İhsan Paşanın da vazifesine son verilmesini" ileri sürdü(58), Osmanlı Harbiye Nezareti, 6 ıncı Orduyu, XIII üncü Kolorduya çevirmişti. General Milne, bu kolordunun da dağıtılarak jandarma hâline getirilmesini istedi ise de, Osmanlı Genel Kurmayının ısrarlı mukavemeti karşısında sekiz ay süren yazışma sonunda bundan vazgeçmek zorunda kaldı.

Doğu hududumuzda, Brest-Litovsk antlaşmasıyla (3 Mart 1918) anavatana kavuşan üç livada (Batum, Kars ve Ardahan) plebisit de yapılmış (14 Temmuz 1918) idi. Mondros Mütarekenamesininin 11 inci maddesinin, haksız olarak ve zorla genişletilmesi sonucunda bu üç liva boşaltılmış (31 Ocak 1919) ve buralarda osmanlı idaresine son verilmişti(59). Boşaltma sırasında, 9 uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, İngilizlerce, bırakılan bölgede millî hükümetler ve teşkilât kurmakla suçlandırılmış ve bu davranışından ötürü hesap vermek ve sorguya çekilmek üzere İstanbul'a çağırılmıştır (General Milne'in Harbiye Nezaretine 18 Şubat 1919 tarihli yazası), Osmanlı Harbiye Nezareti ile İngiliz işgal kumandanlığı arasında iki ay süren bir yazışmadan, Yakup Şevki Paşa, Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a çağırılmış ve 9 uncu Ordu da ilga olunarak bu orduyu teşkil eden dört tûmenden (3 üncü, 9 uncu ve 11 inci Kafkas tûmenleriyle 12 inci

kitap

Tümen XV inci Kolordu kurulmuş ve kolordu kumandanlığına da General Kâzım Karabekir tâyin olunmuştur. (3 Nisan 1919)(60). Bilindiği gibi Yakup Şevki Paşa İstanbul'a gelince (26 Nisan 1919) gözlerinin tedavisi için Haydarpaşa Hastanesine yatmış, burada nezaret altında tutulmuş ve hastahanedен ayrıldıktan sonra da evinde yakalanarak Malta'ya sürülmüştür (6 Mayıs 1920).

İngilizler, doğuda üç livayı boşaltırken, ordusunun bütün silah, cephane ve teçhizatıyla 1914 sınırları gerisine çekmeye muavvak olan yurtseven ve mefküreci Yakup Şevki Paşayı da, vazifesinden uzaklaştırmakla, Doğu vilâyetlerimizde istediklerini kolayca gerçekleştirebileceklerini sanmışlardı.

Yukarıda anlatıldığı gibi 6 ıncı Ordu'nun XIII üncü ve 9 uncu Ordu'nun XV inci Kolordu'ya çevirmeleri, İngilizlerin zorundan ziyade onların isteklerine aykırı olarak güçlkle yapılabilen bir olaydır.

9 uncu Ordu Müfettişliğine tâyin olunan Mustafa Kemal Paşanın Anadolu toprağına ayak bastıktan sonra zayıf bir İngiliz müfrezesinin bulunduğu Samsun'da tevkif edilebileceği de bahis konusu olmuştur. Anadolu'ya, büyük bir mücadeleye hazırlanmış olarak giden "Arıburnu ve Anafartalar" kahramanının Samsun'da, kendini kolay kolay İngilizlere yakalatmayacağı hiç şüphe götürmez.

5. "ÂSİ" MUSTAFA KEMAL İLE MÜCADELE

9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğiyle(61) Samsun'a giden Mustafa Kemal Paşa ile İngilizlerin zoru ve baskısı altında, Osmanlı hükümeti arasında açılan mücadele, 8 Haziran 1919'da, Arıburnu ve Anafartalar kahramanının İstanbul'a geri çağırılmasıyla başlamıştır(62). Bu geri çağırma ile açılan Mustafa Kemal-İstanbul mücadelesinin çeşitli ve heyecanlı safhalarını gözden geçirmeden önce, 18 gün gibi pek kısa bir süre sonra, onu, Osmanlı hükümetinin niçin geriye, İstanbul'a getirmek istediği konusu üzerinde biraz durmak gerekmektedir.

Osmanlı Hükümeti M. Kemal Paşa'yı niçin geri çağırmişti?

Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya gönderilmesinden ilk önce şüpheye düşen İstanbul'daki İngiliz Başkumandanı General Milne olmuştur. İngiliz kumandanının; "9 uncu Ordu Müfettişinin büyük bir karargâhla niçin Sivas'a gönderildiğini" anlamak için yazılan 19 Mayıs 1919 tarihli mektubuna, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa (1861-1924)nın verdiği 24 Mayıs 1919 tarihli cevapta "Bu müfettişliğin, geniş bir bölgeye dağılmış olan birliklerinin her türlü hallerini teftiş ve verilen emirlerin ne dereceye kadar uygulandığını görmek" ve fazla olarak "o bölgelerdeki tüfek sürgü kollarıyla top kamalarının çabuk sevkine ve hiçbir asayişsizliğin çıkmamasına gayret etmekle" görevlendirdiği açıklanmıştır(63). İstanbul'da, İngiliz Kumandanlığı'yla Harbiye Nezareti arasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi sebepleri üzerinde, kendisi Samsun'a vardıktan sonra, bu ilk tartışmalar yapılırken Samsun'da da, Mustafa Kemal, ilk çalışmalarına başlamış bulunuyordu. O vakit Samsun şehrinde çoğunluk Rumlarda olmakla beraber Canik (Samsun) livasında Türkler ezici ekseriyette idiler. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a geldiği sıralarda "bütün Samsun livası Rumları, Yunanlılık duygusuyla şımarmışlardı. Pontos hükümetini kurmak için birleşmişlerdi. Samsun bölgesindeki Rum nüfusunu arttırmak için Rusya'da ne kadar Rum var ise buraya getirilmesine çalışılmıştır". Samsun livasında, o vakitler 40 kadar Rum çetesi faaliyette idi. Buna karşılık Türk ahali de, hükümet tarafından korunamadığından Trabzon bölgesinden bazı Laz çeteleri getirterek mal ve canlarını muhafaza kaygusuna düşmüşlerdi. Bu maksatla 13 Müslüman çetesi faaliyette idi(64). Samsun'un (9 Mart 1919) ve arkasından Merzifon'un (.....) İngilizler tarafından işgali ve Orta Anadolu'da İngiliz kontrol subaylarının faaliyeti, "Pontos hükümeti" plânını gerçekleştirmeye doğru yöneltmiş bir teşebbüstü. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da kaldığı altı gün (19-24 Mayıs 1919) içinde Samsun livası asayişinin düzeltilmesi için gerekli tedbirleri almış ve buradan ordu ile ilk temasını yapmıştır.

Mustafa Kemal'in Mücadele programını açıklayan ilk vesika

Onun, Samsun'dan ayrılmadan iki gün önce, oradaki İngiliz temsilcileriyle de temas ettiği, son zamanda elimize geçen bir vesikadan anlıyoruz(65). Bu şifre telgraf şudur: "Bugün, erkânı harbiyemden birkaç zatı, suret-i mahsusada Samsun İngiliz siyasî mümessili Yzb. Horst, askerî kontrol memuru Yzb. Zolther siyasî kontrol memuru Yzb. Mill ile temaz ve mülâkat ettirdim(66). Samsun sancağında şakavetin esbap ve âmilleri tamamen 21 Mayıs 1919 ve 53 munaralı şifre ile arzettiğim kanaat dahilinde olmak üzere bizzat İngilizler tarafından itiraf edilmiştir. İzmir işgaliyle hâdis olan müessif vakalara nakl-i kelâm suretiyle İngiliz subayları, Osmanlı hükümetinin, Türkiye'yi kendi kendine idare edemeyeceği, birkaç sene olsun ecnebi müdahale ve siyanetine müftekir bulunduğu zemininde bir fikir ileri sürmüşlerdir. Kendilerine verilen cevapta, Samsun livasındaki şakavetin harp zamanında Rumlardan başladığı ve Rusların bu şakaveti takviye ve idare eyedikleri ve bu yüzden mühim kıtaların o zaman bu havalide tatbikatta bulundurulmasına lüzum hasıl olduğu hattâ ordunun müracaatı üzerine hükümetin o zaman, Bafra tehcirini de yapmak zorunda kaldığı, bugün için Rumlar, Müslümanları tehyic ve dilgir eden siyasî emellerinden vazgeçerlerse şakavetin deral kalkacağı ve bu takdirde İslâm çetelerinin ortadan kaldırılması mümkün ve lüzum görülürse askerî tedbirlerle tenkili tabii bulunacağı bildirilmiştir. Osmanlı hükümetinin idare tarzı hakkındaki fikirlerine de sırf hususî mahiyette ve zatî kanaat olmak üzere, Türklüğün ecnebi idaresine tahammülü olmadığı, İngilizler gibi, en medeni milletlerden

kitap

mütehassis zatların müşavir olarak iyi karşılanacağı, Yunanlıların, Osmanlı memleketlerinin hiçbir yerinde hâkimiyet hakları olmayacağı anlatılmıştır. İzmir hakkındaki suallerine de, vakanın tamamıyla millî ve hayati bir mesele olduğu ve en basit bir köylü için de böyle telâkki olunduğu ve İzmir'in Türklerce İstanbul kadar mühim bulunduğu, hiçbir ecnebi, bilhassa Yunanistan gibi hayalperver bir hükûmetin işgaline razı olunamayacağı, kuvvetle yapılan bu işgalin muvakkat bulunacağı, milletin yekvücut olup hâkimiyet esasını, türk duygusunu hedef ittihaz ile hükûmet-i hazıraya bütün ruh ve vücudıyla muti ve münkad bulunduğu sırasıyla teşrih ve teati-i efkâr ve hissiyat mahiyetinde olan bu mülâkat hususiyetini muhafaza etmiştir. 9 uncu Ordu Kitaatı Müfettişi Mustafa Kemal, 22 Mayıs 1919"(67)

Samsun'a çıktıktan üç gün sonra, sadarete yazılan bu rapor, bütün millî mücadelenin ilk ana programını teşkil ettiği gibi Mustafa Kemal Paşanın ne gibi fikirlerle yüklü olarak bu vazifeyi kabul ettiğini de açıkça göstermektedir. Samsun'a gider gtimez, müfettişliğin kendisine geniş yetkiler veren talimatını da aşarak bütün memleket mukadderatıyla ciddî olarak uğraşmaya başladığının bundan daha açık bir delili bulunamaz. Saray ve işgal kuvvetleri, onun bu gerçek niyetlerini, daha İstanbul'da iken sezmiş olsalardı, Anadolu'ya göndermeyecekleri şüphesizdi(68).

Mustafa Kemal Paşanın sadarete yolladığı yukarıdaki 22 Mayıs 1919 tarihli raporundan çıkarılabilecek fikirler şu suretle özetlenebilir:

a. Samsun bölgesi Rumların siyasî emellerinden vazgeçerlerse asayiş kendiliğinden düzelir.

b. Türklüğün yabancı mandasına ve kontrolüne tahammülü yoktur.

c. Yunanlıların İzmir'de hakları yoktur, bu işgal geçicidir.

d. Millet, millî hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunun için çalışacaktır.

Bu rapordaki fikir ve görüşleri, ne İstanbul hükûmetinin, bilhassa ne de İngilizlerin tasvip etmeyecekleri şüphe götürmeyen bir gerçektir. Bu raporu okuyan Osmanlı Hükûmetinin ve İngiliz Umumî Karargâhının Mustafa Kemal Paşayı Anadolu'ya göndermekle ne kadar yanlış davrandıkları, diğer taraftan Türk milletine ne büyük iyilik ettikleri kabul olunmalıdır. Bu rapor, gerçekte, bir ihtilâl programından farksızdı. Artık, bundan sonra Osmanlı hükûmetinin ve İngilizlerin Anadolu'ya geçmekteki gerçek maksadı gittikçe meydana çıkan Mustafa Kemal Paşayı, Anadolu'dan önceden güzel sözler ve hile ile, arkasından ellerideki bütün vasıtalarla başvurarak İstanbul'a geri getirmeye çalışacaklarından şüphe ve tereddüt edilebilir mi? Samsun'da kaldığı altı gün içinde (19-24 Mayıs 1919), O, henüz İstanbul'a geri çağırılmamıştır. Samsun'da, artık yapacak mühim bir işi kalmayınca bu kıyı şehirden ayrılarak güneye inmesi, müfettişlik görevleri icabı idi(69), Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da asayişin korunmasını sağlayacak tedbirleri aldıktan ve ordu ile ilk teması yaptıktan sonra ikinci problem olarak İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini ele aldı.

İzmir İşgalinin Millî Mücadele üzerine tesiri

"Yunanlıların İzmir'e çıkışının, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçişiyle aynı günlere rastlaması, pek garip olduğu kadar hayırlı bir tesadüf olmuştur. Çünkü, Yunan darbesi en miskin ruhlarda bile:

- Bu kadarı da olmaz! isyanını yaratmıştı. Bütün gönüller ıstırap içinde idi. Sanatını bilen basiretli bir lider için bundan daha büyük cesaret ve kuvvet kaynağı olamazdı. Mustafa Kemal, milyonların gönül ıstırabından, millî mukavemet iradesini yoğuracaktı(70).

İzmir işgali karşısında Osmanlı Hükûmetinin ve Mustafa Kemal'in düşünceleri

Yukarıda, vesikalarla gösterdiğim gibi, Osmanlı hükûmeti, hattâ Osmanlı Harbiye Nezareti, Yunan tecavüzüne karşı bile, silâh kullanmanın çıkar yol olmadığına inanıyor ve Yunan işgalini kaldırmak için "siyasee başvurmak"dan ve "İtilâf devletlerinin merhamet ve insaf"ına sığınmaktan başka çare görmüyordu. Yunan tecavüzüne karşı seferberliğe lüzum görenler bile bunun için İtilâf devletlerinin müsaadesini elde etmeye çalışıyorlardı. Fakat, Türk milletinin büyük talii, en büyük felâket anımızda, kuvvet kullanmasını bilen, basiretli, sabırlı ve caseretli bir lidere rastlamasıdır. Mustafa Kemal, işe, önce, Yunan tecavüz ve mezalimi hakkındaki fedakâr, kahraman Anadolu halkını aydınlatmak için, İstanbul'da olduğu gibi(71) Anadolu'nun da her yerinde mitingler tertip ettirmekle işe başladı. Bu düşünce ile Mustafa Kemal, Havza'dan (25 Mayıs - 12 Haziran 1919), memleketin her yerinde mitingler yapılması ve İstanbul'da protesto telgrafları çekilmesi için, 28 Mayıs 1919'da sivil idare ve ordu makamlarına talimat vermiştir.

İstanbul ve Anadolu mitinglerinin tepkileri

İstanbul mitinglerinin ilk tepkisi, işgal makamlarının, 28 Mayıs günü 67 Türk devlet adamını Malta'ya sürmeleri ve Anadolu mitinglerinin bir sonuc da Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a geri çağırılması olmuştur. Bu geri çağırılıştaki, İngilizlerle Samsun'da yaptırdığı konuşma hakkındaki raporun, 26 Mayıs 1919 "Saltanat şûrası"nda İngiliz mandasının istenmesine karar verildiğinin ajansla memleket içine yayılması üzerine, Mustafa Kemal Paşanın 3 Haziran 1919'da, Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı ikaz etmesinin, Paris Barış Konferansı'na gidecek Danat Ferit'in, konferansta "tam istiklâl ve vatanın bazı aslı kısımlarında çokluğun azlığa feda edilmemesi" davasını savunması için Anadolu'nun bütün millî teşkilâtı tarafından sadrazama ve doğrudan doğruya padişaha telgraf çekilmesi yolunda, 3 Haziran 1919'da Anadolu'daki sivil ve ordu

kitap

makamlarına talimat(72) vermesi de, hiç şüphesiz müessir olmuştur.

Görüldüğü gibi, 1919 Mayısını son haftasında ve haziran ayı başlarında, Mustafa Kemal Paşa, askerlere ve sivillere emredebilmek yetkisini veren müfettişlik talimatını, millet ölçüsünde genişleterek, önce şahsen, bir millî irade sözcüsü ve millî lider olarak İstanbul hükûmetine ve işgal kuvvetlerine karşı, millî menfaatleri, çekinmeden, korkmadan savunmak üzere ortaya atılmıştır.

Geri çağrılan Mustafa Kemal'in bir ay içinde millî mükavemetin sivil ve askeri temellerini kurması

9 uncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a geri çağırılması sebeplerini bir dereceye kadar çözmeye çalıştıktan sonra, 8 Haziran 1919'da, Harbiye Nezareti tarafından geri çağırılmasını sonuçlarını kısaca gözden geçirebiliriz.

Osmanlı Harbiye Nezareti'nin 8 Haziran 1919 tarihli çağrısına itaat etmeyen Mustafa Kemal Paşa, ordu müfettişlik unvan ve yetkilerini bırakmaksızın, bir ay içinde (8 Haziran-8 Temmuz 1919) millî mükavemetin sivil ve askerî temellerini atmıştı. O, yukarıda da açıklandığı gibi, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali yüzünden milletçe duyulan elem ve ıstıraptan "Millî mükavemet iradesi"ni yoğurmuş ve bu mükavemeti sivilleştirmek ve millete mal etmek için gerekli tedbirleri almıştır. Çünkü, henüz acı hatıraları pek taze olan Birinci Dünya Harbi, Halkta pek haklı olarak asker idaresinden yılgınlık uyandırmıştı. Mustafa Kemal, kendini millete sindirmek ve millettten olmak istediği için muvaffak olacaktı.

Osmanlı Hükûmetinin Mustafa Kemal'i önce hile ile

geri getirmek, arkasından tevkif ettirmek ve ona ve millete karşı kuvvet kullanmak yollarına sapması İstanbul'a geri çağırıldıktan sonra (8 Haziran 1919) bu emre itaat etmeyen Mustafa Kemal Paşayı Babîâlî, müfettişlik vazifesinden uzaklaştırmaya karar vermeden önce, güzel sözlerle ve hile ile elde etmek çarelerini aramaktan vazgeçmemiş ve bu arada müfettişlik bölgesindeki kıtaları ve vilâyetleri emir ve nüfuzundan çıkarmağa çalışmıştır(73). Harbiye Nazırı'nın boşa giden içfalkâr sözlerinden sonra son çare olarak bizzat padişah da, başkâtibi vasıtalarıyla, hava değişimi alması için ısrarlı telkinlerde bulunmuş, bu da kabul olunmayınca 8 Temmuzdan 1919 akşamı başkâtib "hasbelicap memuriyet-i âliyelerine son verildiğinden h emen İstanbul'a avdet" etmesi hakkındaki padişahın iradesini bildirmiştir(74). Mustafa Kemal Paşa da, aynı günde ve hemen aynı saatte askerlikten istifasını vermiştir. Geri çağırmanın resmî safhası bitmişti. Bunun arkasından "âsi"yi kuvvet kullanarak yakalamak ve tutuşturduğı mukaddes ihtilâl ateşini, silâhla söndürmek gelecekti. Bunu da yapmaktan çekinmediler ve sırasıyla "her ne nam ile olursa olsun hususî birtakım teşkilât vukuuna ve ahalden bu uğurda malî ve bedenî metalipte bulunulmasına cihet-i askeriye ve mülkiyece katiyen meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında takibat icrası meclis-i vükelâ kararıyla" bildirmiş, ordu ile mensuplarının her türlü siyasî cereyanlardan uzak bulundurulması" emrolunmuştur. 30 Temmuz tarihli emirle de "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin hükûmet kararlarına muhalif ef'al ve hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri" için Babîâlîce mahallî memurlara emir verildiğinden kolorduca ciddî yardımda bulunulması XV inci Kolordu'dan rica olunmuştur(75), Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında toplanan Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) kararıyla millî mükavemetin, ilk önce, doğu vilâyetlerimizde teşkilâatlanmasını önleyemeyen Osmanlı hükûmetinin, "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin" yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri için verdiği emir de, ordu ve sivil idare tarafından uygulanmamıştır. Mustafa Kemal - İstanbul mücadelesinin bu noktasında, ordunun millî mücadele karşısındaki davranışını bakımından Mustafa Kemal ile İstanbul arasında esaslı bir anlaşmazlık ve fikir ayrılığı karşısında kaldığımızı görmekteyiz. Osmanlı hükûmeti, hattâ Harbiye Nezareti "Bir millî kongre toplanmasına cihet-i askeriyenin yardım etmesini", "Heyet-i askeriyenin siyasî cereyanlara karışması" şeklinde anlamakta ve "yalnız resmî emirlere itaat etmenin bir namus vazifesi" olduğunu hatırlatmakta ve "ordu mensuplarının her türlü siyasî cereyanlardan uzak bulundurulmasını" emretmektedir. Bu görüşün, sakalı meydandadır. Bu emirlerin işgal ve düşman baskısı altında bulunan İstanbul'dan verilmiş olması meşruiyetlerini şüpheye düşürecek mahiyette idi.

Mustafa Kemal Paşaya göre ise, memleketin istiklâli, varlığı tehlikededir. Mukadderatının idaresini eline almış olan millet, en seçkin evlâtlarını sinesinde toplayan ordudan, bir bütün olarak, yardım beklemektedir. "İstanbul hükûmetinin telâkki tarzı, yabancıların düşüncesi, bu hususta esas olamaz. Türk ordusu, millî teşkilât ve millî birliğin yardımcısı ve dayanağıdır (76). İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında olduğu gibi, İttihatçılık-İtilâfçılık şeklindeki politikacılığın ordu safları arasında yer almasının başlıca düşmanı olan Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele yıllarında, ordu içinde belirecek yıkıcı siyasî ve içtimaî cereyanları önleyebilecek tecrübelerle sahipti. Bunun için, millî mükavemetin siyasî temeli olan "Müdafaai Hukuk" cemiyetini, tamamıyla sivillerin idaresinde kurmuş ve askerleri bunlardan uzak tutmuştu. Gerçi, ilk yıllarda ve sonraları, büyük kumandanlardan, birdenbire mücadelenin yüksek maksatlarını anlayamamak yüzünden, bazı ayrılıklar yüz göstermiş ise de Mustafa Kemal Paşanın dirayetiyle bu anlaşmazlık kolayca ortadan kaldırılmış, bu kıymetli ve tecrübeli kumandanlar, sonuna kadar millî orduda en güzide hizmetlerde bulunmuşlardır.

Sivas Kongresi'ne karşı Ali Galip - Bedirhaniler -

Noel Komplosu

Mustafa Kemal Paşanın, daha Amasya'da (12-23 Haziran 1919) iken, verdiği 18 Haziran 1919 kararıyla, 21 Mayıs 1919 tarihli bildiriye göre, Erzurum Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli temsilcilerinin katılmalarıyla toplanan Sivas Kongresi'ni (4-11 Eylül 1919) dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını yakalamak için Harput Valisi Ali Galip vasıtasıyla yapılmak istenilen Ali Galip Bedirhaniler - İngiliz Bnb. Noel suikastının (3-10 Eylül 1919) akim kalması bu hiyanetin hazırlayıcısı Ferit Paşa kabinesiyle Anadolu'nun münasebeti kesmesine (12 Eylül 1919) sebep olmuştu.

Damat Ferit yerine geçen Ali Rıza Paşa Hükümetinin iç yüzü

Mustafa Kemal - İstanbul mücadelesinde (8 Haziran-30 Eylül 1919) en nihayet, İstanbul, yere serilmiş ve İngilizlerden, yüz bulamayan Damat Ferit Paşa'nın(77) yerine Ali Rıza Paşa kabinesi (2 Ekim 1919-8 Mart 1920) geçmişti. Milliyetçi bir hüviyet taşıyan bu kabinenin İstanbul'da işbaşına geçmesi(78) Mustafa Kemal Paşa ve millî dava için, Damat Ferit'in düşürülmesinden sonra kazanılan ilk zaferdi. Gerçekte, saray yenildiğini kabul etmiyordu. Padişah, bu milliyetçi kabine vasıtasıyla iktidar ve idareyi, tekrar eline geçirmeye çalışacak ve bu kanaldan, Anadolu'da, millî iradeyi serbetçe yürütmekte olan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyetini", onun "temsil heyeti"ni ve Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı tasfiye çarelerini arayacaktı. İstanbul için, Ali Rıza Paşa kabinesi ancak bir "intikal kabinesi" idi. Birçokları, Ali Rıza Paşa kabinesinin işbaşına gelmesini, mücadeleyi kapayacak, şerefli ve adilâne bir barış antlaşmasını sağlayacak bir olay sanmışlardı. Gerçekte, mücadele bununla, ancak başarılı bir yola girmiş oluyordu. Bütün Millî Müdafaa Hukuk cemiyetlerini, kadrosu içinde toplayan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti'nin(79) basiretli, sabırlı ve cesur reisi Mustafa Kemal Paşa'nın mücadeleyi Anadolu'da işgal sahası dışında toplanacak bir "Millet Meclisi"ne devredinceye kadar millî mukadderatı elinde tutması gerekiyordu.

İngiliz Yüksek Komiserliği'ne göre Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında Mustafa Kemal duruma hâkim olmuştur.

İngiliz Yüksek Komiserliği, Sivas Kongresi'nden sonra, Damat Ferit hükümetinin devrilerek yerine Ali Rıza Paşa hükümetinin geçmesiyle durumda husule gelen değişikliği şu suretle anlatmaktadır: "Hükümet, İtilâf devletleriyle işbirliği yapan ve kurtuluşu anlara itaatte gören ve bu suretle imparatorluktan mümkün olanı koparmak isteyen bir partiden, Türkiye'nin bütünlüğüne, istiklâline, Türkiye'nin mütarekede yabancı işgali altında olmayan topraklara sahip olmasını kabul eden bir partiye geçmektedir... Mütarekeyi takip eden yeis ve yısıntı günlerinde lütuf gibi görünen şartları bu sırada kabul ettirmek için işgal ordularına lüzüm vardır(80). Mustafa Kemal Paşa ile Ali Rıza Paşa hükümeti temsilcisi Salih Paşa arasında Amasya buluşmasında (21 Ekim 1919) verilen kararlarla İstanbul hükümeti Anadolu'nun daha sıkı kontrolüne girmiş bulunuyordu(81). Hemen hepsi, milliyetçi olan son Osmanlı Millet Meclisi'nin (12 Ocak 1920 - 16 Mart 1920) işgal altındaki İstanbul'da, "Millî Misak"ı (28 Ocak 1920) kabul etmesi, Ali Rıza Paşa hükümetinin, Batı Anadolu'da Milne hattını Mustafa Kemal Paşaya kabul ettirememesi, "Kuvay-ı Milliye"nin güneyde, Fransızlara karşı başlayan baskı hareketlerini (Ocak 1920) durduramaması(82) ve müttefik işgalinde bulunan Gelibolu Yarımadası'ndaki Akbaş cephaneliği baskını (26/27 Ocak 1920)(83), Müttefiklerin bilhassa İngilizlerin İstanbul'da ve Türkiye'deki durumlarını güçleştirmişti. Mustafa Kemal "kendi adamlarını koymamakla beraber İstanbul hükümetini tamamıyla nüfuzu altına almıştı."

Ağır barış şartları karşısında bazı İngiliz devlet adamlarının uyarmaları

Bu sıralarda, Osmanlı barış şartlarını konuşmak ve tesbit etmek için Londra'da Aralık 1919 ve Ocak 1920'de Fransa ve İngiltere arasında gizli konuşmalar yapılmıştır. Burada , bu iki devlet arasında esaret ve paylaşmaya varan çeşitli projeler üzerinde durmayacağım. Osmanlı Devleti'ne yüklenecek bu ağır şartlar karşısında, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin ve İngiliz kabinesinden Lord Curzon'un uyarıcı fikir ve mütalâaları çok dikkate değer bir mahiyettedir. İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Webb'e göre "Eğer Türkiye'ye sert bir barış şartları yüklenecekse, müttefikler kararlarını yeter kuvvetle desteklemey muktedir olmadıkça ve millî hareketi kırmadıkça bu kararlı uygulayamazlar, 28 Ocak 1920."

Fransızların 11 Ocak 1920 muhtırasına, İngiliz cevabını teşkil eden Montagu muhtırasına Lord Curzon'un notu şudur: "Adana vilâyeti Türk'tür. Tarafsız bir Amerikalıya göre, harpten evvel bu vilâyette 290.000 Türk, 20.000 Rum ve 25.000 Ermeni vardı. Fransızlar, Sykes-Picot anlaşmasına dayanmakta ve bu vilâyetin, Suriye'nin savunulması için lüzumlu olduğunu ileri sürmektedirler."

İstanbul işgalinin gerekçesi, İngilizlerin Türk iç politikasında tarafsızlıktan ayrılmaları

Yüksek Komiser Amiral de Robeck'in (bu zat, 18 Mart 1915'te, Çanakkale Boğazına saldıran Müttefik donanmanın kumandanı idi) 6 Şubat 1920 tarihli raporu ise, İstanbul işgalinin İngilizler bakımından, bir gerekçesi sayılabilir: "... Anadolu'da yepyeni bir durum karşısında kalabiliriz. Her yerde fiili kontrolde bulunamayız. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda duruma hâkim olabiliriz, o da çok kuvvet ve gemi kullanmak şartıyla... Meclis açılınca, milliyetçi liderler İstanbul'a gelmeye başladılar. Toplantılarda, Müttefiklere

kitap

düşmanca bir dil kullanılmıştır. Hükümet çatırdamaktadır... General Milne, İstanbul'da, askerî durumun kuvvetlendirilmesine lüzum göstermektedir. Bu da, ancak kuvvetleri toplamakla yapılabilir. Bunun için Batum'u boşaltmak gerekiyor. Ağır barış şartları, Türkleri Bolşeviklere yaklaştırır. Barış çabuk yapılmalı ve Müttefikler arasında sıkı dayanışmaya varılmalıdır. İstanbul'un ve İzmir'in Türklerden alınması ve Ermenistan kurulması, ancak kuvvet zoruyla kabul ettirilebilir. Eğer barış şartları yumuşakça olursa kuvvet kullanmaya lüzum kalmaz. Yalnız İstanbul'da ve kıyılarda kuvvetli bulunmalıyız ve iç politikada padişahın, mutedillerin durumunu kuvvetlendirmeliyiz. Bunun için de Türk iç politikasına karışmamak usulünden vazgeçmek zorunda kalacağız. Aşırı milliyetçilere, düşman gözüyle bakmaya mecbur olabiliriz (84)."

Ali Rıza ve Salih Paşa kabinelerinden sonra Damat Ferit'in tekrar işbaşına getirilmesi bir millî felaket olmuştur.

Yukarıdaki vesikaların ışığında, İstanbul işgalini (16 Mart 1920), Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'da kuvvetlenmesinin bir sonucu olarak görebiliriz. Diğer taraftan, İstanbul işgali, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra (15 Mayıs 1919) millî mücadele ve mukavemetin halk tarafından benimsenmesini kolaylaştıran ikinci olay olmuştur. Bu haksızlıklar ve tecavüzler yapılmamalıydı. Yapıldığına ve millî mücadelenin zaferinde faydalı olduklarına göre, İngiltere'ye müteşekkir olmalıyız. 1920 yılının ilk iki ayı olayları, Ali Rıza Paşa hükümetinin (2 Ekim 1919-8 Mart 1920) yerine çok kısa ömürlü Salih Paşa kabinesinden sonra (8 Mart-5 Nisan 1920) tekrar Damat Ferit'i (5 Nisan-21 Ekim 1920) iktidara getirmiştir. İtilaf işgal kuvvetleri kumandanı, Salih Paşa hükümetine müracaatla Anadolu'daki "Kuvay-ı Milliye"yi red ve takbih etmek ve bunu ilan eylemek teklifinde bulunmuşsa da Salih Paşa hükümeti buna yanaşmamıştır. Bu teklifi fetvalarla desteklemek suretiyle kabul eden Damat Ferit'in tekrar işbaşına gelmesinde ve fetvalar çıkarılmasında İngilizlerin tesiri şüphe götürmeyen bir gerçektir. 4 ünlü (5 Nisan-21 Temmuz 1920) ve 5'inci (221 Temmuz-21 Ekim 1920) Damat Ferit kabinelerinin İstanbul'da iktidara gelişi, memlekete, kanlı iç savaşlar, karışıklıklar, düşman istilası ve irtica gibi felaketler getirmiştir. Dış düşmanlarla ve iç irtica unsurlarıyla işbirliği yaparak Anadolu'ya saldıran yıkıcı kuvvetlere karşı Anadolu'da, Türk milletinin başında Mustafa Kemal Paşa gibi gerçek bir kahramanın bulunması, memleketi kurtarmış ve mücadeleye devam imkânını sağlamıştır.

Mustafa Kemal'in BM Meclisini toplamasına karşı, Damat Ferit'in aldığı yıkıcı tertipler Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1920 günü İstanbul'daki Millet Meclisinin, düşman tecavüzü karşısında, müzakerelerine son verdiğini anlayınca, derhal 19 Mart 1920'de "Hilâfet ve saltanatın masuniyetini ve milletin istiklâlini, millî hudutlarımız içinde yaşamak hakkını sağlayacak bir barışı temin edecek tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından fevkalâde yetkileri haiz bir meclisi Ankara'da toplantıya çağırırdı (85)." Ankara'da toplanan "Türkiye Büyük Millet Meclisi bütün vasıtalarıyla bir ihtilâl meclisiydi." Meclis hâkimiyetini uzaktan yakından kayıtlı her şeyden titizlikle sakınılmıştır. Milletlin kayıtsız, şartsız hâkimiyeti, olduğu gibi, meclisteki millet temsilcilerinin dahi vasfı olmuştur.

Kendisine inanılan Mustafa Kemal'in Ankara'da toplanan (23 Nisan 1920) Büyük Millet Meclisi'ne reis seçilmesi (24 Nisan 1920), 19 Mayıs 1919'dan, Meclisin toplandığı güne kadar geçen buhranlı günlerde olduğu gibi, bundan sonra da millî davanın zafere ulaşacağına en sağlam bir teminatı. Mustafa Kemal Paşanın bu azimli davranışı karşısında, Damat Ferit hükümeti de memleket ve milletin varlığına kıyan en ağır sonuçlu tedbirlere başvurmaktan geri kalmamıştır.

"Türkiye'nin, var olması veya tamamen ortadan kalkması" bahis konusu idi. Böyle bir anda da, irtica, düşmanla birleşmişti. Şeyhülislâm Dürrizâde'nin 5 Nisan 1920 tarihli fetvasıyla Millî kahraman Mustafa Kemal başı olarak vasıflandırılmış ve katlinin vacip olduğu bildirilmiştir (86)." İrtica, 19'uncu yüzyılda olduğu gibi, bu sefer de istilâcı düşmanlarla birlikte, Türk milletinin kurtuluş ve istiklâl hamlesini kırmaya çalışıyordu. Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları, İstanbul'daki "Birinci örfi idare divanı harbi"nin gıyaben verdiği 4 Mayıs 1920 tarihli bir kararla, "resmî rütbe ve nişanlarının alınmasına" ve "idam" cezasına hüküm giymişlerdi (87). Padişah-halife ve Damat Ferit hükümeti, düşmanlarla işbirliği yaparak (88) Yunanlılara karşı memleketi savunan Kuvay-ı Milliye cephesinin gerisinde cehalet ve taassubu, milliyetçiler aleyhine harekete geçirmişlerdir. Halifenin ve Şeyhülislâm Dürrizâde'nin imzalarını taşıyan ve gizli ajanlar ve düşman uçaklarıyla Anadolu halkının üstüne yağdırılan fetvaların tutuşturduğu iç ayaklanmalar, 1920 yılının ilk yarısında, Yunanlılara karşı tutulmuş olan Kuvay-ı Milliye cephesinin gerisinde bütün Orta Anadolu'yu ve Batı Anadolu'nun bir kısmını, kardeşin kardeşe boğuştuğu bir savaş sahası hâline sokmuştu (89). Bu ayaklanmaların bastırılması için, Yunanlılara karşı kullanılması hâlinde, belki cephemizin yıkılmasını önleyebilecek taze ve seçkin, dört tûmenden fazla bir kuvvetimiz gerilerde asıl düşman cephesinden uzak yerlerde uğraştırılmıştır. En fenası, yıpranan ve kısmen maneviyatları bozulan bu kuvvetlerin, bir daha yeniden düşmana karşı kullanılabilecek bir hâle getirilmesi için çok emek ve zaman harcanmıştır. Herhalde, bu iç ayaklanma ve boğuşmalardaki mal ve can kaybımızın plânçosu, Yunanlıların ilk zamanlarda verdirdikleri kayıplardan hiç de aşağı kalmaz. Cephe gerisindeki bu yıkıcı iç ayaklanmalar, Ankara, Bursa, Eskişehir, Kütahya ve Afyon şehirlerinden başka bütün Orta Anadolu'yu kaplamıştı. Yeni toplanan Büyük Millet Meclisi ve hükümeti, bu kanlı boğuşmalar altında az kalsın çökecek bir hâle gelmişti. BMM Reisi Mustafa Kemal

kitap

Paşa'nın soğuk kanlılığı, cesareti ve Meclisin ona bel bağlaması, durumu kurtarmıştır. Dördüncü Ferit Paşa hükûmetinin en çok güvendiği "Anzavur" ve "Kuvay-ı İnzibatiye" teşebbüsleri, İstanbul için büyük bir hayal kırıklığından başka bir şey getirmemiştir (90).

BM Meclisinin Mustafa Kemal'i askerî hareketleri idareye memur etmesi

İç ayaklanmanın Ankara kapılarına kadar yayıldığı bir sırada toplanan BMM'nin ilk günlerde "Millî Mücadeleye atıldığından dolayı Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına teşekkür edilmesi" ve "harekâtı harbiyenin o vakte kadar olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilmesini" istemesi (91) ona karşı beslenen sonsuz güvenin en açık bir ifadesidir. Millî Müdafaa Vekâleti (Fevzi Paşa, Çakmak) ve Erkânı Harbiyei umumiye vekâleti (İsmet Bey, İsmet İnönü) o günlerde vazifeye başlamakla beraber, gerçekte, resmen ve fiilen başkumandan (5 Ağustos 1921) olmadan önce de, bütün iç ve dış politikada olduğu gibi, bütün askerî hareketlerde onun yüksek kararına uyulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun bütün kuvvet ve kudretini, ilk önce, iç ayaklanmaları bastırmakta kullanmıştır. İç güven sağlanmadan, ne millî hükûmetin otoritesi yürütülebilir, ne de muntazam bir ordunun temelleri atılabilirdi. BMM kuvvetleri, ancak batıda, millî cephenin zayıflaması bahasına, duruma hâkim olabilmıştır:

Anadolu'nun savunma tedbirleri

Padişah ve Damat Ferit'in Anadolu'ya yönelttikleri öldürücü hareketler karşısında, BMM toplanmadan önce heyeti temsiliye reisi sıfatıyla, Mustafa Kemal Paşa ve Meclis toplandıktan sonra, bütün Meclisin kararıyla Türk milletini aydınlatmak ve iç ayaklanmaları bastırmak için şu tedbirler alınmıştır:

a. Gönen, Biga bölgesinde, Anzavur isyanını bastırmakla görevlendirilen 61'inci Tümen Kumandanı Kâzım ve 56'ncı Tümen Kumandanı Bekir Sami beylere "Millî birliği bozacak mülkî ve askerî memurlar hakkında" heyeti temsiliye reisi Mustafa Kemal imzalı 11 Nisan 1920 tarihli beyanname ile azil, hapis ve idam gibi her türlü cezaları uygulamak yetkisi verildi.

b. "Anadolu Müslümanları" imzasıyla "İstanbul gençliğine ve kahraman ordunun zabıt ve neferlerine" başlıklı beyanname,

c. BMM reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 25 Nisan 1920 tarihli beyanname: "Padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi, padişahı kurtarmak, Anadolu'nun parçalanmasına mani olmak ve payitahtı ana vatana bağlamak için çalışıyor. Yemin ederiz ki padişaha isyan sözü bir yalandan ibarettir. Maksatları, vatani müdafaa eden kuvvetleri yok etmek, memleketi müdafaasız bırakarak elde etmektir..."

d. Meclisin padişaha telgrafı: "İstanbul'da, düşman askerî bulundukça, öz vatanın toprakları üstünden düşman ayakları çekilmedikçe, biz, mücahedemize devam edeceğiz. Meclisin, ilk ve son sözü padişah ve halifeye sadakattir." 28 Nisan 1920.

e. 16 Mart 1920'den sonra, İstanbul hükûmetlerinin akdettikleri ve edecekleri bütün antlaşma ve anlaşmalar hükümsüzdür. 29 Nisan 1920.

f. "Hiyanet-i vataniye" kanununun kabulü. 29 Nisan 1920 (I. Hilâfet ve saltanat makamını ve memalik-i şahaneyi yabancılardan kurtarmak ve taarruzları def maksadıyla kurulmuş olan BMM'nin meşruiyetine, kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet edenler veya ifsadda bulunanlar vatan haini sayılırlar. 2. Bilfiil hiyanet-i vataniyede bulunanlar asılarak idam olunurlar."

g. Barış için heyetler göndermek ve barış yapmak hakkı Büyük Millet Meclisine aittir. 2 Mayıs 1920.

h. BMM irşad ve şer'îye encümenlerinin memlekete ve İslâm âlemine beyannameleri, 9 Mayıs 1920.

i. Damat Ferit'in vatandaşlık haklarıyla tecridi, 13 Mayıs 1920 (92).

j. İstiklâl mahkemeleri kurulması. 18 Ağustos ve 26 Eylül 1920.

Dördüncü Damat Ferit kabinesinin, sözde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına karşı aldığı tenkil tedbirleri, gerçekte bütün Türk milletine karşı yöneltilmişti. Bununla, Mustafa Kemal Paşa, şahsen "âsi" olmaktan çıkmıştır. İstanbul'un davranışına karşı alınan tedbirler de, bütün Türk milleti adına Büyük Millet Meclisi tarafından alındığı için er geç, milleti zorla esarete mahkûm etmek isteyen padişah ve Damat Ferit hükûmetinin yenileceklerinden şüphe edilemezdi.

Yukarıda ana çizgileriyle belirtilen tedbirler sayesinde iç ayaklanmalar, büyük fedakârlık ve kuvvet kullanılması bahasına olsa da, kontrol altına alınmış, fakat Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı kurulmuş olan millî cephe de çok zayıf düşmüştü. Bu durum, dış düşmanların varmak istedikleri bir sonuçtu. Bu sırada Türk mukavemetini büsbütün kırıp öldürücü barış antlaşmasını Türk milletine kabul ettirmek işini yine Yunanistan üzerine almakla, İzmir çıkarmasından sonra, altından kalkamayacağı ikinci bir maceraya atılıyordu. 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu karşısında; Burhaniye-İvrindi-Soma-Akhisar-Salihli-Nazilli çizisindeki çok zayıf millî cephemiz, iki günde çöktü. İki hafta içinde, Nazilli-Alaşehir-Bursa çizisine kadar ilerleyen Yunanlılar, üçüncü bir taarruzla Doğu Trakya'yı (20-25 Temmuz 1920) ve Uşak bölgesini (29 Ağustos 1920)'de ele geçirdiler (93).

Damat Ferit hükûmeti, 22.6.1920 Yunan taarruzunu tasvip ediyor ve irticaa da taviz veriyor

Yunan istilâ ve tecavüz hırsının Anadolu'da ve Trakya'da dört ay için duraklaması, Büyük Millet Meclisine Anadolu'da iç ayaklanmaları tasfiye etmeyi ve muntazam bir ordunun çekirdeğini kurmayı kolaylaştırmıştır.

kitap

Damat Ferit hükümetinin, kolaylaştırdığı ve öncülüğünü yaptığı 22 Haziran 1920 Yunan taarruzunu nasıl karşıladığı, aynı kabinede Adliye Nazırı Ali Rüştü Efendinin bir İstanbul gazetesine verdiği mülâkattan açıkça anlaşılmaktadır. Bu konuşmanın Yunan taarruzuyla ilgili parçaları şudur:

"Hükümet, Yunan ordusu tarafından yapılan harekâtı protesto etmek niyetinde midir?

- Hükümetimiz Mustafa Kemal taraftarlarını resmen mahkûm etmiş ve hilâfetle vatana hain olduklarını ilân eylemiştir. Binaenaleyh vazifesi, âsilere lâyük olduğu cezayı vermektir. O halde, kendi programımıza dahil bulunan bir hareketi neye protesto etmeli?

- Bu hareket mühim güçlüklerle karşılaşacak mıdır?

- Hayır, bunun da sebebi şudur ki Mustafa Kemal ordusu, öteden beriden toplanmış haydutlardan, sabıkalılardan ve sırf yağma hırsıyla hareket eden birtakım şahıslardan mürekkep, teşkilâtsiz, inzibatsız ve mümaresesiz bir ordudur.

- Fikrinizce harekât uzun sürecek mi?

- Asker değiliz. Fakat, intibaim şu merkezdedir ki General Paraskevopolos'un ordusu şimdi sür'at ve şiddetle hürekâta devam eyleyecek birkaç haftada Ankara surları önünde bulunacaktır.

- Bazı haberlere göre Mustafa Kemal taraftarları arasında anlaşmazlık başgöstermiştir.

- Bu söylentilere dair henüz bir resmî havadis almadık. Fakat doğru olduğuna kaniim. Zira vilâyetler ahalisi, harbin o ağır tecrübesinden sonra, bütün kuvvetiyle barış ve sükûn istemektedir. Halbuki, Mustafa Kemal, her çeşit fedakârlıklar ve yoksulluklar usulünü, ilelebed devam ettirmekten başka bir şey istemiyor.

- Erzurum Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'in Mustafa Kemal ile münasebetini kestiği ve bu vilâyette istiklâlini ilan ettiğine dair dolaşan başka söylentiye ne dersiniz? Buna dair hiçbir bilgim yoktur (94)."

Diğer taraftan, aynı kabinenin Maarif Nazırı da, okullara yayınladığı bir bildiride "Darülfünun (Üniversite) ve okullar öğrencilerinin, politika ile uğraşmalarını ve dışarıdaki kulüplere grimelerini" ve "öğretmenlerin bir siyasi partiye gireceklerin öğretmenlikten çekilmelerini" is temiş ve "devletimiz, Osmanlı Devleti olarak kurulmuştur. Milletimiz Osmanlı milletidir" demiştir (95).

"İrtica ve şiriatçılık"ın, geçici olarak, Damat Ferit kabinesinde Türk toplumunu, İkinci Meşrutiyet'ten dahi ne kadar geriye götürdüğünü göstermek üzere, umumi harp içinde (1917) adliye nezaretine bağlanan şer'i mahkemelerle, kazaskerlik ve evkaf mahkemelerinin yeniden şeyhülislamlığa geri verildiğini (4 Mayıs 1920) burada açıklamak yerinde olur (96).

Sayın Profesör Jaschke, baş tarafta, özette belirtildiği gibi İzmit bölgesindeki çarpışmalardan sonra General Milne'in Kocaeli yarımadasındaki birliklerini daha toplu olarak "Tuzla - Kilya" çizgisine geri aldığını ve 13 Mayıs 1921'de, Türk - Yunan çarpışması karşısında "Milli kuvvetlerin Derince'nin iki mil doğusunu geçmemek üzere bir anlaşmaya varıldığını" kaydetmektedir. İngilizlerin Kocaeli yarımadasında çekildiklerini çizinin "Tuzla - Kilya" olarak gösterilmesinde bir baskı hatası olduğunu sanıyorum. Kilya, Gelibolu yarımadasında ve Çanakkale karşısında bir limandır. İngilizler, Tuzla - Şile'ye kadar çekilmişlerdir. Diğer taraftan, İstanbul'daki Müttefik kumandanlarının kendi aralarında 13 Mayıs 1921'de kararlaştırdıkları tarafsız bölgeyi de, milli devletin tanıdığına dair bir vesikaya rastlayamadım.

5'inci Damat Ferit kabinesinin Anadolu'ya karşı durumu öncekinden farklı mıdır?

5'inci Damat Ferit kabinesinin (21 Temmuz - 21 Ekim 1920) Anadolu'daki kurtuluş hareketini, Sayın Projesör Jaschke'nin ileri sürdüğü gibi, "Nasihât"le bastırmak yoluna girdiği noktasi üzernide durmak gerekmektedir. Bu yeni Damat Ferit hükümetinin de, Anadolu'ya karşı tutumunda, eskisinden farkı büyük değildir. Beşinci Damat Ferit kabinesi de, önceki dördüncü Damat Ferit kabinesi gibi "sayısını çok mahdut sandığı erbab-ı isyanın tedip ve tenkili ve asayişin iadesi matlup" olduğunu açıklamıştır. Dördüncü Damat Ferit kabinesi iktidara geldiği günlerde yayınladığı beyannamede de "Anadolu'nun teskini" için yine aynı siyaseti tutmuştu. Yalnız o vakit "İsyana, iğfal veya tehlide kapılarak katılmış olanların affa nail olmaları için bir haftalık bir pişmanlık ve dahalet şartı" koınmuş iken, bu defa mühlet kaydı kaldırılmıştır. Alemdar gazetesi, beyannamedeki "umumi af" meselesini "biraz geniş ve etraflı" bulmakta ve bu hususun kesin icraat bekleyen Avrupa devletleri üzerinde ne gibi bir tepki yaratacağını sormaktadır. İkdam gazetesinde çıkan imzasız bir makalede ise "yumuşamaya doğru mühim bir temayül olan bu farktan başka eski kabine ile şimdikinin, Anadolu'nun teskini siyasetinde, hemen bir fark mevcut değildir" denilmekte ve beyannamenin Anadolu üzerindeki muhtemel tepkisi üzerinde şu tahminlerde bulunmaktadır:

"Barış antlaşması henüz bize tebliğ edilmediği ve onun tarafımızdan kabul ve imzasına henüz karar verilmediği bir devirde de Anadolu'da harekât-ı milliye adıyla yapılan isyanın muahedemizi hafifletmeye yardım edeceğine dair birtakım efradı millete, bir zahap ve kanaat mevcut olabilirdi. Fakat, muahedenin tebliğinden ve tarafımızdan kabul ve imzasından sonra artık, böyle bir ümit kalmamış olduğu gibi Anadolu'daki isyan hareketinin hikmet-i mevcudiyeti de kalmamıştır... Son Yunan taarruzu da, Kuvayı Milliye'nin düşman taarruzlarına karşı sağlam bir mukavemet teşkil etmekten pek uzak olduğunu, feci bir surette göstermiştir" denilmekte ve "bugünkü şartlar içinde bu meseleye dair hükümetni siyasetinin, evvelki tecrübelerden ziyade muvaffakiyetle neticelenmek ihtimali ve imkânını görmekteyiz" hükmüne varılmaktadır (97).

Gerçekte, BMM'nin aldığı karşı tedbirlerle dördüncü Damat Ferit kabinesinin çıkardığı iç ayaklanmalar

kitap

bastırılmış ve kontrol altına alınmış olduğu gibi Yunan taarruzu da genç milli Türk devletini, ciddi buhranlara rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın azim ve cesareti sayesinde yıkamamıştır. 5'inci Damat Ferit hükümetinin imzaladığı (10 Ağustos 1920), esaretten ve parçalanmaktan başka bir şey ifade etmeyen Sevr antlaşması ise, Türk milletinin, düşmanların tahminlerinin tersine olarak, mukavemet ve mücadele azim ve kararını kuvvetlendirmiştir.

5'inci Damat Ferit hükümeti niçin çekildi?

İç ayaklanmaların bastırılması ve Yunan taarruzunun, beklenen sonucu vermemesi ve en nihayet Sevr antlaşmasının da, Büyük Millet Meclisi ve bütün Türk milleti tarafından nefretle karşılanması Damata Ferit politikasının iflas ettiğini bütün dünyaya ispat etmişti. Bununla, artık, İstanbul hükümetinin, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına, hatta Türk milletine karşı giriştiği "tenkil hareketi" kapanmış bulunuyordu. Milli mücadelenin akibeti, bir Türk - Yunan mücadelesi şekline dökmüştü. Bu tarihi mücadeleyi kazanmak da fedakâr Türk milletine ve kahraman Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya mukadder olacaktı.

Yeni Tefik Paşa kabinesinin politikası

Damat Ferit'in yerine İstanbul'da iş başına geçen (21 Ekim 1920) Tefik Paşa hükümetinin, Anadolu'ya karşı tutumu ise büsbütün başka idi. Bu kabine "Bünye-i vatanda hâdis olan ve devletin varlığını belli olmayan akibetlere doğru sürükleyen ikiliği, devlet ve milletin vakarıyla uygun bir surette kaldırarak milli varlığımızı korumak" politikasını güdüyordu. Bu politikanın açık ifadesi şudur ki Anadolu, Yunanistan'a karşı yalnız başına giriştiği mücadelede muvaffak olmazsa İstanbul, tekrar Anadolu'ya yeniden hakim olacak, aksi takdirde, yani Büyük Millet Meclisi, Yunan ordusunun hakkindan gelecek olursa İstanbul Anadolu'ya bağlanacak ve Osmanlı hükümeti de fiilen ve resmen tarihten silinecekti.

Birinci İnönü zaferi (10 Ocak 1921) ve Ethem isyanının tenkili, (22 Ocak 1921) ikinci ihtimalin üstün geleceğini gösteren ilk ümit verici alamet sayılabilir. Prof. Jaschke'nin yazdığı gibi, İkinci İnönü zaferinden (1 Nisan 1921) sonra, padişahın, Anadolu'yakarşı tutumu değişmiş ve önce fetvalarla "vatan haini ve âsi" ilan ettiği vatan şehitlerinin mübarek ruhlarına İstanbul camilerinde mevlitler okutturmuştur.

6.16 MART MOSKOVA ANTLAŞMASININ TARİHİ ÜZERİNE

"Türkiye'nin mevcudiyet ve istiklaline hürmet eden milletlere, Türkiye halkı derin ve samimi muhabbetini izhar ve ispatta kusur etmez. M. Kemal 2 Ocak 1922. (98)"

Sovyet Rusya - Kafkasya ve Mülli Mücadele

1917 Bolşevik ihtilalinden sonra, Rus hakimiyeti, Kafkasya üzerinden kalkmış ve çok önemli bu geçit bölgesinde milli devletler kurulmuştu. Fakat ergeç, Sovyet Rusya'nın bu bölgeyi eline geçirmeye çalışacağı ve bunda muvaffak da olacağı gözönünde tutulmalıydı. Yalnız, Sovyet Rusya'nın, bize dost bulunduğu bu sıralarda Kafkasya'daki meşru Türk haklarını gerçekleştirmek imkânı de beliriyordu. Mustafa Kemal Paşa, "Pan Turanizm" ve "Pan İslamizm" gibi hayaller peşinde koşmaksızın Brest-Letovsk antlaşmasının hudutları içinde kalmaya, Anadolu'ya ayak bastığı anlardan itibaren kararlı idi. Milli mücadelemizin, Çar Rusyası veya bugünkü dev Sovyet Rusya ile karşılaşmamış olması büyük bir talih eseri olmuştur (99).

Büyük kurtarıcı Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı günden itibaren Sovyet Rusya durumunu da çok yakından takip ediyordu. Kafkasya'daki İngiliz işgalinin Anadolu'yu doğudan kuşatmak ve Sovyet Rusya ile ihtilalci Türkiye'yi birbirinden ayırmak politikasını güttüğünü de biliyordu (100). Samsun'a gelişinden BMM açılıncaya kadar, (19 Mayıs 1919-23 Nisan 1920) iç savaşlarla uğraşmakta olan Sovyetlerle, fiilen temas ve münasebet kurulamamıştır. Prof. Jaschke'nin ihtimal verdiği gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın, karargâhından bir subayı Kırım'a veya Kurmay Başkanı Kâzım Bey'i (Dirik), daha 1919 yılında, o vakit İngiliz işgalindeki Batum'a göndermediğini Sayın Husrev Gerede de teyit etmektedir (101). Yalnız, İstanbul'da, "Bekirağa Bölüğü" diye anılan askerî tevkif evinden kaçarak (7/8 Ağustos 1919) Eylül 1919 sonlarında Sivas'a gelen eski şark orduları grubu kumandanı Halil Paşayı (Kut) "Bolşeviklerden para ve silâh yardımı sağlamak" vazifesiyel Rusya'ya gönderdiği anlaşılıyor. Bu, Anadolu'nun; Sovyetlerle münasebete girmek için yaptığı ilk teşebbüs olarak kabul olunabilir.

1920 başlarında, Moskova'ya gidebilen Halil Paşa, Anadolu'ya ilk silâh ve para yardımı sağlamıştır (102).

Mustafa Kemal Paşa - Harbord - G. Picot

Her bakımdan "müstakil ve her bir Türkiye kurmak" davasıyla mücadeleye atılan Mustafa Kemal Paşa, "Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklardan ve batılıları Sovyet Rusya'dan ayıran derin uçurum"dan hiç şüphesiz, pek ustalıklı ve hiçbir tarafa kendini kaptırmadan faydalanmayı bilmiştir. O, Türk davasını yürütebilmek için, hem batı, hem Sovyet Rusya veyahut aynı zamanda her ikisiyle de temas ve konuşmalarda bulunmuştur. Sovyetlerle temastan önce, Amerikalı General Harbord (22 Eylül 1919) ve Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri George Picot (Kasım 1919) ile Sivas'ta yaptığı konuşmalarda, "Siyasî Amerika mandası"

kitap

veya "İktisadî Fransız mandası" lehine açık bir kabul ifade edecek bir vaidde bulunmamış, sadece, bu iki büyük devletin, Türk davası için sempatisini kazanmaya çalışmıştır (103). Mustafa Kemal Paşa, Güney cephesi kumandanlarına verdiği talimatta (28 Kasım 1919 ve 15 Aralık 1919 tarihli iki şifre) Fransız devlet adamıyla yaptığı anlaşma hakkında şu bilgiyi vermiştir: "...Fransız Suriye fevkalâde Komiseri George Picot ile vaki olan mülâkatta onların Ermenileri geri çekeceklerine, ahaliye zulüm yapmayacaklarına dair olan vaidlerine karşılık biz de müsellâh bir tecavüz yaptırmayacağımızı temin ve kendileri sebebiyet verilerse mesuliyetin onlara raci olacağını ihtar eyledik. Binaenaleyh, bu vaide istinaden silâhlı hiçbir teşebbüste bulunulmaması pek muvafıktır. Fakat, kazanılan fırsattan âzami surette faydalanılarak millî teşkilâtı faal surette ilerletmek, gerekince kat'i bir harekete hazırlanmak hareket düsturumuz olmalıdır." 28 Kasım 1919'da Urfa mutasarrıfına verdiği talimat daha kesindir: "...Gayemiz, vatanın kurtulmasıdır... Mütarekeye, Milletlerarası hukuka aykırı en ufak hareketi protesto etmekten çekinmeyiniz. Millî teşkilâtı kuvvetlendirmeye himmet ediniz. Fransızlar, Türklere zulüm yapmayacaklarına, Osmanlı memurlarının haklarına tecavüz etmeyeceklerine, Ermeni çetelerini işgal mıntakalarında geri çekeceklerine dair söz vermiş olduklarından ahalimiz ve millî teşkilât tarafından silâhlı bir tecavüz yapılmamalıdır. Fakat, Fransızlar veya Ermeniler sebebiyet verirse her türlü mukabsele meşru ve vatanidir. Bunları, ahaliye, ora merkez heyetine böylece anlatınız. Mustafa Kemal."

TBMM-Sovyet Rusya münasebetleri

Fransa, George Picot'nun Sivas anlaşmasına riayet etmemiş ve 1919 yılı sonlarında ve 1920 başlarında Urfa, Maraş, Ayıntap ve bütün Adana cephesinde, Fransızlarla çarpışmalar tekrar başlamıştır (104).

Batı ile yapılan ve hayal kırıklığından başka bir şey getirmeyen bu ilk temaslar, Fransa ve İngiltere'nin, kendi aralarındaki menfaat çatışmalarını, Türklerin zararına ortadan kaldırıp anlaşmaları ve İstanbul'un haksız yere, İzmir işgaline benzer bir şekilde işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da topladığı TBMM Meclisini ve hükümetini, ister istemez, Sovyetlere yanaştıracaktı. Bu sıralarda, Sovyet kuvvetleri de (II inci Bolşevik ordusu) Azerbaycan'a girerek, burada Sovyet idaresini kurmuşlardı (28 Nisan 1920). Buna rağmen, Sovyetler Kafkasya'da daha ileri giderek Ermenistan ve Gürcüstan'ı da işgal edecek durumda değillerdi. Bununla beraber, TBMM hükümetinin karşısında bulunduğu umumî iç ve dış durum da (iç ayaklanmalar, hükümetin henüz yeteri kadar kuvvetlenmemiş olması, Batum'da İtilâf kuvvetlerinin bulunması, Sovyetlerle umumî mahiyette bir anlaşmaya varılmamış olması, Batı devletlerinin, San- Remo kararlarını zorla Türk milletine kabul ettirmeye Yunanistan'ı memur etmeleri, o sıralarda bir Ermeni hareketinin Sovyetlerce ve Batıda iyi karşılanmayacağı v.s.), derhal doğuda bir hareket yapılması için elverişli değildi (105).

TBMM hükümeti kurulunca, Sovyetlerle ili resmî temas, Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşanın 26 Nisan 1920 tarihli telgrafıyla başlar. İkinci teşebbüs, BMM hükümetininin Sovyet Rusya ile temasta bulunarak bir antlaşmaya varmak maksadıyla Moskova'ya bir heyet göndermeye karar vermesi olmuştur. Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin başkanlığındaki bu heyet İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Lazistan Mebusu Osman beylerle Doğu cephesinden katılan Doktor İbrahim Tali (Öngören), Kurbay Yb. Seyfi Beyler (General Seyfi Düzgören), Paris'te Osmanlı murahhaslarına ağır barış şartlarının tebliğ edildiği 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıkmış ise de, Kafkasya yolunun kapalı olmasından Trabzon'dan deniz yoluyla Tuapse'y ve oradan da uzun bir tren yolculuğuyla 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varabilmiştir (106).

Bu arada, Doğu cephemizde, 9 Haziran 1920'de yapılan seferberlikle XV inci Kolordunun mevcudu 22 bin insan (ancak 9 bini muharip) 200 makineli tüfek ve 69 topu bulmuştu. Doğu cephesi kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 23 Haziran 1920'de, Sarıkamış, Kars istikametinde taaruza geçmeyi düşünüyordu. Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa, 21 Haziran 1920 tarihli telgrafıyla vekiller heyetinin, düşünülen hareketi, kat'i olarak geciktirmeye karar verdiğini, doğu cephesine bildirdi. Vekiller heyeti bu geciktirme kararını, biraz yukarıda açıklanan umumî sebeplerden başka, Çiçerin'den 15 Haziran 1920 günü alınan 3 Haziran 1920 tarihli mektubu üzerine 20 Haziran 1920'de vermiştir (107). Askerî harekete geçmeden önce yolda bulunan Bolşevik heyetiyel temas edilmesi uygun görülmişti. Temmuz, Ağustos ve kısmen Eylül 1920 ayları, Moskova ve Ankara'da siyasî müzakerelerle geçtiğinden doğu cephemizde askerî hareket yapılmamıştır (108).

Bu devredeki olaylar şu suretle özetlenebilir:

a. Sovyetlerle işbirliği, Anadolu'da "Bolşeviklik lehine kuvvetli bir temayül belirmesine yol açmış" ve Büyük Millet Meclisinde, Sovyet milletler komiserliğinin bir genelgesinin okunması, komünistliğin mahiyeti üzerine tartışmalara yol açmıştı. Memlekette, halk arasında hattâ silâli kuvvetler içinde mahiyeti ve sonuçları bilinmeden, Bolşeviklik lehine kuvvetli sempati seziliyordu. "Rusların Anadolu'daki gizli komünist faaliyetini kontrol edebilmek üzere Mustafa Kemal Paşa da dahil olmak üzere bütün baştakiler, (yoldaş) ismini alarak ve kırmızı tepeli kalpak giyerek bir komünist gösterisi yapılmıştı. Fakat, Ruslar, milliyet ve vatan duygulu M. Kemal ve arkadaşlarını, gerçek Bolşevik mefkûreli saymayarak Ethem gibi çapulcuları daha ziyade kendilerine yakın gördüklerinden yeni faaliyetlere girişmişler ise de, Rus elçisi Opmal leyhindeki şikâyetler ve bu gibi hareketlere karşı yapılan takibât neticesinde açık komünist tahrikatına son verilmiştir."

"Bolşeviklik tahrikatı, Anadolu hükümetince yakından kovalanıyordu. Bolşevik elçisi Opmal'ın Büyük Millet Meclisinde ve Arif Oruç vasıtasıyla Ethem çetelerinde kurduğu teşkilât ve Mustafa Suphi vasıtasıyla doğu

kitap

hudutlarımızda oynadığı roller vaktinde haber alınarak, birer birer söndürülmüştür. İstanbul'daki Bolşevik teşkilâtı da bidayette İngilizler ve Yunanlılar aleyhinde olduğundan önceleri mûsamaha ve teşvik görmüş ise de Lozan sulhundan sonra orada dahi Bolşeviklik tahrikatına nihayet verilmiştir. Esasen, Ruslarla açık görüşmelerde Türkiye'de Bolşeviklik tahrikatına mûsamaha etmeyeceğimiz açıkça bildirilmiş, tarla sahibi olan köylerimizde tahrikat sökmeyeceği gibi Türkiye'de sanayide çalışan proleter amele de pek az olduğundan bu cihetten birşey kazanmayacaklarına Ruslar da kani olmuşlardı. Bununla beraber, gizli tahrikat devam etmişse de neticesiz kalmıştır." Mustafa Kemal Paşa, bu tehlikeli akımları kontrol altına almış ve memleketin Sovyet peyki olmasını önlemiştir. Bu suretle, memleketin, menfaatlerine göre, doğu ve batı ile anlaşmak imkânını sağlamıştır.

b. Moskova'da, Bekir Sami Bey heyetiyel Sovyet hükümeti arasında 24 Temmuz - 24 Ağustos 1920'deki konuşmalarla bir dostluk antlaşması projesi hazırlanmış, fakat Çiçerin'in, bu antlaşmanın kabulünü ve yardımı Ermenilere Van, Bitlis ve Muş vilâyetlerinden yer verilmesine bağlaması, imzayı geciktirmiştir. Moskova konuşmaları sırasında Sovyetler, Menşevik Ermenistan'la imzaladıkları bir barış antlaşmasıyla (10 Ağustos 1920) Ermenilere, Nahçıvan bölgesini bırakmışlardı. Bununla Culfa-Şah tahtı demir yolu da Erivan'ın kontrolüne bırakılıyordu.

c. 1 Eylül 1920'de Zinoviye'f'in başkanlığında toplanan "Bakü Kongresi"ne Moskova heyetimiz adına katılan Dr. İbrahim Tali Bey, istiklâl için savaştığımızı açıkladı. Enver Paşa ile Bahaeddin Şakir bey de kongrede bulunmuşlar. Bolşevikler, "Dünya federasyonu" peşindedirler. Bakü'deki "Türk Komünist Partisi" lehimizde değildi. Bir kısmı, Türk esirlerinden kurdukları tümenle Türkiye'ye girip bir darbe ile hükümeti ele geçirmek, bir kısmı da Ankara hükümetinin kendiliğinden yıkılmasını beklemek ve Türkiye'de Komünist Partisi kurmak tarafıdır. Mustafa Suphi ve 17 arkadaşı teşkilât için 17 Ocak 1921 günü Kars'tan Erzurum'a gitmişlerdir (109).

d. Moskova'da hazırlanan "dostluk antlaşması"nın geri kalması üzerine, heyet başkanı Bekir Sami Bey 11 Eylül 1920'de, Kafkasya'ya gitmişti (110).

e. Kafkasya yolu açılıncaya kadar Sovyet silâh, cephane ve para yardımı toplama ve transit merkezi Rostov'dan Karadeniz kıyısındaki Tuapse'ye yöneltilmiş ve buradan Lazistan Mebusu Osman Beyin nezaretinde, motor ve vapurlarla Trabzon'a (bir buçuk milyon altın ruble, silâh, cephane) ve Alman tüfek cephanesi (1726 sandık) Garp Cephesi için, Samsun ve İnebolu'ya gönderiliyordu.

Millî Mücadele ve Enver Paşa

f. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin istiklâl ve varlığını kurtarmak için, çok güç şartlar altında Sovyetlerle işbirliği kurmaya ve batıda Yunanlılara karşı kullanılmak üzere silâh, cephane ve para yardımı elde etmeye çalışırken, Enver Paşa da boş durmamıştır. Enver Paşa, Türk esirlerinden, Dağıstan ve Kafkasya'dan teşkil edeceği kuvvetlerle, 1921 ilkbaharında, Anadolu'da ve "İslâm İhtilâl Cemiyetleri Birliği" ve "Halk Şûralar Fırkası"nın yardımıyla, Anadolu'da idareyi eline geçirmek gibi hayaller peşinde de koşmuştu. Sakarya muharebesi sıralarında Batum'a gelen Enver Paşa'nın Trabzon'da "Kayıkçılar kâhyası Yahya"ya kurduduğu bir taburun başına geçerek Ankara'ya gitmeyi ve hâlâ kendisine taraftar sandığı bazı eski dost ve arkadaşlarının da katılmalarıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçmek gibi delice teşebbüslerde bulunduğu da anlaşılıyor. Bu gizli teşebbüse ait vesikaların Trabzon'da ele geçmesi ve asıl Sakarya meydan muharebesinin kazanılması Enver Paşa'nın Anadolu macerasına son vermiştir (111). Bundan sonra birkaç arkadaşıyla Batum'dan Türkistan'a giden (Ekim 1921) Enver Paşa, Türkistan'da, Buhara Cumhuriyeti Reisi Osman Hoca ile birlikte, 9 ay kadar (20 Ekim 1921-4 Ağustos 1922) Bolşeviklere karşı mücadele etmiş ve bayram sabahı çok yakın mesafeden başlayan bir çarpışmada Rus makineli tüfek ateşiyle şehit düşmüştür. Arkadaşı, eski Bahriye Nazırı Cemal Paşa da Enver Paşa'dan 14 gün önce (21 Temmuz 1922) Tiflis'te sokakta şehit edilmişti (112).

Ermeni meselesinin çözülmesi

18 Eylül 1920'de Trabzon'a gelen Yusuf Kemal Bey, birlikte getirdiği "dostluk antlaşma projesi"ni ve Bekir Sami Beyin raporunu buradan telgrafla Ankara'ya vermiş ve tamamlayıcı bazı şahsî intibalarını da bunlara eklemiştir. Moskova'nın bazı siyasî düşüncelerle, Ermeniler lehine isteklerde bulunduğu ve Ermeni meselesinin tarafımızdan çözümlenmesine karşı ciddi bir mukavemet göstermeyeceği anlaşılıyordu.

Lenin, Moskova'da Yusuf Kemal Beyin kulağına şunu söylemişti:

"- Ermenilerle muahede yapmakla hata ettik. Biz, düzeltmeye çalışacağız. Biz yapamazsak siz tashih edersiniz (113)."

Lenin'in bu sözleri, doğu hudut meselemizin çözülmesini çok kolaylaştırmıştır.

Bu sıralarda, 24 Eylül 1920'de, Ermenilerin, doğu sınırlarımızın birçok noktalarında, bilhassa Bardiz'de taarruza geçmeleri, doğu sınırlarımızda iki taraf arasında durumun gerginleştiği. Anlaşılan, Yunanlıların batıda geniştir bir bölgeyi ele geçirmeleri ve Ankara-Moskova anlaşmasının henüz gerçekleşmemesi, Erivan Ermenilerini S'evres antlaşmasının büyük Ermenistan hakkındaki vaidlerini gerçekleştirmek yolunda harekete geçirmişti. Hiç şüphesiz, Çiçerin'in Türk-Sovyet antlaşmasının imza edilmesini, Ermenilere Van, Bitlis ve Muş vilâyetlerinden toprak verilmesine bağladığı Erivan'da da öğrenilmişti. Bilhassa, bu olayın Ermenileri son tecavüze teşvik ettiğini sanıyorum.

Doğu cephemizde, 28 Eylül 1920 günü, merkezde, 9'uncu ve 12'nci Tümenlerimizin baskınıyla başlayan ve

kitap

süratle gelişen ileri hareket neticesinde, 30 Eylülde Sarıkamış ve Merdenek işgal olunmuş ve bu suretle askerî emniyetimiz bakımından çok önemli "Soğanlıdağ ve geçitleri" ele geçirilmişti. Cephemizin sağ kanadında Bayezit bölgesindeki 11'inci Tümenle Trabzon ve civarındaki 3'üncü Kafkas Tümenimiz yerlerinde bırakılmışlardı.

Bu durumda, Ruslarla ve Gürcülerle bir anlaşmaya varmadan Kars'a taarruz edilmesini Doğu cephesi kumandanlığı mahzurlu görünüyordu. Sarıkamış ve Merdenek'in işgali Ermenileri bizimle barışa yanaştıracak bir zafer olmamıştır. Mustafa Kemal Paşaya göre, "Ermeni hareketinin siyasî hedefi Ermeni meselesinin çözülmesi için Rusları ve Ermenileri bizimle ciddî müzakerelere yanaştırmaktır. Ancak Kars'ın işgali suretiyle Ermenilere vurulacak kat'i bir darbe, Ermenilerle, doğrudan doğruya veya Bolşevikler vasıtasıyla, barış imkânını hazırlayabilir."

Bu düşünceyle, Vekiller Heyeti, 11 Ekim 1920'de, Doğu cephesi kumandanlığına "askerî durumun arzedeceği fırsatlardan faydalanmak suretiyle Ermenilere karşı başlanılan hareketi devam ettirmek yetkisini" vermiştir. 28 Ekim 1920'de başlayan Türk taarruzu, 30 Ekimde Kars'ın geri alınmasıyla neticelenmiş ve ileri hareketimizin Gümrü yönünde devam ettirilmesi karşısında Erivan hükûmetiyle 18 Kasım 1920'de, önce 7 gün müddetle yapılan mütareke, 5 Aralık 1920 gününe kadar on gün daha uzatılmıştır. Türkiye'ye, Kars, Sarıkamış ve Kağızman'dan başka, Kulp ve Iğdır'ı da bırakan 2 Aralık 1920 "Gümrü antlaşması" Türk-Sovyet dostluğunda hiçbir aksaklık husule getirmemiştir. Türk taarruzu, Menşevik Ermenistan'da, Türk-Ermeni barışının imzalandığı 2 Aralık 1920'de, Sovyet rejimi kurulmasını da kolaylaştırmıştı. Mustafa Kemal Paşanın, Dağıstan muhtariyetinin ilân edilmesi münasebetiyle memnuniyetini bildiren bir telgrafını Lenin, 7 Ocak 1921'de verdiği cevapta "... Sovyet Rusya, topraklarındaki bütün milletlere muhtariyet vermekte ve her milletin kendi mukadderatını kendisi tâyin etmesi prensibi gereğince onların mahallî muhtariyetler kurmalarını desteklemektedir" dedikten sonra "sarsılmaz bir enerjiyle yurdunun bağımsızlığı ve refahı için savaşıyan Türk milletine ve onun hükûmetine en samimî dileklerimiz ifade etmeme müsaade buyurun" tarzında bir dostluk gösterisinde de bulunmuştu. Lenin'in imzasıyla gelen bu telgraf da, Türk-Ermeni meselesinin tarafımızdan çözülmesinin ve Gümrü antlaşmasının yeni başlamakta olan Türk-Sovyet dostluğunu bozmak şöyle dursun, kuvvetlendirdiğini gösteren yeni bir vesika olarak ileri sürülebilir (114).

Moskova antlaşması ve Gürcü hareketi

Bu arada, Sovyetlerle yeni şartlara göre, dostluk antlaşmasını müzakere ve neticelendirmek üzere seçilen muahede heyetimiz (115) (Yusuf Kemal Tengirşenk, Büyükelçi Ali Fuat Paşa, Doktor Rıza Nur, Ataşemiliter Saffet ve Kur. Yb. Seyfi beyler) 20 Ocak 1921'de karayoluyla Moskova'ya gitmek üzere Kars'tan hareket etmişti. Heyetimiz, 19 Şubat 1921'de Moskova'ya varduktan üç gün sonra Menşevik Gürcistan elindeki üç sancak kısımlarının da kurtarılmasına geçildi. Ankara'daki Gürcü elçisiyle yapılan anlaşmaya göre (23 Şubat 1921) Ardahan (24 Şubat 1921), Artvin (6 Mart 1921), Ahışa (7 Mart 1921), Ahilkelek (14 Mart 1921) ve en nihayet Batum (11 Mart 1921) Türk birlikleri tarafından işgal olundu. 18 ve 20 Mart 1921 günleri Batum'da, iki taraf arasında çarpışmalar oldu. 16 Mart 1921'de imza olunan Türk-Sovyet dostluk antlaşması, Ankara'da Vekiller Heyetince kabul olunmuş (21 Mart 1921) ve bunun hükümlerine göre, Batum, Ahıska ve Ahileklek Bolşevik Gürcülere bırakılmıştır (116).

Moskova antlaşmasının, Kafkas cumhuriyetleri ve Ukrayna ile yapılan anlaşmalarla sağlamaştırılması

Sovyet Rusya ile 16 Mart 1921 Moskova antlaşmasıyla tespit olunan hudutlar, 13 Ekim 1921 Kars

antlaşmasıyla Sovyet Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan hükümetleri tarafından da kabul olunmuştur.

Moskova antlaşmasını müzakere ve imza eden heyet başkanı Yusuf Kemal Bey, Ankara'ya dönüşünde, beraberinde muahedenin aslıyla birlikte dört yüz bin altın da getirmişti.

Yukarıda, kısaca anlatıldığı gibi, Mustafa Kemal Paşa, memlekete komünizmi sokmadan ve Sovyet işgali altına (117) düşmeden, iki tarafın gerçek menfaatlerine uygun bir Türk-Sovyet işbirliği ve dostluğu kurmaya muvaffak olmuştur. Bu dostluk, Batı devletleriyle de anlaşmaya ve devamlı barışın temellerini atmaya hiç de engel olmamıştır (20 Ekim 1921 Türk-Fransız Ankara antlaşması, 24 Temmuz 1923 Lozan antlaşması ve Boğazlar mukavelenamesi).

Moskova antlaşmasını, yukarıda belirtildiği gibi Kafkas cumhuriyetleriyle imzalanan Kars muahedesini takip etmişti. Fransa ile varılan Ankara antlaşmasına (20 Ekim 1921) rağmen, Türk-Sovyet dostluğu, 1922 yılı başlarında, Ankara'yı General Frunze başkanlığındaki Ukrayna heyetinin ziyareti sırasında bu Karadeniz cumhuriyetiyle de imzalanan dostluk antlaşmasıyla, bir kat daha kuvvetlenmiş bulunuyordu. Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Türk-Ukrayna antlaşmasının TBMM tarafından tasdik edildiğini ve tasdikname vesikalarının Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey reisliğindeki bir heyet tarafından takdim edileceğini bildiren 10 Nisan 1020 tarihli Fransızca telgrafnamesinde bilhassa şu hususları açıklamıştı: "... Rus dostluğu her vakit ve geçmişte olduğu gibi Büyük Millet Meclisi hükûmeti politikasının temelini teşkil etmektedir. Emperyalist ve kapitalist devletlerin yeni metodları karşısında, her iki memleketimizin, her vakitten daha kuvvetli bir blok teşkil etmeleri lüzumuna inanmaktayım. Rusya'nın, birçok vesilelerle bize yaptığı yardımlar, bizce, özel bir önem kazanmaktadır... Bu yardımın, geçirmekte olduğumuz şartlar içinde de, devam edeceğini kuvvetle ümit etmekteyim (118)."

kitap

17 Aralık 1925 Türk-Sovyet "Tarafsızlık antlaşması" ile kuvvetleşen Türk-Sovyet dostluğuna Türkiye, bu antlaşmanın Sovyetler tarafından bozulduğu 7 Kasım 1945 yılına kadar bağlı kalmıştır. Şunu da hiçbir vakit hatırdan çıkarmamak gerekir ki Sovyet Rusya İkinci Dünya Harbi sonunda ortaya attığı "Çanakkale'de Sovyetlere dayanak noktaları verilmesi" ve "1921 Türk-Sovyet hudutlarının düzeltilmesi" yolundaki isteklerinden, henüz resmen vazgeçmiş bulunmamaktadır.

7. TÜRK-İNGİLİZ DOSTLUĞUNUN YENİLENMESİ

Mütareke yıllarında İngiliz tüşmanlığının sebepleri

Birinci Dünya Harbi sonlarında, Mondros Mütarekesi imza olunmadan önce, Fransız hükûmeti, Loyd Corc'un talebi üzerine ve bir dostluk gösterisi olarak Şark ordularının İstanbul'a yöneltilen sağ kanadının kumandasını, İngiliz Selânik Kuvvetleri Kumandanı General Milne'e vermeyi kabul etmişti. Aynı zamanda, Mondros'ta bulunan Fransız Amirali Amet'nin de ortadan silinerek Türklerle mütareke konuşmalarının yalnız İngiliz Amirali Calthorpe (kaltorp) tarafından yürütülmesini de hoşgörmüştü. Bununla, Fransa, mütareke konuşmalarını ve bu anlaşmanın uygulanmasını, önceden İngiltere'ye bırakmış oluyordu (119). Osmanlı Devletinin Filistin'de Allenby ordularının taarruzuyla çökertildiğini ileri süren İngiltere, kendi başına, Müttefiklerini karıştırmaksızın, Osmanlı Devletiyle imzaladığı mütarekenamenin uygulanmasını da üzerine almış bulunuyordu. Mütarekenameyi imza eden İngiliz Amirali Calthorpe, önceleri Mondros'tan ve hemen arkasından İngiliz yüksek komiseri olarak İstanbul'a geldikten sonra, mütarekenamenin uygulanması işini de kendisi yürütmüştür. Mütarekenamenin imzası sıralarında elimizde bulunan Musul şehriyle, bu vilâyetin bazı kazaları, İskenderun ve Adana vilâyeti, hep, Amiralin yüksek komiserliği zamanında, onun Babiâli'ye verdiği ültimatom ve notalarla haksız ve mütarekenameye aykırı olarak işgal olunmuştur. Daha sonra, hiçbir sebep yok iken, İzmir'e bizzat giderek hiçbir Türk mukavemetine meydan verdirmeden Yunan birliklerinin karaya çıkarılmasını (15 Mayıs) sağlayan da yine aynı zattır. İngiltere, İstanbul'da İtilâf orduları arasında kumanda meselesini düzenleyen, Müttefikler arası 3 Aralık 1918 Londra anlaşmasına da riayet etmeyerek, Fransız Şart Orduları Kumandanı General Franchet d'Esperey karargâhının İstanbul'a gelmesinden sonra dahi, İstanbul'da kumandayı elinde muhafaza etmekte devam etmiştir.

Batum işgal ve tecavüzlerini 27'nci İngiliz Tümeni Kumandanı General Walker ve Batum Askerî Valisi General Thomson yapmışlardı. Çanakkale'yi de 28'inci İngiliz Tümeni işgal etmişti. Musul haksızlığı ve bu cephede mütarekeye aykırı işgaller, Irak İngiliz ordusu Kumandanı General Marshal ve Süvari Tümeni Kumandanı General Cassel (Kassel)'in emirleriyle yapılmıştır. Erzurum'dan Edirne'ye ve İzmir'e kadar dağıtılan İtilâf kontrol subaylarının hepsi İngilizdi.

Bundan başka, Osmanlı Harbiye Nazırıyla (Ömer Yaver Paşa) Hariciye Nazırını (Mustafa Reşit Paşa) İngiliz sefaretine çağırarak, mütarekename ile hiçbir ilgisi olmayan ve bu anlaşma hükümlerini aşan 6'ncı Ordu hakkındaki isteklerini bir ültimatom hâlinde bildiren zatın da Mareşal Allenby olduğu unutulmamalıdır. "Ermenistan ve Kürdistan" işleriyle en çok uğraşanlar da İngilizlerdi. Allenby isteklerinin gayesi de bu idi. Bu konuda Meraşel Fevzi Çakmak'ın fikri şudur: "İngilizler, Kafkasya'yı işgal ettikten sonra Armeni hükümetini teşkil ile Kars'ı ele geçirmişler ve Vilâyatı Şarkiyeyi de Ermenistan ve Kürdistan namıyla kendilerine bağlı birer hükümetçik hâline koymaya teşebbüs etmişlerdi. Fakat, Yakup Şevki Paşanın Kafkasya'dan Erzurum'a çektiği ordusu tam ve mücehhez bir halde elde buldukça bunu yapmaya muvaffak olamadıklarından Yakup Şevki Paşayı İstanbul'a celbedip Malta'ya sevk ile Erzurum ve Sarıkamış'a da Miralay Rawlinson'u icrayı faaliyete memur etmişlerdi. Büyük Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'a gelerek işi ele alması İngiliz plânını akamete uğratmıştı."

Samsun bölgesiyle Doğu Karadeniz kıyılarında Rum ahali arasında Pontosculuğu da destekleyen İngilizlerdi. 6'ncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşanın da Osmanlı Harbiye Nazaretine yazdığı 15 Ocak 1919 tarihli raporunda belirttiği gibi "İngilizler, Türklerden gayri bütün kavimleri kışkırtarak istiklâl daiyesine düşürüp Osmanlı padişahlığını parçalamak emelindedirler."

Mütarekenin ilk yedi ayında yapıldığı anlatılan haksızlıkların kısa ve eksik plançosu bile Türk milletinde ve Türk ordusunda, bütün iyi niyet duygularımıza rağmen, İngilizlere karşı uyanan düşmanlığın ve duyulan hincin en kadar haklı ve yerinde olduğunu gösterecek bir yeterlikte olduğunu sanıyorum.

16 Mart 1920 İstanbul işgalini, Mebusan Meclisi tecavüzünü ve Şehzadebaşı baskınını da yapanların İngiliz birlikleri olduğu buna eklenirse, İngilizlere karşı duyulan husumetin kaynakları kolayca anlaşılır.

Atatürk'ün dış politika anlayışı

Bu olayların başında bulunanlara şahsen hiçbir kabahat ve kusur yüklemek doğru olmayacağı bilinen bir gerçektir. Bu şekilde davrananlar ancak hükümetlerinin emirlerini yapmışlardır. O hâlde, asıl mesele, Büyük Britanya İmparatorluğuna, tuttuğu politikanın yanlış olduğunu fiilen göstermek ve onu Türk dostluğuna yanaştırmakta idi. Açıkçası, İngiltere'ye ve büyük batılı devletlere Türk milleti hakkında verdikleri "ölüm kararı"ni değiştirmekte idi. "Millî hudutlar içinde müstakil ve her hür bir Türkiye yaratmak" davasıyla mücadeleye atılan Mustafa Kemal Paşa için irsî düşman ve devlet politikasında silinmeyen kin ve unutulmayacak düşmanlık yoktu ve olamazdı (120). Devlet idaresinde ve dış politikada ancak "o zamanki

kitap

menfaatler muvazenesi" hâkim olabilirdi. Atatürk'ün dediği gibi, "Türkiye'nin mevcudiyet ve istiklâline hürmet eden milletlere, Türkiye halkı derin ve samimi muhabbetini" göstermekte kusur etmezdi. İngiltere'ye ve batılı devletlere, Türk milletinin varlığını, yaşama hakkını ve Türkiye'yi yok etmek için Yunanistan'ı kullanmanın yanlış olduğunu isbat etmek gerekiyordu. Buna muvaffak olduğumuz takdirde, başta İngiltere olmak üzere, batılı devletlerin, hatta Yunanistan'ın menfaatlerini Türkiye ile dost olmakta göreceklarine şüphe yoktur.

Türk-İngiliz dostluğunun temeli

Sayın Profesör Yeşke'nin yukarıda özetini verdiğimiz yazısında da belirttiği gibi Türk-İngiliz dostluğunu sağlayan en büyük ve tarihî olay, Başkumandan Atatürk'ün Yunan ordusunu beş gün içinde (26-30 Ağustos 1922) yok etmesi yani Büyük Zaferimiz olmuştur. Bundan sonra, Mustafa Kemal Paşa, o zamanki kuvvet ve kudretinin sınırlarını gayet iyi hasep ederek, isteklerinde ölçülü davranmış ve âkibeti meçhul yeni maceralara atılmaktan kendini korumuştur. hiç şüphesiz, Türk ordularının İzmir'den sonra Çanakkale Boğazı bölgesindeki İngiliz kuvvetlerini sıkıştırdıkları 1922 Eylül ayının son günlerinde durum çok buhranlı idi. Bu günlerde onun yanlış ve acele bir kararı, Büyük Britanya ile yeni bir harp açılmasına ve kazanılan zafer meyvalarının elden kaçmasına sebep olabilirdi. Mustafa Kemal Paşanın soğukkanlılığı ve ileriye doğru olarak görebilmesi ve hesaplı davranışı, Türkiye'yi zaferden sonra yeni maceralara atılmaktan ve Batı Trakya'nın ve Musul'un işgali gibi elde edemeyeceği teşebbüslerde bulunmaktan alıkoymuştur. Diplomatik sahada Türk-İngiliz dostluğunu hazırlayan ikinci olay, Lozan Konferanslarında, Boğazlar mukavelenamesinde Türk-İngiliz menfaatlerinin uzlaştırılması olmuştur (121).

8. YENİ TÜRKİYE'NİN HUDUTLARI

Mustafa Kemal Paşa ve hudutlarımız

Yeni Türkiye'nin bugünkü sınırları, Mustafa Kemal Paşanın mütareke imzalandığı günlerde, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı olarak başlayan (122) ve daha sonra Samsun'a geçmesiyle bütün Millî Mücadelede devam eden basiretli, azimli ve hesaplı çalışmalarıyla tespit olunmuştur (123).

Mondoros Mütarekenamesinin "Muhasemat, 1918 yılı Ekim ayının 31 inci günü, mahallî saatle öğle vakti, nihayet bulacaktır" şeklindeki sonuncu maddesi (25 inci madde), her iki taraf ordularının buldukları çizgileri aşmamalarını gerektirir. Millî Misakımızın 1 inci maddesi de 30 Ekim 1918 günü düşman ordularının işgali altındaki çiziyi "Mütareke Hattı" olarak kabul etmiştir. Mütarekenamenin 7 inci maddesindeki "Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır" kaydının, hiçbir gerekçe ileri sürmeden koca vilâyetlerin İtilâf, hatta üçüncü bir devlet tarafından işgaline hak vermeyeceği hiç itiraz kaldırmayan bir gerçektir. Bununla beraber, mütarekenamede, bir mütareke hattı tesbit edilmiş olsaydı, yapılan tecavüzlerin daha açıkça anlaşılmasına yardım edeceği gibi bir fayda mülâhaza olunabilir.

Güney hududumuz

Güney hududumuz için Bekir Sami-Briand arasında yapılan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul olunmayan 11 Mart 1921 Türk-Fransız anlaşması esastır. Bu anlaşmanın hududa ait 14 üncü maddesi şudur: "Yeni hudut, İskenderun Körfezinde ve Payas'ın güneyinde bir noktadan başlayarak hissolunacak surette düz olarak Meydani Ekbez'e doğru gider. Bu köy ve istasyon Suriye'de kalır. Oradaki Mersevi mevkiini Suriye'ye ve Karnebi mevki ile Kilis şehrine Türkiye'ye bırakacak surette güney doğuya yönelir ve Çobanbey istasyonunda Bağdat demir yoluna kavuşur ve Nusaybin'e kadar demir yolunu takip eder. Demiryolunun plâtfomu Türk arazisinin içinde kalır. Hudtu, Nusaybin'den sonra Arzanah kuzeyinde Fırat'ın dirseğine kavuşur ve Cezirei İbni Ömer'e kadar güneye doğru Fırat'ı takip eder."

20 Ekim 1921 Ankara Türk-Fransız anlaşmasında hudut, Nusaybin ile Cizre arasındaki eski yoldan ve (Cizre) kasabasının Türkiye'ye bırakılması gibi küçük düzeltmeler bir yana bırakılırsa, Bekir Sami Bey anlaşmasında olduğu gibi kalmıştır. Bilindiği gibi Lozan antlaşması da, Ankara anlaşması hududunu olduğu gibi kabul etmiştir. Hatay'ın Türk toprakları dışında kalmış olmasını kendine büyük bir kaygı edinen Büyük Atatürk, şahsi nüfuz ve otoritesini kullanarak sağlığında hududumuzdaki bu büyük haksızlığı da kaldırmaya muvaffak olmuş ve 5 Temmuz 1938'de, Türk ordusunun, bu öz Türk yurduna da barış yoluyla girmesini sağlamıştı. Hatay, 23 Haziran 1939 Türk-Fransız anlaşmasıyla anavatana katılmış ve güney hududumuz bugünkü şeklini almıştır.

Avrupa yakasındaki hududumuz

Avrupa'daki hududumuzun en sakat tarafı, şüphesiz, 29 Eylül 1913 Türk-Bulgar hududunun elde edilmemiş olmasıdır. Bu suretle Kuleliburgaz (Pityon) - Karaağaç demir yoluyla birlikte Kızıldelice deresine kadar uzanan Meriç batısındaki bir bölge, Yunanistan'da kalmış oluyor. Yalnız, Yunan tazminatına karşılık, Karaağaç istasyonu küçük bir köprübaşı elimizde bırakılmıştır (124). Lozan Konferansı'nda, Batı Trakya'da plebisit yapılması hakkındaki "Millî Misak"ın üçüncü maddesinin isteği de, Lozan Konferansı'ndaki gayretlerimize

kitap

rağmen, yerine getirilememiştir. Buradaki Türk çoğunluğu, İstanbul Rumlarına bir karşılık olarak mübadeleden istisna edilmiştir. Batı Trakya Türklerinin durumunun, İstanbul Rum vatandaşlarımızın faydalandıkları eşitlik derecesinde düzelmesi, Türk-Yunan münasebetlerinin samimiyetine, Yunan hükümetin iyi niyetine, komşuluk ve dostluk anlayışına, daha çok oradaki kardeşlerimizin davranış ve uyanışlarına kalmış gibidir.

Doğu hududumuz

Sovyet Rusya ile bugünkü doğu hududumuz, evvelâ Menşevik Ermenistan'la, arkasından Sovyet Rusya ve Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcüstan'a imzaladığımız Gümrü (2 Aralık 1920), Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) antlaşmalarıyla tespit edilmiş bulunmaktadır. Tarafların tam bir serbestlik içinde vardıkları bu anlaşmalar dışında Türkiye'nin bir hırs ve emeli kalmamıştır.

Boğazlar anlaşması, Ege adaları ve Montreux anlaşması

Gayri askerî bölgeler rağmen, Lozan'da imzalanan "Boğazlar Mukavelesi" (24 Temmuz 1923) Türkiye bakımından bir süre için, Boğazların emniyetini sağlayacak mahiyette idi. Ege adaları üzerinde hâkimiyet problemi de, Lozan antlaşmasıyla (24 Temmuz 1923) çözülmüştü. Eski Boğazlar mukavelenamesinin yerini alan Montreux (Montrö) anlaşması ise (20 Temmuz 1936) Boğazlardaki "gayri askerî bölge" kaydını kaldırmış ve yeni duruma göre Türkiye'nin ve Karadeniz'de kıyıları olan devletlerin emniyetlerini yeniden düzenlenmiş ve sağlamlaştırmıştır. İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye bu anlaşmaların hükümetlerine titizlikle bağlı kalmıştır.

Millî Misakın birinci maddesinde sonradan yapılan değişiklik

İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ndeki mebuslar tarafından, Sivas Kongresi kararlarına ve Mustafa Kemal Paşa'nın talimatına göre, 28 Ocak 1920'de kaleme alınan "Ahdı Millî" (Misakı Millî) beyannamesi, Meclisin 17 Şubat 1920 oturumunda okunarak kabul olunmuş ve ertesi günü de bu beyannamenin bütün parlamentolara ve basına bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Meclisince kabul olunan bu beyannamenin birinci maddesinde, Profesör Yeşke'nin işaret ettiği gibi "... hattı mütareke dahil ve haricinde dinen, ırken, emelen müteahhit ve yekdiğerlerine karşı hürmeti müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhum ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleriyle şeraiti muhiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiç bir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür" kaydı vardır. Üç doğu vilayetimiz (Batum, Kars ve Ardahan) ve Batı Trakya için beyannamede ayrı hükümler (2'inci ve 3'üncü maddeler) kabul olduğuna ve Hatay da 30 Ekim 1918 mütareke hattı içinde bulunduğuna göre "Mütareke hattı haricinde" kaydı (125), Milli Misakla, Mustafa Kemal Paşanın arzu ve maksadı dışında bazı emeller beslendiği şüphesini uyandırabilirdi.

Profesör Yeşke'nin de Hamdullah Suphi Tanrıöver'in hatırasına dayanarak ileri sürdüğü gibi Mustafa Kemal Paşanın, kendisine tevdi ettiği Sivas Kongresi beyannamesine uygun ve başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bütün Temsil Heyeti üyelerinin imzalarını taşıyan bir metni "1920 yılı başlarında Milli Misakı hazırlamakla görevli komisyona verdiğini" sayın Hüsrev Gerede teyit etmiş bulunmaktadır. Hüsrev Gerede'nin hatırladığına göre komisyon, Mustafa Kemal Paşanın metnini pek az bir değişiklikle kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşanın Hüsrev Gerede'ye verdiği metin, İstanbul Meclisi'nin basılacağı haber alınması üzerine, Hüseyin Rauf Beyin (Sayın H. R. orbay) kararıyla Ankara'ya gönderilmiştir. Büyük Millet Meclisi evrakı arasında bulunması muhtemel olan bu vesika bütün araştırmalara rağmen henüz bulunamamıştır (126). BMM üyeleri 18 Temmuz 1920'de, gizli bir oturumda "Misakı Milli"ye sadakat yemini ettikleri gibi bir yıl sonra, 10 Mayıs 1921'de Millet Meclisi'nde kurulan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Grubu" nizamnamesi için kabul olunan iki temel umdeden birincisi "Misakı Milli esasları dairesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini sağlayacak barışı elde etmek için milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini bu esasa göre yöneltmekti (127). Yukarıda belirtildiği gibi, BMM'inde sadakat yemini yapıldığı ve daha sonra bu misakın Meclis Müdafaa Hukuk Grubu nizamnamesinin en önemli bir kısmı olarak kabul olduğu sıralarda, birinci maddedeki "hattı mütareke dahil ve haricinde..." hükmünden hariç kelimesinin Mustafa Kemal Paşa tarafından çıkarıldığı anlaşılmaktadır. "Misakı Milli"nin daha sonraki metinlerinde bu "hariç" kelimesinin çıkarıldığı görülmüştür.

Türkiye'nin bugünkü hudutları üzerindeki bu kısa araştırmadan da anlaşılacağı gibi, Milli Mücadele yıllarında hudutlarımızı tespit eden anlaşmalardan sonra, Atatürk, bu hudutları, barış yoluyla düzeltmek için çalışmalarına devam etmiş ve Montrö anlaşmasıyla (20 Temmuz 1936) Boğazlar gibi en önemli bir bölgede Türkiye'nin emniyetini sağlamış ve 5 Temmuz 1938'de Türk birliklerinin Hatay'a girmeleriyle de Güney hududumuzda bu öz Türk yurdu, barış yollarıyla anavatana kavuşmuştur. Bu iki olay, bütün ömrünü Türk toraklarının savunulmasında ve Türk sınırlarının kuvvetlendirilmesinde harcayan Atatürk'ün Türk vatanına, Milli Mücadele yıllarından sonra yaptığı büyük hizmetlerin başında yer alacak kıymette birer başarıdır.

1918 - 1922 YILLARINDA OSMANLI HÜKÜMETİ

1958 yılı Ağustos ayında Başvekâlet arşivinde iradeler üzerinde yaptığım incilemelere dayanarak, Sayın Profesör Yeşke'nin boş bıraktığı bazı tarihleri tamamlamak ve bazı ilaveler, düzeltmeler yapmak isterim:

kitap

1. İlk Talat Paşa kabinesi 22 Kanunu Sani (Ocak) 1332 (4.2.1917)'de kurulmuştu. Sultan Reşad'ın ölümü (3 Temmuz 1918) üzerine yeni hükümdar Mehmet Vahidettin, Talat Paşa'yı sadarete bırakmış, sadrazamın 6 Temmuz 1918'de teklif ettiği Vükela Heyeti listesini tasdik etmiş ve yeni hükümete 8 Temmuz 1918'de bir hattı hümayunla bazı talimat vermişti. Buna göre, Talat Paşa'nın 6 Temmuz 1918'de ikinci sadaretinin de listenin başına kaydedilmesi gerekiyor. (Bk. T. V. 9 Temmuz 1334 / 1918, Numara 3289).
2. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Berlin'e giden sadrazam ve Maliye Nazırı Vekili Mehmet Talat Paşa'nın avdetine kadar, Meclisi Vükela, Şeyhülislam tarafından riyaset edilmek üzere, sadaret vazifelerinin Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Maliye umurunun, posta, Telgraf ve Telefon Nazırı Haşim Bey taraflarından vekaletenifası tensip edilmiştir. 3 Eylül 1334/1918.
Buna göre, Enver Paşa, 3-27 Eylül 1918 sadrazam vekili olarak listede yer almalıdır. (Bk. T. V. 4 Eylül 1334/1918, 3336 ve T. V. 28 Eylül 1334/1918, 3353).
3. Paris barış konferansına giden Sadrazam ve Hariciye Nazırı Damat Ferit'in dışarıda bulunacağı süre için sadaretin Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Hariciye Nezareti işlerinin Roma Sefiri Safa Bey tarafından yürütülmesi irade tarihi 3 Haziran 1335/1919 olduğuna göre, Mustafa Sabri Efendinin sadrazam vekilliği, 3.6.1919 - 18.7.1919 olarak düzeltilmelidir. Hariciye vekilleri bahsinde de, Safa Beyin Hariciye Nazır Vekilliği 6.6.1919 olarak başlar (Bk. T.V., 12 Haziran 1919/1335, 3573).
4. İsmail Canbulat Beyin Dahiliye Nazırlığı tarihi, 30.7.1918 değildir, doğrusu 16.7.1918'dir (Bk. T. V., 20.7.f 1918/1334, 3297).
5. Doktor Nazım Beyin Maarif Nazırlığına tayin tarihi, 30 Temmuz 1334/1918 olmayıp 20 Temmuz 1918'dir (Bk. T. V., 21 Temmuz 1918/1334, 3298).
6. Kemal Beyin (Kara Kemal) İaşe Nazırlığına tayin tarihi 22.8.1918 değildir, 18.8.1918'dir (Bk. T. V., 21.8.1918, 3324).
7. Hüseyin Haşim Beyin Posta ve Telgraf Nazırlığına tayin tarihi 3.9.1917'dir. (Bk. T. V., 10 Eylül 1917/1333, 2999).
8. Ahmet Rıza Bey, Ayan Reisliğine 10 Ekim 1918'de tayin olunmuştur (Bk. Meclisi Ayan zabıt ceridesi, birinci içtima, 10 Ekim 1918).
9. 21 Ekim 1920'de kurulan Tefik Başa kabinesinde Maarif Nazırlığına eski Hariciye Nazırı Reşit Paşa tayin olunmuştur. Profesör Yeşke listesinden sehven Abdullah Bey olarak gösterilmiştir. Abdullah Bey, 21 Ekim 1920'de Nafia Nazırları listesinde yer alacaktır. (Bk. T. V., 23 Ekim 1920/1336, Numara 3988).
10. Bahriye Nazırı Esad Paşa'nın soyadı, "Bükat" olmayıp, "Bülkat" olacaktır.

KRONOLOJİ

19 Ocak 1913	Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluşu.	
29 Eylül 1913	Osmanlı Bulgar İstanbul antlaşması.	
29 Ekim 1914	Rus limanlarının, Osmanlı donanması tarafından bombardıman edilmesi.	
4 Mart - 10 Nisan 1915	Büyük Britanya, Fransa ve Rusya arasında "İstanbul antlaşması."	
26 Nisan 1915	Büyük Britanya, Fransa, Rusya ve İtalya arasında	da Londra antlaşması.
1 Haziran 1915	Mustafa Kemal'in Albaylığa yükselişi.	
6 Eylül 1915	Türk-Bulgar hududu hakkında Sofya antlaşması.	
1 Nisan 1916	Mustafa Kemal'in Generalliğe yükselişi.	
26 Nisan 1916	İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Asya'daki Osmanlı topraklarının paylaşılması için yapılan antlaşma.	
9-16 Mayıs 1916	Sykes-Picot antlaşması.	
4 Şubat 1917	İlk Talat Paşa kabinesinin kuruluşu.	
19-21 Nisan 1917	İngiltere, Fransa ve İtalya arasında, St. Jean de Maurienne antlaşması.	
7 Kasım 1917	Rusya'da Bolşevik İhtilâli.	
18 Aralık 1917	Osmanlı-Rus Erzincan Mütarekesi.	
15 Aralık 1917-4 Ocak 1918	Veliâhd Vahidettin'in Almanya seyahati.	
2 Ocak 1918	Lord Curzon'un Türkiye hakkındaki muhtırası.	
5 Ocak 1918	Lloyd Corc'un Türkiye hakkındaki nutku.	
8 Ocak 1918	Wilson'un "14 Madde"lik barış programı.	
3 Mart 1918	Merkezi devletlerle Sovyet Rusya arasında Brest-Litovsk antlaşması.	
4 Haziran 1918	Osmanlı-Gürcü, Osmanlı, Ermeni ve Osmanlı-Azerbaycan Batum antlaşmaları.	
8 Haziran 1918	Osmanlı-Kuzey Kafkasya antlaşması.	
3 Temmuz 1918	V. Sultan Mehmed Reşad'ın vefatı.	

kitap

- 4 Temmuz 1918 VI. Sultan Mehmet Vahidettin'in cülûsu.
- 6 Temmuz 1918 İkinci Talât Paşa kabinesinin kuruluşu.
- 14 Temmuz 1918 Elyiye-i Selâse'de plebisit yapılması.
- 15 Eylül 1918 Kafkas İslâm ordusunun Bakû'yü işgali.
- 19 Eylül 1918 Filistin cephesinde Allenby taarruzu.
- 24 Eylül 1918 Türk-Bulgar hududu hakkında Berlin protokolü.
- 6 Ekim 1918 Hazer kenarındaki Derbend'in, Kafkas İslâm ordusu tarafından zaptı. Loyd Corc'un, Yüksek Harp Konseyinden, Boğazların General Milne tarafından işgali ve Clemanso'dan, mütareke işlerinin Amiral Calthorpe tarafında yürütülmesi müsaadesini alması.
- 10 Ekim 1918 Ahmet Rıza Beyin Âyân Reisliğine tâyini.
- 14 Ekim 1918 Ahmet İzzet Paşa kabinesinin kuruluşu.
- 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekenamesinin imzalanması.
- 31 Ekim 1918 VII. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşanın, Yıldırım Ordular Grubu kumandasını alması.
- 3 Kasım 1918 İngilizlerin Musul şehrini işgal etmeleri. Mustafa Kemal'in silâh ve cephanenin emniyet altına alınması hakkında Erkânı Harbiyeyi ikaz etmesi.
- 5 Kasım 1918 İttihat ve Terakki Fırkasının, kendi kendini fesh etmesi. Kars İslâm Şûrasının kuruluşu.
- 6-12 Kasım 1918 İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Çanakkale Boğazını işgal etmeleri.
- 8 Kasım 1918 Hazer kenarındaki Petrovsk'un Kafkas İslâm ordusu tarafından işgali.
- 8-15 Kasım 1918 Musul şehrinin 6 ncı Ordu tarafından boşaltılması.
- 8-30 Kasım 1918 Musul vilâyetinin İngiliz tarafından işgali.
- 9 Kasım 1918 İskenderun'un İngilizler, Doğu Trakya demir yollarının Fransızlar tarafından işgali.
- 10 Kasım 1918 Yıldırım Orduları Grubu ile 7 nci Ordu Karargâhının lâğv edildiği ve Mustafa Kemal Paşanın Harbiye Nezareti emrine verildiğine dair, 7 Kasım 1918 tarihli kararın tebliği ve Mustafa Kemal'in, kumandayı, 2 nci Ordu Kumandanı Nihat Paşaya devrederek İstanbul'a hareketi.
- 11 Kasım 1918 Teceddüt Fırkası'nın kurulması. Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin teşekkülü.
- 13 Kasım 1918 İtilâf donanması İstanbul'da. Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a gelişi (M. Kemal, 21 Aralık 1918'e kadar Akaretler'deki evinde, 21 Aralıktan 16 Mayıs 1919'a kadar da Şişli'deki apartmanda oturmuştur).
- 15 Kasım 1918 Karadeniz Boğazının, İtilâf kuvvetleri tarafından işgali. Mustafa Kemal'in Vahidettin'le görüşmesi.
- 17 Kasım 1918 Bakû'nun Türk kıtaları tarafından bırakılması.
- 29 Kasım 1918 Mustafa Kemal'in Vahidettin'le görüşmesi.
- 3 Aralık 1918 İstanbul'da İtilâf orduları arasında kumanda meselesini düzenleyen Londra anlaşması.
- 4 Aralık 1918 İstanbul'da "Şark Vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin kurulması.
- 11 Aralık 1918 Dört Yol'un Fransızlar tarafından işgali.
- 14 Aralık 1918 İtilâf donanması İzmir'de.
- 17 Aralık 1918 Mersin'in Fransızlar tarafından işgali.
- 20 Aralık 1918 Mustafa Kemal'in Vahidettin'le görüşmesi.
- 24 Aralık 1918 Batum'un İngilizler tarafından işgali.
- 26 Aralık 1918 Pozantıya kadar Adana vilâyetinin Fransızlar tarafından işgali. Osmanlı kuvvetlerinin

kitap

Kars'ı terketmeleri.

- 28 Aralık 1918 2 nci Ordu Kumandanlığının lâğv edilerek Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliğinin teşkil edilmesi.
- 30 Aralık 1918 Venizelos'un, Meis Adası-Marmara çizisinin batısında kalan Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılması hakkındaki muhtırası.
- 1 Ocak 1919 Ayıntap'ın İngilizler tarafından işgali.
- 3 Ocak 1919 Cerablus'un İngilizler tarafından işgali.
- 9 Ocak 1919 Uzunköprü-Hadımköy demiryolunun Yunanlılar tarafından işgali.
- 13 Ocak 1919 İkinci A. Tevfik Paşa kabinesinin kuruluşu.
- 14 Ocak 1919 Sifteek ve Arappınar'ın İngilizler tarafından işgali.
- 15 Ocak 1919 Haydarpaşa istasyonunun İngilizler, Şark demir yolları müdüriyetinin Fransızlar tarafından işgali.
- 17-18 Ocak 1919 Kars'ta, Güney-Batı Kafkasya geçici Millî hükûmetinin kurulması.
- 22 Ocak 1919 Batum'un Türk kuvvetleri tarafından boşaltılması. Konya istasyonunun İngilizler tarafından işgali.
- 1 Şubat 1919 Kasaba-Aydın demiryolunun İngiliz ve Fransız kıtaları tarafından işgali.
- 2 Şubat 1919 Mersinli Cemal Paşanın Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliğine tâyini.
- 3 Şubat 1919 Bir Fransız müfrezesi Çiftehan'Da.
- 7 Şubat 1919 Mareşal Allenby'nin 12 maddelik ültûmatomu.
- 9 Şubat 1919 6 ncı Ordunun, XIII üncü Kolorduya çevrilmesi.
- 12 Şubat 1919 Trabzon'da "Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti"nin kurulması.
- 18 Şubat 1919 Yakup Şevki Paşanın geri çağırılması için Gnl. Milne'in Harbiye Nezareti'ne müracaatı.
- 21 Şubat 1919 Ali İhsan Paşanın 6 ncı Ordu Kumandanlığından ayrılması.
- 22 Şubat 1919 Maraş'ın İngilizler tarafından işgali.
- 24 Şubat 1919 Üçüncü Tevfik Paşa kabinesinin kurulması.
- 26 Şubat 1919 Ermenilerin On'lar konseyinden Maraş, Kilikya, 6 Doğu vilâyeti ve Trabzon'u istemeleri.
- 27 Şubat 1919 Birecik'in İngilizler tarafından işgali.
- 2 Mart 1919 Ali İhsan Paşanın Haydarpaşa'da İngilizler tarafından tevkif edilmesi.
- 4 Mart 1919 Birinci Ferit Paşa kabinesinin kuruluşu.
- 9 Mart 1919 Bir İngiliz müfrezesinin Samsun'a çıkışı.
- 10 Mart 1919 Şark Vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Erzurum şubesinin açılması.
- 13 Mart 1919 Amerika Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Samsun'u ziyareti.
- 14 Mart 1919 İzmir Valisi Nurettin Paşanın İngiliz baskısıyla azledilmesi.
- 16 Mart 1919 Harabnaz ve Telebyaz istasyonlarının İngilizler tarafından işgali.
- 24 Mart 1919 Urfa'nın İngilizler tarafından işgali.
- 28 Mart 1919 Antalya'nın İtalyanlar tarafından işgali.
- 30 Mart 1919 İzmir ve arka bölgesinin Yunanistan'a verilmesi. Damat Ferit'in, İngiltere himayesi altına girmek için Calthorpe'a bir proje vermesi.
- 3 Nisan 1919 Kâzım Karabekir'in XV inci Kolordu Kumandanlığına tâyini.
- 8 Nisan 1919 Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beyin idama mahkûm edilmesi.
- 12 Nisan 1919 İngilizlerin, Kars'taki geçici hükûmet üyelerini Malta'ya sürmeleri.
- 13 Nisan 1919 Kars'ın İngilizler tarafından işgali.

kitap

- 16 Nisan 1919 Afyonkarahisar istasyonunun Fransızlar tarafından işgali.
- 18 Nisan 1919 Lord Curzon'un, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararı aleyhindeki muhtırası.
- 21 Nisan 1919 Wilson'un, İzmir ve civarının Yunanistan'la birleştirilmesi hakkındaki nutku.
- 23 Nisan 1919 İtalyanların Paris Barış Konferansını terketmeleri.
- 26 Nisan 1919 Bir İtalyan taburu Konya'da.
- 30 Nisan 1919 Mustafa Kemal Paşanın, 9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyini hakkındaki kararın Vahidettin tarafından tasdiki.
- 4 Mayıs 1919 Kuşadası'nın İtalyanlar tarafından işgali.
- 5-6 Mayıs 1919 Loyd Corc'un, Üçler konseyinde, Anadolu'da İtalyan işgaline muhalefetle İzmir'in Yunanistan'a verilmesini istemesi.
- 6 Mayıs 1919 9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tâyin edilen Mustafa Kemal Paşaya, müfettişlik vazifesi hakkında talimat verilmesi.
- 11 Mayıs 1919 Fethiye, Bodrum ve Marmaris'in İtalyanlar tarafından işgali.
- 12 Mayıs 1919 İtalyanların Paris Barış Konferansı'na dönmeleri.
- 14 Mayıs 1919 Üçler Konseyinin, "Meğri batısında bir noktaya" kadar uzanan bölgede Yunan mandasına karar vermesi.
Amiral Calthorpe'un, İzmir'in işgal edileceği hakkında XVII inci Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşaya notası.
Wilson'un, Senato'nun tasdiki şartıyla Ermeni mandasının kabul etmesi.
Bir İtalyan müfrezesi Akşehir'de.
- 15 Mayıs 1919 İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali.
Mustafa Kemal Paşanın Vahidettin'le görüşmesi.
- 16 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'dan Samsun'a hareketi.
- 17 Mayıs 1919 9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşaya verilen talimatın Vükelâ Meclisince kabul edilmesi.
- 18 Mayıs 1919 İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da "millî matem günü."
- 19 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşanın 9 uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Samsun'a çıkışı.
Dörtler Konseyinin, Yunan işgalini, İzmir sancağı ve Ayvalık kazasıyla sınırlandırması.
İkinci Damat Ferit kabinesinin kuruluşu.
Gnl. Milne'in, Mustafa Kemal'in niçin "büyük bir karargâhla Sivas'a" gönderildiği hakkında Harbiye Nezaretine yazısı.
İstanbul'da Fatih mitingi.
- 20 Mayıs 1919 Üsküdar mitingi.
- 21 Mayıs 1919 Bir İtalyan müfrezesi Afyon'da.
- 21 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşanın Samsun bölgesindeki durum hakkında hükûmete raporu.
- 22 Mayıs 1919 Kadıköy mitingi.
- 23 Mayıs 1919 Sultanahmet mitingi.
- 25 Mayıs 1919 Ali Galip'in Vahidettin tarafında kabulü.
- 26 Mayıs 1919 Saltanat Şûrasının, İngiltere mandasını istemeye karar vermesi.
- 27 Mayıs 1919 Bir İtalyan müfrezesi Malkara'da.
- 28 Mayıs 1919 İngilizlerin, İstanbul'daki "67" siyasî tuttuğu Malta'ya sürmeleri. Ayvalık'ın Yunanlılar tarafından işgali ve Ali Beyin (Çetinkaya)

- ateşle mukabelesi.
- 30 Mayıs 1919 İkinci Sultanahmet mitingi.
- 3 Haziran 1919 Mustafa Kemal'in, Havza'dan, Damat Ferit hükûmetini ikaz etmeleri için Anadolu'daki sivil ve askerî makamlara talimat vermesi.
- 6 Haziran 1919 Gnl. Milne'in, Harbiye Nezaretinden, Mustafa Kemal'in geri çağırılmasını istemesi.
- 8 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşanın geri çağırılması.
- 17 Haziran 1919 Amiral Calthorpe'un, Hariciye Nezaretinden, Mustafa Kemal ve Cemal paşaların geri çağırılmasını istemesi.
- Şark Vilâyetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Erzurum vilâyeti kongresinin toplanması.
- 17-23 Haziran 1919 Damat Ferit'in, On'lar konseyinde, 1877 sınırına kadar bütün Trakya'yı, Ege adalarını ve muhtariyet verilmek şartıyla Arabistan'ı istemesi.
- 22 Haziran 1919 Ermeni meselesi hakkında Amerikalı uzmanların raporu.
- 25 Haziran 1919 Mustafa Kemal Paşanın Amasya'dan Sivas'a hareketi.
- 27 Haziran 1919 Üçler Konseyinin, Türk problemini, ABD'nin bir manda kabul edip etmeyeceği anlaşılınca kadar geri bırakması. Mustafa Kemal'in Sivas'a gelişi.
- 28 Haziran 1919 Burdur'un İtalyanlar tarafından işgali.
- 2 Temmuz 1919 Calthorpe'un, Hariciye Nezaretinden, Mustafa Kemal'in "kanun dışı" muamelesi görmesini istemesi.
- 5 Temmuz 1919 İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin idama, Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendinin sürgüne mahkûm edilmeleri.
- 8 Temmuz 1919 Mustafa Kemal'in istifa etmesi.
- 15 Temmuz 1919 Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendinin, İzmir'e bir milletlerarası soruşturma heyetinin gönderilmesini istemesi.
- 21 Temmuz 1919 Üçüncü Damat Ferit kabinesinin kurulması.
- 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 Erzurum Kongresi.
- 27 Temmuz 1919 Calthorpe'un, Anadolu'da bir müstakil hükûmet kurulmasına mani olunamayacağı hakkında raporu.
- 30 Temmuz 1919 Osmanlı Dahiliye ve Harbiye nazırlarının, Mustafa Kemal'in yakalanması için emir vermeleri.
- Ağustos 1919 İngiliz Muhibleri Cemiyetinin kurulması.
- 2 Ağustos 1919 Gnl. Milne'in, Mustafa Kemal'in tevkifi için hiçbir şey yapılmadığından dolayı şikâyeti.
- 5 Ağustos 1919 Amiral Calthorpe'un, İttihatçılara karşı şiddetle hareket edilmesini istemesi ve İstanbul'dan ayrılışı.
- 15 Ağustos 1919 İngiliz kuvvetlerinin -Batım müstesna- Kafkasya'dan çekilmeleri.
- 21 Ağustos 1919 Wilson'un, Ermeni meselesi hakkında Damat Ferit'e notası.
- 3-10 Eylül 1919 Mustafa Kemal Paşaya karşı, Ali Galip-Bedir haniler-Noel komplosu.
- 4-11 Eylül 1919 Sivas Kongresi.
- 6 Eylül 1919 İttihatçılık aleyhinde Sivas Kongresi yemini.
- 8 Eylül 1919 Damat Ferit'in, İngiltere himayesine girmek için Calthorpe'a verdiği projenin çabuklaştırılmasını istemesi.
- 12 Eylül 1919 Anadolu ile Damat Ferit hükûmeti arasından münasebetin kesilmesi.

kitap

- 13 Eylül 1919 Sovyet Hariciye Vekili Çiçerin'in, Türkiye işçi ve köylülerine beyannamesi.
- 20 Eylül 1919 Merzifon'un İngilizler tarafından boşaltılması.
- 22 Eylül 1919 Mustafa Kemal'in Sivas'ta, Amerikalı Gnl. Harbord'la görüşmesi.
- 1 Ekim 1919 Üçüncü Ferit Paşa kabinesinin çekilmesi.
- 2 Ekim 1919 Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulması.
- 4 Ekim 1919 Samsun'daki İngiliz müfrezesinin çekilmesi.
- 7 Ekim 1919 İzmir'de Yunan işgali hakkında soruşturma yapan milletlerarası komisyonunun raporunu vermesi.
- 16 Ekim 1919 İzmir'de Yunan işgali hakkında Gnl. Harbord'un raporu.
- 20-22 Ekim 1919 Mustafa Kemal ile Ali Rıza Paşa hükûmeti temsilcisi Salih Paşa arasında Amasya görüşmesi.
- 25 Ekim - 30 Kasım 1919 Birinci Anzavur isyanı (Manyas, Susurluk, Gönen, Ulubat).
- 1 Kasım 1919 Fransızların, Ayıntap, Maraş ve Urfa'yı İngilizlerden devir alarak işgal etmeleri.
- 3 Kasım 1919 Gnl. Milne'in, İzmir cephesindeki millî kuvvetlerin 3 km. geri alınmasını istemesi.
- 12 Ocak 1920 Son Osmanlı Meclis-i Mebusanının toplanması. Azerbaycan hükûmetinin, Londra Konferansında resmen tanınması.
- 20 Ocak 1920 Fransız Yüksek Komiseri De France'ın, Harbiye Nazırı Cemal ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşaların vazifelerinden uzaklaştırılmaları hakkındaki müşterek İtilâf notası.
- 21 Ocak - 10 Şubat 1920 Maraş savaşları.
- 21 Ocak - 20 Ekim 1921 Adana savaşları.
- 26-27 Ocak 1920 Akbaş silâh deposu baskını.
- 28 Ocak 1920 Meclis-i Mebusanda Misak-ı Millî'nin kaleme alınması.
- 9 Şubat - 11 Nisan 1920 Urfa savaşları.
- 12 Şubat 1920 "İngiliz-Osmanlı Cemiyeti"nin, Türkiye'nin, Trakya, Anadolu ve başkentinden mahrum edilmemesi hakkında Loyd Corc'a mektubu. Şubat-Nisan 1920 İkinci Anzavur isyanı (Biga, Gönen, Kirmastı, Karacabey, Bandırma).
- 17 Şubat 1920 Misak-ı Millî'nin, Osmanlı Meclis-i Mebusanın da kabulü.
- 8 Mart 1920 Salih Paşa Kabinesinin kurulması.
- 16 Mart 1920 İstanbul'un İtilâf kuvvetleri tarafından işgali.
- 18 Mart 1920 Osmanlı Meclis-i Mebusanının faaliyetine son vermesi.
- 19 Mart 1920 Mustafa Kemal'in fevkalâde yetkileri haiz bir meclisi Ankara'da toplantıya çağırması.
- 1 Nisan - 8 Şubat 1921 Gaziantep savaşları.
- 5 Nisan 1920 Dördüncü Damat Ferit kabinesinin kurulması.
- 11 Nisan 1920 Osmanlı Meclis-i Mebusanının kapatılması. Dürri zade'nin Kuvayı Milliye aleyhindeki fetvası ve Damat Ferit'in Mustafa Kemal ve millî hareket aleyhindeki beyannamesi. Vahidettin'in, Ahmet Anzavur'a "Paşa" ünvanını vermesi.
- 18 Nisan 1920 Kuvayı İnzibatiye'nin kurulması.
- 21 Nisan 1920 Yakub Şevki Paşanın İngilizler tarafından tevkif edilmesi.
- 23 Nisan 1920 Ankara'da TBMM'nin toplanması.
- 24 Nisan 1920 Mustafa Kemal'in TBMM Reisliğine seçilmesi.
- 26 Nisan 1920 Türkiye "Muvakkat İcra Heyeti"nin, Sovyet Rusya Halk Komiserler Meclisi'ne mektubu.

- 28 Nisan 1920 Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi.
- 29 Nisan 1920 TBMM'nde "Hıyanet-i Vataniye" kanununun kabulü ve İstanbul hükümetlerinin, 16 Mart 1920'den sonra yapacakları anlaşma ve antlaşmaların hükümsüz olacağına ilânı.
- 6 Mayıs 1920 Kâzım Karabekir'in, Sovyetlerle temas için Nahçıvan bölgesine birkaç subay göndermesi (Tğm. Kâmil ve Celâl).
Yakup Şevki Paşanın Malta'ya sürülmesi.
- 11 Mayıs 1920 Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetin, Ankara'dan Moskova'ya hareketi.
- 13 Mayıs 1920 Damat Ferit'in vatandaşlık haklarından tecridi.
- 24 Mayıs 1920 Mustafa Kemal'in idama mahkûm edildiği hakkındaki 11 Mayıs tarihli Divanı Harp kararının Vahidettin tarafından tasdiki.
- 3 Haziran 1920 Çiçerin'in Mustafa Kemal'e mektubu.
- 9 Haziran 1920 Doğu cephesinde seferberlik ilânı.
- 22 Haziran 1920 Batı Anadolu'da Yunan taarruzunun başlaması.
- 23-24 Haziran 1920 Kâzım Karabekir'in, Sovyet Azerbaycan Harbiye Komiserliği ile, II inci Kızılordu'ya mektubu.
- 3 Temmuz 1920 Hıyaneti vataniye kanuna dayanarak Damat Ferit'in idama mahkûm edilmesi.
- 4 Temmuz 1920 İngilizlerin Batum'u terketmeleri.
- 5 Temmuz 1920 Kur. Bn. Veysel (Gen. Ünüvar) idaresinde bir Türk müfrezesinin Doğu Bayezit'ten Nahcivan'a gelişi.
- 18 Temmuz 1920 TBMM üyelerinin Misak-ı Millîye sadakat yemini etmeleri.
- 19 Temmuz 1920 Bekir Sami Bey heyetinin Moskova'ya varışı.
- 20-25 Temmuz 1920 Yunanlıların Batı Trakya'yı ele geçirmeleri.
- 22 Temmuz 1920 İstanbul'da toplanan "Büyük Meşveret Meclisi"nin, barış antlaşmasının imzalanmasını kabul etmesi.
- 24 Temmuz - 24 Ağustos 1920 Bekir Sami Bey heyetiyle Sovyetler arasında Moskova görüşmeleri.
- 31 Temmuz 1920 Beşinci Damat Ferit kabinesinin kurulması.
- 10 Ağustos 1920 Sevr antlaşmasının imzalanması.
Sovyetlerle Menşevik Ermenistan arasında antlaşması.
- 16 Ağustos 1920 Enver Paşa Moskova'da.
- 1-9 Eylül 1920 Bakü'de Doğu Milletleri Kongresi.
- 11 Eylül 1920 Bekir Sami Beyin Moskova'dan Kafkasya'ya hareket etmesi.
- 18 Eylül 1920 İstiklâl Mahkemelerinin kurulması.
- 22 Eylül 1920 Sovyet Rusya'dan gönderilen ilk silâh kfilesinin Trabzon'da teslim alınması.
- 24 Eylül 1920 Doğu'da Ermenilerin ileri harekate geçmeleri.
- 28 Eylül 1920 Doğu cephesinde Türk taarruzunun başlaması.
- 28 Eylül 1920 Sarıkamış'ın geri alınması.
- 16 Ekim 1920 Misak-ı Millî'ye aykırı Sovyet tekliflerinin reddedilmesi hakkında Bekir Sami Bey'e talimat verilmesi.
- 21 Ekim 1920 İkinci Tefrik Paşa kabinesinin kurulması.
- 30 Ekim 1920 Kars'ın geri alınması.
- 8 Kasım 1920 Ermenilerle mütareke yapılması.
- 21 Kasım 1920 Ali Fuat Paşanın (Cebesoy) Moskova elçiliğine tâyin edilmesi.
- 22 Kasım 1920 Wilson'un, Osmanlı-Ermeni sınırını tespit etmesi.
- 25 Kasım - 5 Aralık 1920 Gümrü mütarekesi.
- 2 Aralık 1920 Türk-Ermeni Gümrü barış antlaşması.

kitap

- 7 Ocak 1921 Lenin'in, Mustafa Kemal'e telgrafı.
10 Ocak 1921 Birinci İnönü zaferi.
20 Ocak 1921 Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) başkanlığındaki heyetin Moskova'ya hareketi.
22 Ocak 1921 Çerkes Ethem isyanının tenkili.
19 Şubat 1921 Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyetin Moskova'ya varışı.
22 Şubat 1921 Moskova müzakerelerinin başlaması.
23 Şubat 1921 Ankara'da Gürcü elçisiyle anlaşma.
24 Şubat 1921 Ardahan'ın Türk kuvvetleri tarafından işgali.
6 Mart 1921 Artvin'in işgali.
7 Mart 1921 Ahışa'nın işgali.
11 Mart 1921 Batum'un Türk kuvvetleri tarafından işgali.
Fevzi Paşanın, BMM'nde Sovyetlerle anlaşma lüzumunu belirtmesi.
Güney hududu hakkında Bekir Sami Beyle Briand arasında varılan anlaşma.
14 Mart 1921 Ahılkelek'in işgali.
16 Mart 1921 Türk-Rus Moskova "Dostluk ve kardeşlik" antlaşması.
18 Mart 1921 Türk-Rus antlaşmasının açıklanması.
21 Mart 1921 Türk-Rus antlaşmasının TBMM hükûmetince kabul edilmesi. Bolşeviklerin, Batum'un idaresini almaları.
1 Nisan 1921 İkinci İnönü zaferi.
15 Nisan 1921 Nahcivan Türk müfrezesinin (Kur. Bnb. Veysel) Bayezit'e dönüşü (bu müfreze 8 ay Nahcivan'da).
10 Mayıs 1921 TBMM'nde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu"nun kurulması.
13 Mayıs 1921 İtilâf devletlerinin, Türk-Yunan savaşı karşısında tarafsızlıklarını açıklamaları.
5 Ağustos 1921 Mustafa Kemal'in orduları Başkumandanlığına seçilmesi.
13 Ekim 1921 Kars antlaşması.
20 Ekim 1921 Fransızlarla Ankara antlaşması.
23 Ekim 1921 Ankara hükûmetinin mümessili Hamit Beyle Sir Horace Rumbold arasında, esirlerin mübadelesine dair anlaşma.
14 Aralık 1921 İngiliz Genel Kurmay Başkanı Wilson'un, İstanbul'dan çekilmenin doğru olacağı hakkında Sir Charles Harrington'a mektubu.
21 Temmuz 1922 Cemal Paşanın Tiflis'te şehit edilmesi.
4 Ağustos 1922 Enver Paşanın Buhara'da şehit edilmesi.
30 Ağustos 1922 Başkumandanlık Meydan muharebesi.
15 Eylül 1922 İngiltere kabinesinin, Mustafa Kemal'in, müttefikleri İstanbul'dan çıkarmasını önlemek için kuvvet kullanılmasına karar vermesi.
24 Eylül 1922 Türk kuvvetlerinin, Çanakkale'de tarafsız bölgeye girmeleri.
29 Eylül 1922 İngiliz kabinesinin, Türk kuvvetleri tarafsız bölgeden çekilmedikleri takdirde ateş edilmesi hakkında Gnl Harrington'a talimat vermesi.
11 Ekim 1922 Mudanya mütarekenâmesi.
2 Kasım 1922 Saltanatın ilgası.
24 Temmuz 1923 Lozan barış antlaşmasının imzalanması.
17 Aralık 1925 Türk-Sovyet tarafsızlık antlaşması.
12 Nisan 1931 Türk Tarih Kurumunun kuruluşu.
4 Mart 1934 Üniversite ve Yüksek okullarda Türk İnkılâp tarihi derslerinin başlaması.
20 Temmuz 1936 Boğazlar hakkında Montreux anlaşması.
5 Temmuz 1938 Türk ordusunun Hatay'a girişi.

kitap

- 23 Haziran 1939 Hatay'ın anavatana katılması hakkında Türk-Fransız anlaşması.
- 15 Nisan 1942 "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün kuruluşu.
- 7 Kasım 1945 Sovyetler'in, 17 Aralık 1925 tarafsızlık anlaşmasını bozmaları.
- 12 Nisan 1947 "Türk Devrim Ocakları"nın kuruluşu.
- 6 Kasım 1947 "Mustafa Kemal Derneği"nin kurulması.